

DE POLITISKE MAGTFORHOLD I RHODESIA FRA KOLONISERINGEN TIL UDI

- bidrag til en historisk-materialistisk forklaring på den rhodesiske samfundsformations klasse- og magtforhold med særlig henblik på dat nationale borgerskabs politiske magt.

Indholdsfortegnelse

FORKORTELSESLISTE.....	III
INDLEDNING	1
0.1 Problemformulering	1
0.2 Sydrhodesia / Rhodesia / Zimbabwe	4
0.3 Om det benyttede kildemateriale	6
1 DEN KAPITALISTISKE STAT	7
1.1 Bestemmelse af den kapitalistiske stats grundlæggende form	8
1.2 Elementer af den kapitalistiske stats funktionsmåde, især hvad angår forholdet mellem staten og klasserne	19
1.2.1 Poulantzas om staten, især den kapitalistiske stat	20
1.2.2 Forholdet mellem den kapitalistiske stat og klasserne	23
1.3 Opsummering og præcisering af specialets problemstilling	27
2 ELEMENTER AF DE FØR-KOLONIALE SAMFUND	31
3 KOLONISERING OG KONSOLIDERING AF DEN KAPITALISTISKE PRODUKTIONSMÅDE, 1890-1922	36
3.1 Koloniseringen og erobringen af det politiske herredømme	36
3.2 Den kapitalistiske produktionsmådes etablering og dominans	41
3.2.1 Spekulationskapitalismens epoke, 1890 - 1903	41
3.2.2 Den absolutistiske stat	44
3.2.3 Kapitalistisk konsolidering, 1903-1920	45
3.3 Kampen om den hegemoniske position	50
3.3.1 Modsætningen mellem agrarborgerskabet og BSAC vedrørende ejendomsretten til den usolgte jord	50
3.3.2 Konflikt mellem det nationale og det internationale borgerskab om BSAC- styrets afløser	52
4 DET NATIONALE BORGERSKAB SOM HEGEMONISK FRAKTION	58
4.1 Sikring af agrarborgerskabets akkumulationsbetingelser	62
4.1.1 Jordfordelingen	63
4.1.2 Elimineringen af konkurrencen fra det afrikanske landbrug	67
4.1.3 Tilvejebringelsen af billig og disciplineret arbejdskraft	69
4.2 De hvide arbejdere	73
4.2.1 De hvide arbejdere som støtteklasse for det nationale borgerskab	73
4.2.2 De hvide arbejdere vendt imod de sorte arbejdere	75
4.2.3 De hvide arbejdere i politisk alliance med det nationale borgerskab	77
4.2.4 De hvide arbejdere som arbejderaristokrati	82
4.3 Magtforholdene som effekt af det nationale borgerskabs hegemoniske position	85

4.3.1	<i>Hegemoni, magtblok, alliance og undertrykte klasser</i>	85
4.3.2	<i>Den statslige herredømmeform</i>	92
4.3.3	<i>Elementer af den rhodesiske statsform og styreform</i>	95
4.4	<i>Industrialiseringen</i>	100
5	INDUSTRIBORGERSKABET SOM HEGEMONISK FRAKTION	104
5.1	De sorte arbejderes strejker i 1945 og 1948.....	105
5.2	Policy of Racial Partnership.....	108
5.3	Den Centralafrikanske Føderation.....	111
5.4	Bestræbelserne på at oparbejde en afrikansk "middelklasse".....	112
5.5	Den afrikanske nationalist-bevægelses fremvækst	115
5.6	Modstanden mod UFPs politik.....	117
5.6.1	<i>Modsætningen mellem industriborgerskabet og arbejderaristokratiet</i> ..	117
5.6.2	<i>Modsætningen mellem industriborgerskabet og agrarborgerskabet</i> ...	119
5.6.3	<i>Afkoloniseringen i Afrika</i>	121
5.6.4	<i>Modsætning mellem det nationale og det internationale borgerskab</i> ...	122
6	DET NATIONALE BORGERSKAB TILBAGE SOM HEGEMONISK FRAKTION	125
6.1	De grundlæggende elementer i RFs politik	125
6.2	Desorganiseringen af de undertrykte klasser	127
6.3	UDI	130
	AFSLUTNING	134
	LITTERATURLISTE	136

Liste over tabeller

Tabel 1:	Antallet af hvide i Rhodesia, 1901-1936	47
Tabel 2:	Fordelingen af de statslige indtægtskilder	48
Tabel 3:	Antallet af afrikanere 1925-75 og det gennemsnitlige årlige antal afrikanere i lønarbejde 1926-75 i Rhodesia.....	88
Tabel 4:	Gross value of output in European agriculture, mining and manufacturing at market prices in mill. pounds. 1938-57.....	103

Forkortelsesliste

AMWU	Associated Mine Workers' Union
ANC	African National Congress
BSAC	British South Africa Company
CYL	City Youth League
DP	Dominion Party
FRI	Federation of Rhodesian Industries
ICU	Industrial and Commercial Workers' Union
MOSSA	Mine Officers and Salaried Staff Association
NDP	National Democratic Party
OAU	Organization for African Unity
RF	Rhodesian Front
RLP	Rhodesia Labour Party
RMGWA	Rhodesia Mine and General Workers' Association
RNFU	Rhodesia National Farmers' Union
RP	Rhodesian Party
RRWU	Rhodesia Railway Workers' Union
UDI	Unilateral Declaration of Independence
UFP	United Federal Party
UP	United Party
WENELA	Witwatersrand Native Labour Association
ZANU	Zimbabwe African National Union
ZAPU	Zimbabwe African People's Union

INDLEDNING

0.1 Problemformulering

Rhodesia blev koloniseret i 1890'erne på omtrent samme tidspunkt, som størstedelen af det øvrige Afrika blev opdelt og underlagt de ledende kapitalistiske lande i Europa, det såkaldte "*Scramble for Africa*". Den mest iøjnefaldende effekt var, at de koloniserede områders sorte befolkningsflertal herefter blev styret af hvide mindretal i spidsen for den koloniale statsmagt. En anden nok så vigtig effekt var, at de indtrængende hvide kolonisateurer etablerede den kapitalistiske produktionsmåde (KPM) som dominerende i de samfundsformationer, der opstod som følge af koloniseringen. I denne henseende delte Rhodesia skæbne med hovedparten af det øvrige Afrika.

I årene omkring 1960 skiltes vandene imidlertid, da størstedelen af de afrikanske kolonier blev politisk selvstændige lande med afrikansk ledede regeringer, mens de hvide i Rhodesia derimod egenhændigt ophævede områdets kolonistatus i forhold til UK og erklærede Rhodesia selvstændigt under ledelse af en rent hvid regering den 11. november 1965, den såkaldte *Unilateral Declaration of Independence*, UDI. Siden da har de hvide i Rhodesia haft den altafgørende indflydelse på statsmagten i landet (det såkaldte "hvide mindretalsstyre"), og Rhodesia udgør i den henseende (sammen med Sydafrika/Namibia) et særegent tilfælde i Afrika, der påkalder sig en speciel analyse og forklaring.

Denne situation er udgangspunktet for dette speciale. Jeg vil heri forsøge at bidrage til en konsistent historiskmaterialistisk forklaring på, hvordan det har været muligt for de hvide i Rhodesia at bevare den afgørende indflydelse på statsmagten helt op til i dag.¹ For at konkretisere min problemstilling vil jeg se på, hvad andre analyser giver som forklaring på de hvides opretholdte indflydelse på statsmagten i Rhodesia.

I generelle fremstillinger af UDI og dermed af de hvides opretholdte indflydelse i Rhodesia er det et centralt forklaringsparadigme, at de hvide i Rhodesia allerede i 1923 via det koloniale selvstyre opnåede

¹ I marts 1978 blev det hidtidige rent hvide styre formelt set erstattet af en sort-hvid overgangsregering, der angiveligt skal forberede overgangen til afrikansk styre, den såkaldte "interne løsning". Der er imidlertid udbredt enighed om, at den "interne løsning" kun er et skalkeskjul, der skal dække over en fortsat varetagelse af de samme interesser, som det hidtidige rent hvide styre har gjort det. Se min analyse heraf i Erik Maaløe, *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, Internationalt Forum, Århus 1978, side 227-231 og hele kapitel III afsnit 4 og 5 samt to publikationer, jeg er kommet i besiddelse af sidenhen: International Defence and Aid Fund, *Smith's Settlement: Events in Zimbabwe Since 3rd March 1978*, IDAF, London 1978 og Catholic Institute for International Relations, *Rhodesia's Internal Settlement*, Comment No. 34, CIIR, London 1978.

den reelle politiske magt i landet. Det er meget klart formuleret hos Martin Loney, der som indledning til sin analyse fremfører:

*"It is the argument of this book that the continuance of white domination in Rhodesia can only be understood in a historical context. The colonization of Rhodesia and its subsequent development were in crucial respects different from the pattern in other British colonies. ... Southern Rhodesia was unique in that as early as 1923 it became a self-governing colony, with its own parliament and its own police force and army. The political power wielded by the white settlers enabled them to establish a pattern of race relations which ensured that in every respect the Africans served white interests."*²

Loney antyder i det citerede (som også jeg prælimeret gjorde det ovenfor), at det koloniale selvstyre førte til, at en race (de hvide) som de herskende undertrykker en anden race (de sorte). Det præciserer han dog lidt senere, da han om Rhodesia i begyndelsen af 1970'erne hævder, at den hvide arbejderklasse er politisk dominerende med de multinationale selskaber og det hvide borgerskab i anden række:

*"Where once a very gradual transition to majority rule, led by the white bourgeoisie in coalition with the African middle class, appeared as a strategy, today the permanent institutionalization of white supremacy is the dominant movement, with the white working class in the vanguard. The multinational corporations have lost much of their influence. The white bourgeoisie is no longer able to set the pace."*³

Loney er hermed havnet i en uholdbar situation: På den ene side benægter Loney ikke, at Rhodesia er et kapitalistisk samfund med en kapitalistisk stat, men på den anden side hævder han, at en del af arbejderklassen (p.gr.a. sin numeriske styrke blandt de hvide ved valg) er blevet politisk dominerende. Denne påstand fra Loneys side er tvivlsom, og opfattes den i en historisk-materialistisk sammenhæng, er den direkte ukorrekt.⁴ Selvom Loneys analyse således er utilstrækkelig, er det hans fortjeneste at have understreget betydningen af de hvide rhodeseres *langvarige* besiddelse af statsmagten i en forklaring på, at de hvide i landet har kunnet bibeholde den altafgørende indflydelse på statsmagten også efter afkoloniseringsbølgen i Afrika. Som sådan er Loney en af inspirationskilderne for problemformuleringen af nærvæ-

² Martin Loney, *Rhodesia: White Racism & Imperial Response*, Penguin, Harmondsworth 1975, side 15.

³ *ibid.*, side 18.

⁴ Jvf. fx følgende korte postulatiske formulering, der vil blive begrundet og uddybet i del I afsnit 1: "Den moderne statsmagt (hvori "hele den politiske magt" er koncentreret, EM) er kun et udvalg, der varetager borgerskabets fællesanliggender." Karl Marx & Friedrich Engels, Det kommunistiske partis manifest (1848), *Marx-Engels udvalgte skrifter* (forkortet MEUS), Tiden, Kbh. 1973, bind I, side 29.

rende speciale, foruden at hans teoretiske utilstrækkelighed har ægget til en præcisering.

I en præcisering af de *klasser* og *klasseinteresser*, der gemmer sig bag "de hvides afgørende indflydelse på statsmagten i Rhodesia", har især Giovanni Arrighi (til dels sammen med John S. Saul) udgjort en vigtig inspirationskilde for mig. Også han (de) fremhæver betydningen af de hvides langvarige besiddelse af statsmagten, men går i den sammenhæng videre og supplerer med at understrege eksistensen af et *nationalt* (hvidt) borgerskab:

*"The development of an organic industrial base in South Africa and Rhodesia, which is a key dimension of the area's strength, must be traced to the presence in these countries of a national bourgeoisie (the settlers) sufficiently strong to uphold a "national" interest vis-a-vis the metropolitan countries. ... Mainly through the intermediary of the state, and often ... in opposition to the short-term interests of less nationalistic sectors of the capitalist class, the settlers have managed to establish some basic industries and consolidate themselves qua capitalists as one important element in the modern sector."*⁵

Da repræsentanter for international kapital presset af den fremvoksende afrikanske nationalistbevægelse i begyndelsen af 1960'erne lagde op til en overgang til afrikansk styre i Rhodesia ligesom i andre afrikanske kolonier, blev de stoppet heri af det nationale borgerskab:

*"It is the political leverage and drive of the settler minority which have until now undermined that possibility (en afrikansk regering, EM)."*⁶

Her er Arrighi & Saul relativt utvetydige: Det er det nationale hvide borgerskabs eksistens og dets indflydelse på statsmagten, der er årsagen til den opretholdt hvide dominans i Rhodesia. I sin detaljerede analyse af klassestrukturen og dens udvikling i Rhodesia⁷ er Arrighi enig med Loney i vurderingen af den vidtrækkende betydning, det langvarige koloniale selvstyre har haft.⁸ Han taler her om, at det er "de nationale hvide klasser", hvortil han foruden det nationale borgerskab henregner de hvide arbejdere og det hvide småborgerskab, der har

⁵ Giovanni Arrighi & John S. Saul, *Nationalism and Revolution in Sub-Saharan Africa* (1969), Giovanni Arrighi & John S. Saul, *Essays on the Political Economy of Africa*, Monthly Review Press, New York & London 1973, side 55 f (mine understregninger).

⁶ *ibid.*, side 60.

⁷ Giovanni Arrighi, *The Political Economy of Rhodesia* (1966/67), Arrighi & Saul, *op.cit.*, side 336-377.

⁸ *ibid.*, side 344 samt i den Introduction (der ikke er medtaget i Arrighi & Sauls essay-samling, som jeg ellers benytter mig af), hvor Arrighi skriver, at "it is only by making government policies endogenous (i analysen, EM) that an insight into the built-in stability of the Rhodesian social system can be obtained." (Giovanni Arrighi, *The Political Economy of Rhodesia*, Mouton, Hague 1967, side 15).

stået sammen i en modstand imod international kapital.⁹ Men der er en svaghed i Arrighis analyse, idet han har en tendens til at *ligestille* "de nationale hvide klassers" betydning og politiske magt, fx i sin beskrivelse af den klassealliance, der forenedes i partiet The Rhodesian Front (RF) i 1962 og gennemførte UDI tre år senere:

*"... the seizure of power by the white workers, the national agrarian capitalists and petty bourgeoisie, who all rallied around the Rhodesian Front Party."*¹⁰

Arrighis uklarhed m.h.t. "de nationale hvide klassers" politiske magt rejser en række spørgsmål af både teoretisk og empirisk art: Hvilke klasseinteresser varetager den kapitalistiske stat? Kan den kapitalistiske stat varetage interesserne for en del af arbejderklassen (i Rhodesia de hvide arbejdere) på lige fod med borgerskabets eller en enkelt borgerskabsfraktions interesser? Hvad adskiller national fra international kapital (resp. det nationale borgerskab fra det internationale borgerskab)? Kan den kapitalistiske stat varetage interesserne for en del af arbejderklassen, og samtidig i mindre grad varetage en enkelt borgerskabsfraktions interesser (her det internationale borgerskab)? Og i en lidt anden retning: Hvad er forholdet mellem racemodsætninger og klassemodsatninger?

Der er med andre ord svagheder i Arrighis og især Loneys analyser af, præcis hvilke klasseinteresser staten i Rhodesia varetager og har varetaget. Det er mit indtryk, at disse svagheder bl.a. udspringer af en manglende teoretisk afklaring omkring den kapitalistiske stat som sådan og fremfor alt hvilke klasseinteresser den varetager. Jeg vil derfor indlede specialet med en teoretisk præciserende bestemmelse af den kapitalistiske stat: hvad kendetegner generelt en kapitalistisk stat, herunder især spørgsmålet om hvilke grundlæggende klasseinteresser den kapitalistiske stat varetager. I dette første afsnit vil jeg samtidig præsentere de grundlæggende elementer i det begrebsapparat omkring klasser, magt og stat, som jeg vil benytte i den efterfølgende konkrete analyse af Rhodesia. Efter en kort gennemgang af de førkoloniale samfund vil jeg overgå til en dynamisk analyse af klassekampens udvikling i Rhodesia fra koloniseringen i 1890 til UDI i 1965, men forinden vil jeg i afsnit 1.3. præcisere min problemstilling på grundlag af det da opridsede begrebsapparat.

0.2 Sydrhodesia / Rhodesia / Zimbabwe

Før det geografiske område, som dette speciale omhandler, blev koloniseret, udgjorde det ikke nogen samfundsformation, dvs. en

⁹ Arrighi, *The Political Economy*, Arrighi & Saul, *op.cit.*, side 342-344.

¹⁰ *ibid.*, side 364.

samfundsmæssig helhed.¹¹ Området var af kolonisatorerne kendt som henholdsvis Matabeleland og Mashonaland - betegnelser, der refererede til de to store stammer¹² i området, Ndebelerne og Shonaerne.

Efter koloniseringen, der knyttede området sammen som en samfundsmæssig helhed under den koloniale stats herredømme, kaldte kolonisatorerne området for *Sydrhodesia* efter koloniseringens initiativtager, Cecil Rhodes, der var det sydlige Afrikas største kapitalist og tillige i en periode (1890-1896) Kapkoloniens premierminister.¹³ Folkeretligt hedder området stadigvæk Sydrhodesia, men efter det tidligere Nordrhodesia i 1964 var blevet selvstændigt under navnet Zambia, omdøbte Regeringen landet til *Rhodesia*, den nok mest kendte betegnelse i dag. I dette speciale vil jeg - som det allerede er fremgået ovenfor - af nemhedsgrunde benytte betegnelsen Rhodesia for hele perioden siden koloniseringen, med mindre det kan skabe misforståelser.

Alternativet var at kalde den betragtede samfundsformation for *Zimbabwe*, da dette er den alment accepterede betegnelse blandt det afrikanske befolkningsflertal.¹⁴ Men da specialets emne er netop de magtforhold, der - bl.a.! - har givet sig udtryk i betegnelsen Rhodesia, har jeg valgt at benytte navnet Rhodesia her.¹⁵

¹¹ Jvf. den korte drøftelse heraf i John Martinussen, *Bidrag til analyse af den pakistanske stat*, specialeopgave til Institut for Statskundskab, Århus 1974, side 170.

¹² Det er med en vis betænkelighed, at jeg benytter begrebet "stamme", da det af kolonisatorer er blevet brugt og især misbrugt til at retfærdiggøre koloniseringen (der angiveligt bragte "fred" og "civilisation" til de "vilde indfødte", som hele tiden sloges indbyrdes) og til at forhindre, at der voksede en klassebevidsthed frem blandt de afrikanske arbejdere og bønder (jvf. begrebet "tribalisme", der samtidig har en klar racistisk undertone). Se Roger Leys, Klassebegrebet i Afrika, Steen Christensen & Alex Frank Larsen (red.), *Det lænkede Afrika*, Soc., København 1974, side 74-77 samt Amílcar Cabral, *Revolutionen i Guinea*, Demos, København 1972 (1971), side 13 og 35. Når jeg alligevel gør det, sker det i overensstemmelse med den antropologiske videnskabs begreber, hvor *stammer* betegner en kulturel enhed med samme sprog og skikke i klasseløse samfund eller samfundsformer, der befinder sig ved overgangen mellem klasseløse og klassesdelte samfund. Se Asger Christensen & Peter Aaby, Efterskrift til Friedrich Engels, *Familiens, privatejendommens og statens oprindelse*, Politisk Revy, København 1977, side 208 f og 219 ff. Se mere herom vedrørende Rhodesia i afsnit 2.

¹³ Det var ikke uden grund, at Lenin i sin imperialisme-analyse benyttede Rhodes som én af personifikationer af datidens imperialisme. Se V.I. Lenin, *Imperialismen som kapitalismens højeste stadium*, Udvalgte Værker bind 6, Tiden, København 1947 (1916/1917), side 138 f.

¹⁴ "Zimbabwe" er et sammensat Shona-ord, der oversat til engelsk betyder "a large (huge) stone or rock". Det refererer til nogle storslåede ruiner fra et tidligere afrikansk samfund, som kraftigt dementerer hvide racisters myter om, at afrikanerne var og er primitive folk, der ikke kan udvikle deres samfund uden de hvides "hjælp" (læs: ledelse). Se David Chanaiwa, *The Zimbabwe Controversy: A Case of Colonial Historiography*, Eastern African Studies VIII, Syracuse University, New York 1973, der påviser, hvordan de racistiske myter har påvirket historieskrivningen om Zimbabwe-ruinerne og forsøgt at forklare dem som alt andet end afrikanernes værk.

¹⁵ Dette er i modsætning til *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, hvor jeg valgte navnet Zimbabwe, fordi befrielseskampen her er i centrum.

0.3 Om det benyttede kildemateriale

Der er specielle kildemæssige problemer forbundet med at sidde i Danmark og skrive speciale om Rhodesia. Jeg har ikke haft den ønskelige adgang til systematiske samlinger af primære kilder, men har overvejende måttet tage til takke med sekundærkilder suppleret med enkelte første-håndskilder.¹⁶ På det punkt har jeg dog kunnet drage nytte af det tidlige koloniale selvstyre i Rhodesia: I 1957 startede der i Salisbury et universitet, og her er der siden da foregået megen værdifuld forskning på grundlag af allehånde primærkilder. Størstedelen af det anvendte materiale i dette speciale består af sekundærkilder, der er resultat af forskning på universitetet i Salisbury, og disse kilders mange uddrag af og henvisninger til primærkilder opvejer i nogen grad mangelen på primærkilder. Det forhold har dog ikke "løst" alle problemer, idet der er tale om *andres* indsamling og bearbejdning af primærkilder, således at de oplysninger, de indeholder, enten kun delvist svarer til det emne, jeg behandler, eller ikke omfatter præcis den tidsperiode, jeg søger oplysninger om.

Jeg har, så meget det har været mig muligt, forsøgt at råde bod på kildeproblemet ved dels at sammenholde mine enkelte kilder med hinanden og dels ved at vurdere deres udsagn om begivenheder, som der eksisterer en forholdsvis sikker viden om for på den måde at vurdere deres generelle pålidelighed. Derudover har jeg bestræbt mig på at inddrage og sammenholde kilder med meget forskellige vurderinger af den behandlede problematik.

¹⁶ Ved en primær kilde forstår jeg den første i en række af skriftligt overleverede kilder, mens de heraf afledte kilder er sekundære kilder. En kilde er en første-håndskilde, når ophavsmanden selv har oplevet eller deltaget i de hændelser, vedkommende behandler. Se H.P. Clausen, *Kilderne og kildeanalysen*, stencilat, Institut for Statskundskab, Århus 1973, side 6.

1 DEN KAPITALISTISKE STAT

Jeg vil i dette afsnit ud fra et historisk materialistisk standpunkt forsøge at præcisere, hvilken rolle den kapitalistiske stat generelt spiller i kapitalistiske samfund. Mere præcist drejer det sig i afsnit 1.1. om at bestemme den kapitalistiske stats grundlæggende form. I afsnit 1.2. vil jeg på grundlag af afsnit 1.1. diskutere forskellige udvalgte aspekter af den kapitalistiske stats funktionsmåde af relevans for nærværende speciales emne. Det drejer sig primært om forholdet mellem staten og klasserne. Fremstillingen i afsnit 1.1. ligger på et højt abstraktionsniveau (gældende for den kapitalistiske produktionsmåde (=KPM) i sin "rene" form)¹, mens behandlingen i afsnit 1.2. bliver lidt mere konkret og bl.a. tager sigte på at etablere et generelt begrebsapparat for den konkrete fremstilling i de efterfølgende afsnit. Hele afsnit 1. skal derfor ses som en generel ramme for den konkrete analyse af klasse- og magtforholdene i Rhodesia.

Til dette skal det for det første bemærkes, at jeg her forudsætter, at Rhodesia er et kapitalistisk samfund eller - udtrykt med Nicos Poulantzas' terminologi - en samfundsformation domineret af KPM. Dette vil blive nærmere begrundet i afsnit 3.

For det andet skal det bemærkes, at jeg ikke i dette afsnit vil foretage en blot nogenlunde dækkende gennemgang af den intensive statsteoretiske diskussion, der er foregået inden for de senere år. Det skyldes dels, at en sådan gennemgang vil sprænge rammerne for nærværende speciale, og dels, at der allerede foreligger adskillige gennemgange af disse diskussioner.² Specialets emne er ikke abstrakt statsteori, men derimod de politiske magtforhold i Rhodesia fra koloniseringen til UDI, herunder klasseforholdene og statens funktioner.

¹ For at undgå misforståelser (fx at det drejer sig om staten i de højtudviklede kapitalistiske lande, USA, Vesteuropa og Japan) skal det understreges, at denne "rene" kapitalisme aldrig har eksisteret i virkeligheden, der altid har været kendetegnet af konkrete "modifikationer" og før-kapitalistiske rester. Det er det, der ligger bag sondringen mellem produktionsmåde (det abstrakt-formelle) og samfundsformation (det reelt-konkrete) hos Nicos Poulantzas (se Nicos Poulantzas, *Politisk makt och sociala klasser*, René Coekelberghs Partisanförlag, Mölndal 1970 (1968), side 11-14 og Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, NLF, London 1975 (1974), side 48-50). Det er tilsvarende misforståelser om den "rene" eller oprindelige kapitalisme, der ligger bag kapitallogikernes sondring mellem "kapitalen i almenhed" og "kapitalen i dens realitet" / "de mange kapitaler". Se Roman Rosdolsky, *Kapitalens tilblivelseshistorie*, Modtryk, Århus 1975 (1968), side 48-59 og Hans-Jørgen Schanz, *Til rekonstruktion af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status*, Modtryk, Århus 1973, side 133-139.

Se endvidere påpegningsen af, at virkeligheden heller ikke på Marx' tid "levede" op til det "rene" statsbegreb fra Marx' ungdomsskrifter i Torben Hviid Nielsen, *Borgerskabets reformer og marxismen: Om borgerlige og socialistiske strategier i det 20. århundrede*, Pax Modtryk, Århus 1977, side 70 f.

² Se fx John Martinussen, *Bidrag til analyse af den pakistanske stat*, specielt side 88-161 og Sven Bislev, *Baggrund for apartheid*, specialeopgave til Institut for Statskundskab, Århus 1975, specielt side 37-104.

På grundlag heraf har jeg udvalgt to statsteoretiske ansatser, som jeg vil støtte mig specielt på i dette afsnit. Det drejer sig om Joachim Hirsch³ og Nicos Poulantzas⁴ teoriudviklinger. Hirsch er valgt, fordi han er den, der - mig bekendt! - klarest har forsøgt at aflede staten af den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces' modsigelser og *samtidig* - inden for sin teoretiske ansats - eksplicit tilkender klassekampen og staten en afgørende og relativt selvstændig rolle. I forlængelse heraf er Poulantzas valgt, fordi han er den, der har udarbejdet det mest veludviklede begrebsapparat omkring staten og det politiske niveau (i Poulantzas' egen terminologi: en regional teori for det politiske niveau⁵). Uden en nærmere diskussion af de videnskabs- og erkendelsesteoretiske problemer, der er forbundet hermed, hævder jeg med andre ord det frugtbare i at forsøge at samarbejde (dele af) de to statsteoretiske retninger, der har været de absolut dominerende i den danske diskussion, nemlig de såkaldt kapitallogiske og de Althusser-inspirerede.⁶

1.1 Bestemmelse af den kapitalistiske stats grundlæggende form

Den historiske materialismes grundlæggere, Karl Marx og Friedrich Engels, har ikke udarbejdet nogen færdig statsteori. I Marx' planudkast for værkerne efter 1857, som både Althusser-skolen og kapitallogikerne er enige om at tildele en særlig videnskabelig status i modsætning til de tidligere "ideologisk" eller "antropologisk" prægede skrifter.

³ Her har jeg benyttet mig af Joachim Hirsch, Om problemet med en afledning af den borgerlige stats form- og funktionsbestemmelse, Hennig, Hirsch, Reichelt & Schäfer, *Til rekonstruktion af den marxistiske statsteori*, Rhodos, Kbh. 1974 (1974), side 121-133; Joachim Hirsch, *Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals*, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1974 samt Joachim Hirsch, Til analysen af den borgerlige stat, *Oktober* nr. 8, jan. 1978 (1976), side 27-61. Hirsch' afledning af den borgerlige stats grundlæggende form vil blive støttet og suppleret af fremstillingen i Dieter Läßle, *Staten og de almene produktionsbetingelser*, Kurasje, Kbh. 1973 (1973), side 13-40.

⁴ Her har jeg benyttet mig af Poulantzas, *Politisk makt ..*; Poulantzas, *Classes in ..* samt Nicos Poulantzas, The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau, *New Left Review*, No. 95, Jan.-Feb. 1976, side 63-83.

⁵ Jvf. Poulantzas, *Politisk makt ..*, side 10.

⁶ Jvf. for en mere omfattende diskussion af denne samarbejdningsproblematik Martinussen, *Bidrag til ..*, side 47-53. Samt John Martinussen, *Historisk-materialistisk samfunds- og statsteori*, GMT, Kongerslev & Grenå 1976, side 148-157, hvor det samtidig understreges, at "det bedste resultat" med henblik på en samarbejdning formentlig "opnås via en applikation på en eller flere konkrete stater, for så på basis heraf at referere kritisk tilbage til de abstrakte begrebsbestemmelser" (*ibid.*, side 157). Det kan jeg kun tilslutte mig. I øvrigt bærer Hirsch' sidstnævnte artikel, Til analysen af den borgerlige stat, stærkt præg af at være påvirket af Poulantzas' statsteoretiske ansatser, hvilket velsagtens også er baggrunden for, at artiklen bringes i Forbundet Socialisternes teoretiske tidsskrift.

ter,⁷ figurerer en speciel bog om staten, som Marx i sit arbejde med kritikken af den politiske økonomi dog aldrig nåede at udarbejde.⁸ I behandlingen af den kapitalistiske jordrentes tilblivelse i 3. bind af *Kapitalen* har Marx imidlertid givet en almen ledetråd for udarbejdelsen af en statsteori:

*"Den specifikke økonomiske form, hvori det ubetalte merarbejde pumpes ud af den umiddelbare producent, bestemmer herre- og knægtforholdet, som det umiddelbart vokser frem af selve produktionen og på sin side virker bestemmende tilbage på den. Men derpå beror hele udformningen af det økonomiske fællesskab, der vokser ud af produktionsforholdene selv, og dermed tillige dette fællesskabs specifikke politiske skikkelse. Det er altid ejeren af produktionsbetingelsernes umiddelbare forhold til den umiddelbare producent ..., hvori vi finder den inderste hemmelighed, det skjulte grundlag for hele samfundets opbygning og derfor også for den politiske form, som suverænitets- og afhængighedsforholdet antager, kort sagt for den til enhver tid specifikke statsform."*⁹

Af citatet fremgår det, at det er merarbejdsudpresningens historisk specifikke form, der til enhver tid bestemmer herredømmeformen/den specifikke politiske form/den specifikke statsform (Marx benytter stort set disse betegnelser synonymt). I *Kapitalens* 1. bind skriver Marx:

*"Kapitalen har ikke opfundet merarbejdet. ... Kun den form, hvori dette merarbejde bliver udpresset af den umiddelbare producent, arbejdereren, adskiller de økonomiske samfundsformationer, f.eks. samfund baseret på slaveri fra samfund baseret på lønarbejde."*¹⁰

Udgangspunktet er altså merarbejdets *form* som det grundlæggende, der adskiller kapitalismen fra feudalismen, antikken og andre før-kapitalistiske samfund (og i øvrigt også postkapitalistiske, som fx.

⁷ Se hhv. Louis Althusser, *For Marx*, Rhodos, Kbh. 1969 (1965), side 26 ff og Mihail Larsen & Hans-Jørgen Schanz, Oversætternes forord til Karl Marx, *Grundrids til kritikken af den politiske økonomi*, Modtryk Kurasje, Århus 1974, bind 1, side XX-xxxvi.

⁸ Se vedr. disse planudkast Rosdolsky, *op.cit.*, side 20-62.

⁹ Karl Marx, *Kapitalens* 3. bind, Rhodos, Kbh. 1972 (1894), side 1018/Karl Marx, *Das Kapital* 3, MEW 25, Dietz Verlag, Berlin (øst) 1973 (1894), side 799 f. Se endvidere forordet til Karl Marx, *Bidrag til kritik af den politiske økonomi*, Rhodos, Kbh. 1974 (1859), side 12-14 de såkaldt historisk-materialistiske teser).

Her og fremover ved citater fra *Kapitalen* foretages der stiltiende rettelser, når oversættelsen er ukorrekt; der henvises så samtidig til den tyske MEW-udgave. Se for en kritik af den danske oversættelse af *Kapitalen*: Jens Brinch m.fl., I anledning af Grundrids-udgivelsen, *Kurasje* nr. 10, maj 1974, side 104-120.

¹⁰ Karl Marx, *Kapitalens* 1. bind, Rhodos, Kbh. 1970-71 (1867), side 372. og 350/Karl Marx, *Das Kapital* 1, MEW 23, side 250 og 231.

socialismen/kommunismen).¹¹ Samtidig fremgår det af citaterne og endnu tydeligere i *Kritik af Gotha-programmet*, at Marx mener, der findes en grundlæggende kapitalistisk statsform (Hirsch' udtryk) eller en kapitalistisk statstype (Poulantzas' udtryk) med visse væsentlige fælles karaktertræk:¹²

*"Det 'nuværende samfund' er det kapitalistiske samfund. Derimod skifter den 'nuværende stat' med landegrænsen. Imidlertid har de forskellige kulturlandes forskellige stater, trods den brogede forskel mellem dem, hvad formen angår, alle det tilfælles, at de står på det moderne borgerlige samfunds grund, kun at dette samfund er mere eller mindre udviklet i kapitalistisk henseende. De har derfor også visse væsentlige karaktertræk tilfælles."*¹³

Med udgangspunkt i merarbejds form under kapitalismen kan problemstillingen i dette afsnit nu præciseres til i første omgang at dreje sig om en bestemmelse af den kapitalistiske stats grundlæggende form. Hirsch præciserer det yderligere derhen, at det drejer sig "om klassemagtens *specifikke forandrede* form", "ikke om klassemagtens eksistensgrundlag", idet Hirsch forudsætter, "at ethvert klassesamfund er kendetegnet ved et magtforhold, nemlig et magtforhold der sikrer den ene klasses udbytning af den anden".¹⁴

Under kapitalismen antager merarbejdet form af *merværdi*. Bag merværdi-begrebet ligger værdibegrebet, og bag værdibegrebet ligger

¹¹ Marx opererede generelt ikke med sondringen mellem produktionsmåde og samfundsformation, som Poulantzas forsøger at gøre det (se dog Marx, *Kapitalen* 1, side 285).

¹² Jeg vil ikke komme nærmere ind på den standende diskussion om man kan operere med et "abstrakt statsbegreb" (Poulantzas' udtryk) uden historisk specificitet, da det stort set er irrelevant for min problemstilling. Kapitallogikerne afviser overvejende et ahistorisk statsbegreb (se fx Hans-Jørgen Schanz' "emphatiske" afvisning i *Problematiskering af begrebet "marxistisk eller materialistisk statsteori"*, dispositionsudkast til foredrag på Arkitektskolen i Århus, marts 1974), mens Althusser-skolen i forlængelse af Friedrich Engels, *Familiens, privatejendommens og statens oprindelse*, Politisk Revy, Kbh. 1977 1884/1891) samt V.I. Lenin, *Staten og revolutionen*, Gyldendal, Kbh. 1967 (1917) og V.I. Lenin, *Staten. En forelæsning holdt på Sverdlov-Universitetet d. 11. juli 1918*, Forlaget Oktober, Kbh. u.å. fremhæver, at staten som undertrykkelsesapparat for de(n) herskende klasse(r) er en nødvendighed for alle klassesdelte samfund. Se dog Poulantzas, *The Capitalist State*, side 79 ff, hvor han i en selvkritik af formuleringer i *Politisk makt* .. skriver, det er umuligt at konstruere en "general theory of the political".

¹³ Karl Marx, *Kritik af Gothaprogrammet* (1875), *MEUS* II, side 25.

¹⁴ Hirsch, *Til analysen* ..., side 33 (min fremhævelse - Hirsch har selv i det citerede fremhævet andre ord). Med denne forudsætning, der ikke fremgår af analysen i *Staatsapparat* ..., imødekommer Hirsch, så vidt jeg kan se, til dels den indvending, som Martinussen rejser imod analysen i *Staatsapparat* ..., nemlig at Hirsch der forudsætter den kapitalistiske stat som en ikke-økonomisk instans (Martinussen, *Historisk-materialistisk* ..., side 150 note 3). Samtidig indtager Hirsch hermed en mellemposition i striden for og imod et abstrakt statsbegreb uden historisk specificitet (jvf. ovenfor note 12). På den ene side hævder han, at alle klassesamfund er karakteriseret ved et herredømme-magtforhold, men på den anden side reserverer han termen stat til den specifikke kapitalistiske herredømmeform (=den selvstændiggjorte, uden for produktionen stående magtinstans).

forståelsen af arbejdets dobbeltkarakter, der giver sig udtryk i, at arbejdets produkt, varen, er en enhed af brugsværdi og værdi. Disse bestemmelser udgør de grundlæggende elementer i *kritikken af den politiske økonomi*, dvs. det for KPM specifikke i forhold til alle andre produktionsmåder, "kapitalen i almenhed" (incl. Schanz' "das Kapital in seiner Realität im Allgemeinen") eller med Poulantzas: den regionale teori for det økonomiske niveau i KPM. Jeg vil ikke komme nærmere ind på kritikken af den politiske økonomi, da der foreligger en righoldig litteratur om denne,¹⁵ men blot holde mig til det for en generel statsteori umiddelbart relevante.

Det er for Hirsch vigtigt at aflede statens grundlæggende form "af de lovmæssigheder, som bestemmer produktionen og reproduktionen i samfundsformationens totalsammenhæng",¹⁶ dvs. af det udfoldede kapitalbegreb.¹⁷ Vareproduktion grunder sig på privatejendom og arbejdsdeling, hvilket betyder, at produkternes fordeling og dermed den samfundsmæssige sammenhæng mellem privatproducenterne formidles via byttet og bestemmes af værdiloven. Byttet tager form af ækvivalentbytte (dvs. bytte af lige store værdier), og den samfundsmæssige sammenhæng etableres bag om ryggen på producenterne, som Marx formulerer det,¹⁸ dvs. uden deres bevidste planlægning.

Den *kapitalistiske* vareproduktion er endvidere karakteriseret ved, at den er en "generaliseret vareøkonomi",¹⁹ idet også "arbejdskraften for arbejderens selv tager form af en vare, der tilhører ham, og hans arbejde tager derfor form af lønarbejde".²⁰ Bag dette ligger som en forudsætning for kapitalistisk produktion eksistensen af den proletariserede såkaldt "dobbelt-frie" arbejder, dvs. en arbejder, der er personligt fri, så han *kan* sælge sin arbejdskraft (og ikke fx. er bundet af stavnsbånd, slaveforhold e.l.), og "fri" fra produktionsmidler, så han *skal* sælge sin arbejdskraft for at kunne leve. Også køb og salg af varen arbejdskraft fremtræder som ækvivalentbytte, men her er det lige bytte kun et Schein. Ganske vist udbetaler ejeren af produktionsmidlerne, kapitalisten, ejeren af arbejdskraften, arbejderens, værdien af arbejdskraften (=værdien af arbejderens samfundsmæssigt nødvendige reproduktionsomkostninger). Men arbejdskraftens *brugsværdi* "besidder den ejendommelige beskaffenhed at være kilde til værdi, en vare, hvis fakti-

¹⁵ Foruden Marx' egen behandling i specielt *Kapitalen* og *Grundrids* kan der henvises til Rosdolsky, *op.cit.*; Helmut Reichelt, *Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx*, Kurasje, Kbh. 1974 (1970); Vitali S. Vygotsky, *Hvordan "Das Kapital" blev til*, Rhodos, Kbh. 1974 (1965); Hans-Jørgen Schanz, *Til rekonstruktion ...*, og Curt Sørensen, *Marxismen og den sociale orden*, GMT, Kongerslev & Grenå 1976, side 132-182.

¹⁶ Hirsch, *Om problemet ...*, side 122.

¹⁷ Det sker dels som en kritik af andre kapitallogiske statsafledningsforsøg (se denne kritik *ibid.*, side 121 f; Hirsch, *Staatsapparat ...*, side 23, 73 f og 77 f samt Hirsch, *Til analysen ...*, side 34) og dels i modsætning til klasseherredømmets historiske fremkomst (Hirsch, *Staatsapparat ...*, side 22 f og Hirsch, *Til analysen ...*, side 32 og 51-53).

¹⁸ Se fx. Marx, *Grundrids*, side 145 og 845.

¹⁹ Curt Sørensen, *op.cit.*, side 148.

²⁰ Marx, *Kapitalen 1*, side 286.

ske forbrug altså selv er genstandsgørelse af arbejde, dermed skabelse af værdi".²¹ Under kapitalistiske produktionsforhold vil kapitalisten endvidere kun købe varen arbejdskraft, hvis den ikke alene er i stand til at producere værdi til kapitalisten, men også *merværdi*, dvs. en værdiforøgelse ud over den værdi, som kapitalisten må betale for arbejdskraften, idet den kapitalistiske produktions formål er produktion af merværdi, som kapitalisten kan realisere som profit.²² Cirkulationssfærens køb og salg af varen arbejdskraft dækker med andre ord over et udbytningsforhold.

Kapitalistens virkelige tilegnelse af merarbejdet foregår imidlertid ikke i cirkulationssfæren, men derimod i produktionssfæren, i den kapitalistiske produktionsproces. I forlængelse af arbejdets dobbeltkarakter udgør den kapitalistiske produktionsproces en uadskillelig enhed af arbejdsproces (brugsværdiskabende) og valoriseringsproces (værdi- og merværdiskabende). Valoriseringsprocessen er yderligere karakteriseret ved, at det kun analytisk er muligt at opdele denne proces i nødvendigt arbejde (hvor arbejdskraftens værdi reproduceres) og merarbejde (hvor merværdien produceres). Under kapitalistiske produktionsforhold skjules merarbejdet. Det "er ikke umiddelbart synligt. Merarbejdet og det nødvendige arbejde glider over i hinanden".²³ Dette skal ses i modsætning til fx feudalismen, hvor merarbejdet (i arbejdsrentens form) foregik i et bestemt tidsrum på herremandens jord og dermed var åbenlyst adskilt fra det nødvendige arbejde, der foregik på hoveribondens egen jord. Disse produktionsforhold nødvendiggjorde direkte ikke-økonomisk tvang for at udpresse merarbejde af den umiddelbare producent, der her var i besiddelse af sine egne produktionsmidler.²⁴

Omvendt muliggør det "skjulte merarbejde" under kapitalismen, at merarbejdet kan udpresses af den umiddelbare producent alene ved økonomisk tvang (kapitalisternes besiddelse og arbejderne ikke-besiddelse af produktionsmidlerne, hvilket tvinger arbejderne til at sælge deres eneste vare, deres egen arbejdskraft, til kapitalisterne for at overleve). Det afgørende er, at arbejdslønnen, der er fremtrædelsesform for arbejdskraftens værdipris, i sin form som arbejdets pris fremtræder som betaling for alt det udførte arbejde, ikke kun det nødvendige arbejde:

"Arbejdslønnens form udsletter ethvert spor af arbejdsdagens deling i nødvendigt arbejde og merarbejde, i betalt og ubetalt arbejde. Alt arbejde fremtræder som

²¹ *ibid.*, side 282/MEW 23, side 181.

²² Den korteste "definition" af kapital kan således siges at være "selvforøgende værdi" (jvf. fx *ibid.*, side 258-269, 324 og 803 samt Karl Marx, *Kapitalens* 2. bind, Rhodos, Kbh. 1971 (1885), side 133/MEW 2, side 109). Heraf valoriseringstvungen og akkumulationstvungen som det grundlæggende dynamiske element i kapitalistisk produktion. John Martinussen opererer på grundlag af Althusser-skolen med valoriseringstvungen som KPMs grundlæggende "proces-struktur" (Martinussen, *Bidrag til analyse af den pakistanske stat*, side 63 (54-65)).

²³ Marx, *Kapitalen* 1, side 373.

²⁴ *ibid.*, side 177 f, 374, 762 og 805 f; Marx, *Kapitalen* 3, side 1016 ff samt Marx, *Grundrids*, side 373.

*betalt arbejde. Samtlige både arbejderens og kapitalistens retsforestillinger, alle den kapitalistiske produktionsmådes mystifikationer, alle dens frihedsillusioner og alle vulgærøkonomiens apologetiske fløvsere beror på denne fremtrædelsesform, der gør det virkelige forhold usynligt og viser netop det modsatte af dette forhold."*²⁵

Dette illusionsskabende fremstiller Marx som den simple vareøkonomis tilegnelseslov.²⁶ Den simple varecirkulations form, V-P-V, er ulig kapitalens cirkulationsform, P-V-P',²⁷ men eksisterer videre på det kapitalistiske samfunds overflade i form af den såkaldt "lille cirkulation" mellem arbejdskraft og kapital²⁸ (set ud fra arbejdskraftens synsvinkel) og har som sådan vigtige bevidsthedsmæssige konsekvenser som grundlag for den borgerlige ideologi, vigtigst: alle individernes formelle frihed og lighed.

*"Cirkulationen eller vareudvekslingens sfære, som danner skranken for køb og salg af arbejdskraft, er faktisk et sandt paradys for de medfødte menneskerettigheder. Her hersker intet andet end frihed, lighed, ejendom og Bentham (dvs. stræben efter egne privatinteresser, EM). Netop fordi hver kun ser på sin egen fordel uden hensyn til den anden, realiserer alle, ifølge tingenes forud givne harmoni eller under et alfiffigt forsyns auspicier, kun deres gensidige fordel, fællesnyttens, fællesinteressen."*²⁹

Curt Sørensen tilføjer hertil:

"Det historisk-specifikke knægtelses- og udbytningsforhold, kapital-arbejde relationen, kommer til at fremtræde som evigt naturvilkår for al produktion. Medens alle tidligere produktionsmåder har været karakteriseret ved åbne utilslørede knægtelses- og udbytningsforhold, så er det et særtræk ved den kapitalistiske produktionsmåde, at knægtelses- og udbytningsforholdet er tilsløret. Det er tilsløret, dog ikke ved en med bedragerisk hensigt og stor fiffighed udtænkt ideologi, men ved forhold og forestillinger, som udspringer af selve det vareproducerende samfunds objektive grundstruktur. Vi har her også den reale basis for alle stædigt fastholdte forestillinger om samfundet som en sum af frie og ligeberettigede indivi-

²⁵ Marx, *Kapitalen* 1, side 762 f.

²⁶ Se Rosdolsky, *op.cit.*, side 166-172.

²⁷ V-P-V står for Vare-Penge-Vare og P-V-P' for Penge-Vare-Penge + et tilskud i forhold til de oprindelig indskudte penge (svarende til merværdien).

²⁸ Samt naturligvis i enkeltkapitalernes køb og salg hos hinanden, i deres gensidige forhold som varebesiddere (Marx, *Kapitalen* 3, side 1132).

²⁹ Marx, *Kapitalen* 1, side 292 f/MEW 23, side 189 f. Se endvidere Marx, *Grundrids*, side 520-524.

der, ..., grundelementet i den borgerlig -liberalistiske ideologi." ³⁰

Udvider man perspektivet fra den enkelte produktionsproces til processens bestandige gentagelse, dvs. til reproduktionsprocessen, vil man konstatere, at den kapitalistiske produktionsproces hele tiden genskaber sine egne forudsætninger, ikke mindst kapital-lønarbejdsforholdet, således at den kapitalistiske produktion kan foregå uden udefrakommende, "politiske" indgreb.

"På den ene side forvandler produktionsprocessen uafbrudt den stofflige rigdom til kapital, til midler til værdiøgning og nydelse for kapitalisten. På den anden side kommer arbejderens bestandigt ud af processen på samme måde, som han trådte ind i den - som personlig kilde til rigdom, men blottet for alle midler til at realisere denne rigdom for sig. Arbejderen producerer selv bestandigt den objektive rigdom som kapital, som en magt, der er ham fremmed, som behersker og udbytter ham; og kapitalisten producerer lige så bestandigt arbejdskraften som en subjektiv kilde til rigdom, der er adskilt fra sine egne midler til genstandsgørelse og virkeliggørelse, kort sagt arbejderens som lønarbejder. Denne bestandige reproduktion eller eviggørelse af arbejderens er den kapitalistiske produktions sine qua non."

³¹

Også klasseforholdene reproduceres altså i den kapitalistiske reproduktionsproces. Det er ikke blot den enkelte arbejder, der står over for den enkelte kapitalist, men derimod arbejderklassen (=proletariatet) over for kapitalistklassen (=borgerskabet).

"Ikke blot produktionens genstandsmæssige betingelser fremtræder som dens resultat; men i lige så høj grad dens specifikt samfundsmæssige karakter; de samfundsmæssige forhold og derfor produktionsagenternes samfundsmæssige position over for hinanden, - produktionsforholdene selv, bliver produceret, er bestandigt det fornyede resultat af processen." ³²

Med reproduktionsprocessen og den bestandige tilbageforvandling af merværdi til kapital, hvor det viser sig, at det totale samfundsmæssige værdiprodukt er frembragt af arbejderklassen, men tilegnes af kapitalistklassen, ændres den simple vareøkonomis tilegnelseslov, der dannede grundlag for den borgerlige ideologi, til sin direkte modsætning, loven om den kapitalistiske tilegnelse:

³⁰ Curt Sørensen, *op.cit.*, side 505 f.

³¹ Marx, *Kapitalen 1*, side 808-810/MEW 23, side 595 f.

³² Karl Marx, *Resultater af den umiddelbare produktionsproces*, Modtryk, Århus 1974 (1933/1863-67), side 137 (Marx' fremhævelser). Sml. Marx, *Kapitalen 1*, side 818 f.

*"Den bytning af ækvivalenter, der fremtrådte som den oprindelige operation, har drejet sig således, at der kun tilsyneladende finder en bytning sted, idet for det første den del af kapitalen, der udveksles mod arbejdskraft, selv kun er en del af det fremmede arbejdsprodukt, der er tilegnet uden ækvivalent, og for det andet må den ikke blot erstattes af sin producent, arbejderen, men må erstattes med et nyt merprodukt. Bytterelationen mellem kapitalist og arbejder bliver således nu til et ydre skin, der er knyttet til cirkulationsprocessen, en ren form, der er fremmed for selve indholdet og kun mystificerer det. Det stadige køb og salg af arbejdskraften er formen. Indholdet er det, at kapitalisten uden ophør omsætter en del af det allerede genstandsgjorte fremmede arbejde, som han uafbrudt tilegner sig uden ækvivalent, mod et stadigt større kvantum levende fremmed arbejde."*³³

Hirsch' pointe er nu, at da det umiddelbare forhold mellem kapitalisten og arbejderen (køb og salg af varen arbejdskraft) beror på den simple vareøkonomis tilegnelseslov (hvoraf den borgerlige ideologi om et forhold mellem lige og frie individuelle varebesiddere udspringer), kan dette forhold ikke - som i før-kapitalistiske samfund - bero på direkte tvang (eller truslen herom):

*"Det er et væsentligt træk ved de kapitalistiske samfundsformationer, at udbytningen og reproduktionen af klasserne ikke er en følge af (og ikke kan være en følge af) anvendelsen af umiddelbar fysisk magt. Reproduktionen af produktionsforholdene er derimod reguleret via værdiloven."*³⁴

Da ethvert klassesamfund/udbytningsforhold som tidligere nævnt imidlertid er kendetegnet ved et magtforhold, og da køb og salg af arbejdskraften kun efter sin form er et ækvivalentbytte, men reelt dækker over tilegnelse af ubetalt merarbejde (dvs. udbytning), må borgerskabet have en tvangsmagt i baghånden for at garantere kapitalakkumulationens og udbytningens grundlag, men en tvangsmagt, der nødvendigvis må eksistere uden for den kapitalistiske produktionsproces. P.gr.a. de konkurrerende enkeltkapitalister, der står over for hinanden som varebesiddere, må borgerskabets tvangsmagt endvidere koncentreret et sted, i "en fra den enkelte kapitalist adskilt institutionalisering og derfor antage en form, der er formelt adskilt fra den herskende klasse".³⁵ Dette er den kapitalistiske stats, det borgerlige klasseherredømmes grundlæggende form. Det er baggrunden for det borgerlige samfunds fordobling i samfund og stat, som Marx taler om i sine

³³ Marx, *Kapitalen 1*, side 825/MEW 23, side 609 - se også *ibid.*, side 830/side 613.

³⁴ Hirsch, *Til analysen ...*, side 33 (Hirsch' fremhævelse). Sml. Marx, *Grundrids*, side 145; Lápplé, *op.cit.*, side 31 samt Rosa Luxemburg, *Kapitalens akkumulation*, Rhodos, Kbh. 1976 (1913), side 339.

³⁵ Hirsch, *Til analysen ...*, side 33.

ungdomsskrifter ³⁶ - den fordobling, der modsvarer af adskillelsen mellem økonomi og politik. ³⁷ Det kapitalistiske samfund baserer sig på en gang på privatbesiddernes økonomiske ulighed (i produktionssfæren) og deres formelle retslige lighed, der udspringer af cirkulationssfærens ækvivalentbytte og garanteres af en magt, staten, der tilsyneladende står over samfundet. ³⁸

Hirsch sammenfatter det borgerlige klasseherredømmes grundlæggende form således:

"Die Art und Weise der Herstellung des gesellschaftlichen Zusammenhangs, der Verteilung der gesellschaftlichen Arbeit und der Aneignung des Mehrprodukts bedingt notwendig, dass den unmittelbaren Produzenten die Verfügung über physische Gewaltmittel entzogen und diese in einer gegenüber dem ökonomischen Reproduktionsprozess abgehobenen gesellschaftlichen Instanz lokalisiert wird: Herstellung formeller bürgerlicher Freiheit und Gleichheit sowie Schaffung eines staatlichen Gewaltmonopols. Bürgerliche Klassenherrschaft ist wesentlich und grundlegend dadurch gekennzeichnet, dass die herrschende Klasse der ihre Herrschaft sichernden Gewalt eine von ihr formen getrennte Existenz einräumen muss." ³⁹

Det er vigtigt at understrege, at borgerskabets herredømme ikke er eksklusivt koncentreret i den kapitalistiske stat. Tværtimod er KPM kendetegnet ved, at undertrykkelsen og det primære magtforhold (borgerskabets "økonomiske magt" i modsætning til dets "politiske magt", der er koncentreret i staten) er objektiviseret i de mere eller mindre upersonlige økonomiske og sociale strukturer, der karakteriserer kapitalismen, og hvor arbejdskraftens vareform er det grundlæggende ⁴⁰ (jvf. ovenfor). Det er det, der ligger til grund for det, jeg har refereret til som *økonomisk tvang* til forskel fra den ikke-økonomiske tvang, den direkte fysiske magtanvendelse, der kendetegnede merarbejdsudpresningen i

³⁶ Se fx Karl Marx & Friedrich Engels, *Den tyske ideologi*, Rhodos, Kbh. 1974 (1932/1845-46), side 42-44 og 79 f samt Karl Marx, Louis Bonapartes attende brumaire, *MEUS I*, side 243 og 325 f.

³⁷ Jvf. Torben Hviid Nielsen, Indledning til Rudolf Hilferding, *Finanskapitalen*, Rhodos, Kbh. 1976, side 22; Martinussen, *Historisk-materialistisk ...*, side 155 samt Läßle, *op.cit.*, side 13 ff.

³⁸ Läßle, *op.cit.*, side 18.

³⁹ Hirsch, *Staatsapparat ...*, side 20 f (Hirsch' fremhævelse). Sml. Hirsch, *Om problemet ...*, side 125 f.

⁴⁰ Se fx Torben Hviid Nielsen, *Borgerskabets reformer og marxismen*, side 67-72, hvor dette fremhæves i en kritik af Lenins statsopfattelse i *Staten og revolutionen* og de strategiske konsekvenser heraf. Lenin opfatter staten som den primære og næsten eksklusive bærer af magt, hvorfor han overbetoner erobringen af statsmagten og underbetoner ændringen af produktionsforholdene. Torben Hviid Nielsen udtrykker det således, at for Lenin bliver "Politikkens primat" i den revolutionære situation til "politikens løsrevethed fra dens økonomiske og sociale grund" (*ibid.*, side 61 f). Denne kritik kan også rettes mod visse af Lenin-"disciplen" Poulantzas' formuleringer i *Politisk magt ...*, jvf. Martinussen, *Bidrag til analyse af den pakistanske stat*, side 152.

de før-kapitalistiske samfund. Det er kun den sidste herredømmeform, den direkte fysiske magtanvendelse, der er koncentreret i den kapitalistiske stat, hvorved denne herredømmeform får sin *politiske* karakter under kapitalismen, netop i en modstilling over for den økonomiske tvang. Dieter Läßle er inde på noget lignende, idet han taler om en "fordobling af herredømmets udøvelse i en direkte økonomisk form i produktionssfæren og en formidlet, politisk form i cirkulationssfæren", der modsvarer samfundets fordobling i samfund og stat.⁴¹ Endvidere kan der henvises til Poulantzas' påpegning af, at de politiske og ideologiske dominansforhold også reproduceres inden for de "økonomiske apparater" (fabrikker o.l.), og at den direkte fysiske repression generelt ikke anvendes i produktionssfæren i kapitalistiske samfund (til forskel fra før-kapitalistiske), men kun intervenserer for at opretholde udbytningsbetingelserne.⁴² Hirsch fastslår kort og godt, at "de 'økonomiske apparater' til stadighed også (er) magtapparater".⁴³ Endelig kan der peges på Schanz' understregning af, at "de for kapitalismen specifikke tvangsformer ... er ... til stede såvel i de umiddelbare produktionsprocesser som udenfor" (i modsætning til repressionens årsag, udbytningen, der kun finder sted i den umiddelbare produktionsproces).⁴⁴

Hirsch understreger, at det fysiske magtapparats adskillelse fra den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces betyder en *selvstændiggørelse* af staten både over for arbejderklassen og borgerskabet. Det implicerer, at den kapitalistiske stat kan komme i konflikt med både arbejderklassen og *dele* af borgerskabet, og tillige omvendt, at staten godt kan imødekomme enkelte af arbejderklassens kortsigtede interesser, så længe det ikke truer borgerskabets akkumulationsbetingelser, hvorved statens skær af klasseneutralitet muliggøres. Videre implicerer statens selvstændiggørelse, at besiddelsen af produktionsmidler og det politiske herredømme ikke er umiddelbart sammenkoblet. Da borgerskabet består af konkurrerende enkeltkapitaler med forskellige akkumulationsbetingelser, uens udviklingsgrad m.m., er borgerskabet opsplittet i forskellige fraktioner med forskellige interesser og derfor ikke umiddelbart i stand til at agere som en homogen klasse. Der vil uvægerlig være kamp om det politiske overherredømme (hegemoni), hvilket gør, at dette herredømme er underlagt selvstændige reproduktionsmekanismer, som Hirsch udtrykker det. Staten indtager således en mellemstilling mellem den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces og klassekampen. Endelig fastslår Hirsch, at statens ydre forhold til den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces betyder, at staten grundlæggende kun kan *reagere* på produktions- og reproduktionsprocessens resultater i form af *interventioner* og fx kun kodificere

⁴¹ Läßle, *op.cit.*, side 38 (en del af det citerede er fremhævet hos Läßle).

⁴² Poulantzas, *Classes in ...*, side 25-33.

⁴³ Hirsch, *Til analysen ...*, side 33 f.

⁴⁴ Hans-Jørgen Schanz, *Antikritik: Refleksioner over kritikken af kapitallogikken*, Modtryk, Århus 1977, side 65. Se endvidere *ibid.*, side 82 f, hvor Schanz gør gældende, at Marx i kritikken af den politiske økonomi "bruger fremmedgørelsesbegrebet som overbegreb for de alment produktionsmådespecifikke repressionsformer."

allerede skabte normer (såsom sikring af den private ejendomsret og af regler for byttet) for at skabe klarhed og beregnelighed i rets- og bytteforholdene.⁴⁵

Hirsch adskiller sig fra en række andre kapitallogiske statsafledningsforsøg ved at fastslå, at man ikke ud fra de almene bestemmelser i kritikken af den politiske økonomi kan komme længere end hertil i den almene karakteristik af den kapitalistiske stat. Vil man videre, må man inddrage konkret-historiske undersøgelser af kapitalismens udvikling. Her kan man tage udgangspunkt i den marxske akkumulations- og krise-teori, centreret omkring loven om profittens tendentielle fald, med henblik på en systematisering af kapitalismens historiske udvikling. Forsøg på systematisering af konkrete statsfunktioner må ifølge Hirsch udgå fra de historiske forandringer i den økonomiske basis, i klasseforholdene og klassekampens udvikling og de heraf følgende betingelser for sikringen af borgerskabets politiske herredømme - ikke ud fra "kapitalen i almenhed".⁴⁶ Generelt og overordnet konstaterer Hirsch dog, at det er en afgørende funktion for den kapitalistiske stat som selvstændiggjort magtinstans at garantere de almene ydre betingelser for kapitalakkumulationen (totalkapitalens reproduktion), når enkeltkapitalerne ikke selv kan frembringe disse.⁴⁷

I den foregående bestemmelse af den kapitalistiske stats grundlæggende form, der hovedsagelig er inspireret af Hirsch' fremstilling i *Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals*, kommer Hirsch til et resultat, der i hovedtrækkene er i overensstemmelse med vigtige elementer i Poulantzas' bestemmelse af den kapitalistiske statstype. Jeg vil dels pege på, at samfundsformationer domineret af KPM ifølge Poulantzas karakteriseres af en *specifik relativ autonomi* for det politiske niveau og den politiske struktur, staten⁴⁸ (jvf. selvstændiggørelsen af

⁴⁵ Hirsch, *Staatsapparat*, side 22-26 og 227 ff samt Hirsch, *Til analysen ...*, side 33-39 og 55. Understregningen af statsinterventionernes "reaktive" karakter skal ses i modsætning til teoretikere, der afleder den kapitalistiske stat af den nødvendige garanti af den private ejendomsret og de tvangsfrie bytteprocesser (se som eksempler herpå Läßle, *op.cit.*, side 14 og 30 ff samt Christel Neusüss, *Imperialismen og det kapitalistiske verdensmarked*, Kurasje, Kbh. 1976 (1972), side 123 f).

⁴⁶ Hirsch, *Staatsapparat ...*, side 27-52 og Hirsch, *Til analysen ...*, side 30-33. Sml. Martinussen, *Historisk-materialistisk ...*, side 151 f.

⁴⁷ Hirsch, *Staatsapparat*, side 226 f.

⁴⁸ Poulantzas udvikler politikens relative autonomi i forhold til økonomien under KPM ud fra det universelle produktionsmådebegreb, som Balibar oprindeligt forsøgte at opstille (se Louis Althusser & Etienne Balibar, *Att läsa Kapitalet*, Bo Cavefors Bok-förlag, Stockholm 1970 (1968), del 2, side 84 ff). Poulantzas lægger her de samme ting til grund, som jeg har gjort ovenfor (primært inspireret af Hirsch og Läßle): det tilslørede merarbejde under KPM, der muliggør udpresningen af merarbejdet alene ved økonomisk tvang (til forskel fra før-kapitalistiske produktionsmåder); værdiløvens etablering af den samfundsmæssige sammenhæng uden de agerendes bevidste planlægning, samt den kapitalistiske reproduktionsproces' genskabelse af sine egne forudsætninger, sådan at produktionen kan foregå uden politiske indgreb. Se Poulantzas, *Politisk makt ...*, side 27-31, 47 og 136 ff samt Poulantzas, *The Capitalist State*, side 71 f. Sml. Martinussen, *Bidrag til analyse af den pakistanske stat*, side 152 og Sven Bislev, *op.cit.*, side 7 f.

Det har ingen betydning for den her omhandlede problematik, at Poulantzas' produktionsmådebegreb afviger en smule fra Balibars, da Poulantzas behandler økonomiens bestemmelse af niveauernes relative autonomi under KPM. Balibars pro-

staten hos Hirsch og de kort opridsede implikationer heraf). Dels at og så Poulantzas påpeger det som et karakteristisk træk ved den kapitalistiske stat, at den har monopol på organiseret fysisk undertrykkelse. Et citat fra Poulantzas kan illustrere den store grad af overensstemmelse mellem Poulantzas og Hirsch på dette centrale punkt:

"Det som utmärker denna stat (den kapitalistiske, EM) i detta avseende (tvangselementet, EM) är att den har monopolet på organiserad fysisk repression, och detta i motsats till andra samhällsformationer, i vilka institutioner som kyrkan, adelsmakten, osv., hade privilegiet av deas utövande parallellt med staten. Den organiserade fysiska repressionen antar på så sätt en i egentlig mening politisk karaktär. Detta kännetecken hos den kapitalistiska staten är implicerat i det kapitalistiska produktionssättets själva funktionssätt. Det skulle inte vara möjligt för detta "rena" produktionssätt att fungera om det inte vore så att den organiserade fysiska repressionen inte utövades direkt av agenterna på de sociala produktionsförhållandenas område, utan är reserverad staten." ⁴⁹

Jeg finder derfor ikke, at der er afgørende substantielle problemer forbundet med at udbygge Hirsch' bestemmelse af den kapitalistiske stats grundlæggende form med Poulantzas' statsteoretiske ansatser, der især vedrører forholdet mellem staten og klasserne.

1.2 Elementer af den kapitalistiske stats funktionsmåde, især hvad angår forholdet mellem staten og klasserne

Da specialets problemstilling vedrører klasse- og magtforholdene i Rhodesia, er det ikke tilstrækkeligt at konstatere den kapitalistiske stats abstrakt-almene nødvendighed og dens grundlæggende form. Statens forhold til klasserne - og omvendt - må også inddrages. Her har kapitallogikerne, som jeg primært byggede på i afsnit 1.1., ikke bidraget med noget substantielt, lige bortset fra ansatserne i Hirsch' artikel, Til analysen af den borgerlige stat, der imidlertid som påpeget er stærkt påvirket af Poulantzas' stats teoretiske ansatser. Jeg vil derfor i dette afsnit primært bygge på Althusser-skolens bidrag, især Poulantzas'. ⁵⁰

duktionsmådebegreb omfattede kun det økonomiske niveau, mens Poulantzas' og så omfatter det politiske og det ideologiske niveau, hvortil kommer, at Balibar ikke opererede med samfundsformationsbegreb. Se hertil Poulantzas, *Politisk makt* ..., side 11-31 samt Poulantzas, *The Capitalist State*, side 77-82.

⁴⁹ Poulantzas, *Politisk makt* ..., side 254 f (Poulantzas' fremhævelser).

⁵⁰ I sit bud på, hvordan en samarbejdning af de kapitallogiske og de Althusser-inspirerede statsteoretiske ansatser kan foretages, er dette også Martinussens ud-

Også her vil fremstillingen ligge på et højt abstraktionsniveau, idet det først og fremmest drejer sig om at fastslå det almene forhold mellem klasserne og den kapitalistiske stat og udarbejde et begrebsapparat som en nødvendig ramme for den konkrete analyse af Rhodesia. Selvom abstraktionsniveauet således stadig er højt, har de behandlede forhold i dette afsnit en anden teoretisk status end det var tilfældet i det foregående. Det drejer sig her hovedsageligt om en generalisering og teoretisk bearbejdning af "marxismens klassiker, ... arbetarrörelsens politiska texter och ... den samtida statskunskapen", som Poulantzas sammenfatter det.⁵¹

Selvom Hirsch' resultat m.h.t. den kapitalistiske stats grundlæggende form er i overensstemmelse med centrale elementer i Poulantzas' begreb for den kapitalistiske stat, er deres udgangspunkt forskelligt. Hirsch' udgangspunkt er kapitalismens grundlæggende lovmæssigheder, mens Poulantzas', ihvertfald i *Politisk makt och sociala klasser*,⁵² er "begreppet politik i allmänhet", dvs. det abstrakte statsbegreb uden historisk specificitet.⁵³ Jeg vil derfor indlede dette afsnit med kort at gennemgå centrale dele af Poulantzas' statsbegreb.

1.2.1 Poulantzas om staten, især den kapitalistiske stat

Staten er for Poulantzas en *struktur* på det politiske niveau, men en struktur der, ligesom det altid er tilfældet m.h.t. strukturbegrebet inden for Althusser-skolen,⁵⁴ kun eksisterer eller er nærværende i sine *effekter*. Disse effekter findes dels som noget umiddelbart iagttageligt, nemlig i form af et *statsapparat*, hvorved Poulantzas på den ene side forstår nogle bestemte institutioner, der udgør en funktionel enhed, og på den anden side statens personel: bureaukratiet, militæret osv. Dels eksisterer den politiske strukturs effekter som et ikke umiddelbart iagttageligt samfundsmæssigt forhold, staten som *statsmagt*.⁵⁵

I sin eksistens som statsmagt er det statens almene eller grundlæggende funktion at være *sammenholdningsfaktor* for en produktionsmådes eller en samfundsformations enhed, forstået som en sammenholdning af de reelt eksisterende modsætninger, der kommer til udtryk i

gangspunkt hvad angår forholdet mellem staten og klasserne. Se Martinussen, *Historisk-materialistisk ...*, side 156.

⁵¹ Poulantzas, *Politisk makt ...*, side 16 og 16-21.

⁵² I *Politisk makt ...* lagde Poulantzas op til, at det var muligt at konstruere en generel teori om det politiske niveau, sådan som Balibar intenderede det m.h.t. det økonomiske niveau i sit universelle produktionsmådebegreb i *Att läsa Kapitalet*. Det afviser Poulantzas imidlertid i en selvkritik i *The Capitalist State* muligheden for, men er dog uklar m.h.t. konsekvenserne heraf hvad angår det abstrakte statsbegreb. Se Poulantzas, *The Capitalist State*, side 79-82.

⁵³ Poulantzas opregnede den "generelle fremstillingsorden" således: "begreppet politik i allmänhet, den särskilda teorin om det kapitalistiska produktionssättet, den regionala teorin om politiken i detta produktionssätt, undersökningen av kapitalistiska samhällsformationer". Poulantzas, *Politisk makt ...*, side 22.

⁵⁴ Se Althusser i Althusser & Balibar, *op.cit.*, del 2, side 68 ff.

⁵⁵ Poulantzas, *Politisk makt ...*, side 37, 42 f, 58 og 123 samt Martinussen, *Bidrag til ...*, side 97-101.

klassekampen. Dette gælder ifølge Poulantzas for alle statstyper, men er en særlig vigtig funktion for den kapitalistiske stat p.gr.a. statens specifikt relative autonomi i KPM.⁵⁶ Det betyder, at de forskellige modsætninger i samfundsformationen fortættes i staten, at staten som et samfundsmæssigt forhold skal forstås som fortætningen af styrkeforholdet mellem kæmpende klasser.⁵⁷ Staten koncentrerer og sanktionerer klasseherredømmet.⁵⁸

Staten har imidlertid ikke en egen magt over eller ved siden af klassernes magt. Magt er for Poulantzas altid klassemagt, idet han abstrakt definerer *magt* som en classes kapacitet til at virkeliggøre sine specifikke objektive interesser.⁵⁹ Magt drejer sig altså om at realisere klasseinteresser, og da de undertrykte klasser også har objektive klasseinteresser, har også de magt. Kapacitet skal derfor opfattes relativt, således at magt dels er noget, en klasse besidder (magtressourcer), dels er et forhold mellem klasser (magtforhold).⁶⁰ For at uddybe dette, er det nødvendigt kort at referere dele af Poulantzas' klasse teori.

For Poulantzas er klasserne de totale samfundsmæssige strukturers effekter på et bestemt felt, *de sociale forholds område*.⁶¹ Effekterne består dels i en fordeling og gruppering af samfundsagenterne uafhængigt af disses personlige vilje, dvs. af menneskene i deres egenskab af "bærere" af funktioner i samfundstotaliteten, og dels i en bestemmelse af klassernes indbyrdes forhold. Herved udstikkes rammerne for de objektive klasseinteresser, hvilket har betydning for klassernes praksis i klassekampen.⁶² Poulantzas laver implicit en dobbeltbestemmelse af en klasse:⁶³ En *social-økonomisk klasse*⁶⁴ bestem-

⁵⁶ Poulantzas, *Politisk makt* ..., side 44 ff samt Martinussen, *Bidrag til* ..., side 98-103, der sammenfatter en række upræcise formuleringer hos Poulantzas.

⁵⁷ Poulantzas, *Classes in* ..., side 161; Poulantzas, *The Capitalist State*, side 74 samt Nicos Poulantzas, Staten, magten og socialismen, *Socialistisk Politik* nr. 10, nov. 1978, side 15-18 (denne artikel er en oversættelse af efterskriftet til Poulantzas' seneste bog *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*). Ved at understrege, at staten skal opfattes som et forhold, betoner Poulantzas statens relative autonomi og tager dels afstand fra opfattelser af staten som en ting/instrument (fx statens manglende autonomi i sammensmeltningen med og den fuldstændige underlæggelse under monopolkapitalens interesser i de Sovjet-marxistiske Stamokap-teoretikeres analyser af de nuværende højtudviklede kapitalistiske lande) dels fra staten opfattet som et subjekt (fx statens absolutte autonomi i de Keynes-inspirerede krisemanagement-opskrifter" (finans- og pengepolitik), der bygger på en opfattelse af staten som neutral instans mellem modsatstående klasser).

⁵⁸ Poulantzas, *Classes in* ..., side 24 f.

⁵⁹ Poulantzas, *Politisk makt* ..., side 111.

⁶⁰ Martinussen, *Bidrag til* ..., side 121.

⁶¹ Curt Sørensen opererer generelt med en distinktion, der svarer til Poulantzas' struktur/sociale forholds område. Det drejer sig om samfundsmæssige forhold ("Verhältnisse") kontra samfundsmæssig adfærd ("Verhalten"), hvor dialektikken mellem dem understreges, idet "Verhältnisse" både er produkt af og determinationsfaktor for "Verhalten". Se Curt Sørensen, *op.cit.*, side 71 ff.

⁶² Poulantzas, *Politisk makt* ..., side 61-71 og 116-121 samt Martinussen, *Bidrag til* ..., side 110-116.

⁶³ Jeg bygger her primært på den videreudvikling af klasse teorien, som fremgår af Nicos Poulantzas, Om samhällsklasser (1972), *Zenit* nr. 34, 1973, side 30-51, der desuden i en let omarbejdet udgave findes som introduktion til Poulantzas, *Classes in* ..., side 13-35.

mes som en gruppering af samfundsagenter, der defineres ud fra deres stilling i produktionsprocessen. Dette er imidlertid ikke i sig selv en tilstrækkelig bestemmelse, da klasser kun eksisterer gennem deres praksis i klassekampen. Produktionssfæren eksistensbetinges af en klasse, men i en konkret analyse må en klasse defineres ud fra sin stilling i den totale samfundsmæssige praksis, hvilket foruden produktionssfæren også omfatter de politiske og ideologiske forhold.⁶⁵ En social-økonomisk klasse bliver først til en selvstændig eller *distinkt klasse*, til en *social kraft*,⁶⁶ når den opnår en "specifik tilstedeværelse" på det politiske og det ideologiske niveau i form af "betydelige effekter", hvorved Poulantzas forstår "ett *nytt element*, som inte kan infogas i den typiska ram som dessa nivåer skulle uppvisa utan detta element".⁶⁷ Det er kun distinkte klasser, der kan besidde magt, men da magt er bestemt som en klasses kapacitet til at virkeliggøre sine objektive interesser, og da kapacitet opfattes relativt, er en klasses kapacitet til at virkeliggøre sine interesser afhængig af andre klasses kapacitet til at virkeliggøre deres interesser. En vis grad af klasseorganisering regnes derfor ofte for en nødvendig (men ikke tilstrækkelig) betingelse for en klasses magtudøvelse.⁶⁸

Med magt defineret på denne måde besidder organisationer, institutioner og apparater, herunder statsapparatet, ikke nogen egen magt. Men organisationer, institutioner og apparater koncentrerer og organiserer *udøvelsen* af klassemagt. For den kapitalistiske stat betyder det dog ikke, at den mister sin relative autonomi og reduceres til et simpelt instrument i hænderne på den herskende klasse, men derimod at dens faktiske funktionsmåde altid har et *klasse*specifikt indhold, og endvidere at den i sine interventioner overvejende vil varetage *bestemte* klasseinteresser.⁶⁹ Når man derfor i en konkret analyse forsøger at afdække, hvilke(n) klasse(r) der er i besiddelse af statsmagten - eller mere præcist udtrykt: hvilke klasser der er politisk herskende - skal man undersøge statsinterventionernes reelle effekter (ikke den erklærede politik). Det centrale er, hvilke klasseinteresser staten rent faktisk varetager.

Det er også i denne sammenhæng, at sondringen mellem statsmagt (det overordnede) og statsapparat (det underordnede) skal

⁶⁴ Termen er Martinussens, ikke Poulantzas'. Se Martinussen, *Bidrag til ...*, side 113.

⁶⁵ Poulantzas, *Om samhällsklasser*, side 30 og Poulantzas, *Classes in ...*, side 14.

⁶⁶ Tilsvarende bliver en fraktion først til en social kraft som autonom fraktion. Se Poulantzas, *Politisk makt ...*, side 103.

⁶⁷ *ibid.*, side 79 (Poulantzas' fremhævelse). Det er vanskeligt at komme videre i en abstrakt diskussion af klassebegrebet. Tråden vil blive taget op igen i den konkrete analyse i afsnit 2 og fremefter.

⁶⁸ *ibid.*, side 113-116. En klasse kan dog godt være en distinkt klasse uden at have en klasseorganisering, hvis den pågældende klasses eksistens virker bestemmende ind på andre klasses praksis på det politiske og det ideologiske niveau. Det viser Poulantzas (*ibid.*, side 80) gennem eksemplet med de franske parcelbønder, som Marx omtaler i Louis Bonapartes attende brumaire (se *MEUS I*, side 326 f). Det samme var tilfældet med de sorte arbejdere i Rhodesia fra 1948-55 (se nedenfor afsnit 5.1.).

⁶⁹ Poulantzas, *Politisk makt ...*, side 12.2 f samt Martinussen, *Bidrag til ...*, side 123.

ses. Statsmagten er det primære mål for klassekampen, forstået som bevarelse eller erobring af statsmagten. Statsmagten er den magt (ofte formuleret som den politiske magt), som statsapparatet udøver i sine funktioner. Kun gennem en erobring af statsmagten kan der ske en ændring af statsapparatets virkemåde.

*"Staten (og dens eksistens i sit apparat) har kun mening, når den fungerer som statsmagt."*⁷⁰

Martinussen skriver om statsmagtens placering i den samfundsmæssige helhed, at den refererer "til forholdet mellem statsapparatet og klassekampfeltet og dækker mere præcist magtforholdene på dette felt".⁷¹

1.2.2 Forholdet mellem den kapitalistiske stat og klasserne

I analysen af statens grundlæggende form var den kapitalistiske stats selvstændiggørelse eller relative autonomi en vigtig konklusion. Selvstændiggørelsen medfører bl.a., at borgerskabet ikke umiddelbart er i stand til at agere som homogen klasse, og at der altid vil være kamp om det politiske overherredømme. Derfor stiller spørgsmålet sig, hvordan den kapitalistiske stat varetager borgerskabets samlede interesser og bidrager til at opretholde de kapitalistiske produktionsforhold.

KPM er karakteriseret ved, at der gennem ækvivalentbyttet sker en *individualisering* af produktionsagenterne - en individualisering, hvis forudsætning ligger i tilvejebringelsen af den "dobbeltfrie" lønarbejder. Denne individualisering fastholder den kapitalistiske stat (sammen med den borgerlige ideologi) på det politiske niveau, således at produktionsagenterne her optræder som formelt frie og lige statsborgere. Ethvert spor af klasser er forsvundet i den kapitalistiske stat (modsat fx den åbenlyse klasseopdeling af stænderforsamlingerne under feudalismen), hvorved også karakteren af klasseherredømme bliver fraværende fra denne stats institutioner. Staten fremtræder som en folkelig nationalstat.

I forlængelse heraf taler Poulantzas om, at den kapitalistiske stat over for klassekampen på det økonomiske niveau har en *isolerings effekt*, som for produktionsagenterne skal skjule, at deres forhold er klasseforhold. Ifølge Martinussen henvises der hermed dels til isoleringen af den samlede økonomiske klassekamp fra den politiske og dels til isoleringen af de enkelte konfliktområder i den økonomiske kamp. Isoleringseffekten fremmer konkurrencen mellem produktionsagenterne (mellem arbejdere og kapitalister, mellem arbejdere indbyrdes og mellem kapitalister indbyrdes) om en maksimering af deres individuelle indkomst, og gennem denne fremhævelse af de individuelle

⁷⁰ Louis Althusser, *Ideologi og ideologiske statsapparater*, pirattryk, Kbh./Århus 1972 (1970), side 28 (Althusser's fremhævelse).

⁷¹ Martinussen, *Bidrag til ...*, side 123.

reproduktionsinteresser underbetones klasseinteresserne. Effekten er, at klassernes organisering hæmmes.

Over for isoleringen kan den kapitalistiske stat (med den borgerlige ideologis hjælp fremstå som den politiske *enhed*, der skal forene de konkurrerende økonomiske interesser og repræsentere de "almene fællesinteresser". Individualiseringen og isoleringen af produktionsagenterne viser den kapitalistiske stats grundlæggende klassekarakter, idet staten på de kapitalistiske produktionsforholds grund dermed medvirker til at varetage det samlede borgerskabs grundlæggende fællesinteresse: KPMs reproduktion. På grundlag heraf sammenfatter Poulantzas den kapitalistiske stats grundlæggende funktion over for de(n) herskende klasse(r) som værende at organisere den/dem ved at ophæve den økonomiske isolering. Det har Gramsci udtrykt på den måde, at staten i dens helhed udgør de herskende klassers "parti". Omvendt er det den kapitalistiske stats grundlæggende funktion over for de undertrykte klasser at forhindre, at de organiseres politisk, at desorganisere dem, ved at understrege og forstærke deres økonomiske isolering.⁷²

Hvordan organiserer den kapitalistiske stat så borgerskabet?⁷³ Nok engang: den kapitalistiske stat er kendetegnet ved en relativ autonomi også over for borgerskabet. Og: det er et grundlæggende træk hos borgerskabet, at det er opsplittet i fraktioner med forskellige indbyrdes interesser (dog af ikke-antagonistisk karakter), så det ikke umiddelbart kan optræde som en politisk homogen klasse. Det betyder, at det er karakteristisk for den kapitalistiske stat, at *flere* fraktioner sameksisterer i udøvelsen af det politiske herredømme. Det udtrykker Poulantzas med begrebet *magtblok*, der alene dækker kapitalistisk dominerede samfund:

*"Begreppet magtblok ... anger sålunda den motsägelsefyllda enheten av politiskt dominerande klasser eller klassfraktioner, i deras förhållande till en särskild form av den kapitalistiska staten."*⁷⁴

Borgerskabet består imidlertid af konkurrerende enkeltkapitaler og fraktioner med delvist forskellige interesser, hvis indbyrdes modsæt-

⁷² Poulantzas, *Politisk makt* ..., side 133-148 og 207-210 samt Martinussen, *Bidrag til* ..., side 157-159. Af rent skriftligt-visuelle grunde foretrækker jeg at benytte herskende/undertrykte klasser fremfor Poulantzas' dominerende/dominerede klasser.

⁷³ Strengt taget burde jeg her og flere gange i det følgende skrive "de herskende klasser" og ikke blot "borgerskabet", da der blandt de herskende klasser i samfundsbildninger domineret af KPM godt kan indgå klasser eller klassefraktioner, som ikke udspringer af KPM. I den tidlige kapitalisme i England var der således i en lang periode en alliance mellem det opadstigende borgerskab og det hændende feudale landaristokrati. Se fx Friedrich Engels, *Socialismens udvikling fra utopi til videnskab*, *MEUS II*, side 100 ff. Når jeg nøjes med at skrive "borgerskabet", skyldes det dels, at der i Rhodesia ikke findes herskende klasser udsprunget af ikke-kapitalistiske produktionsmåder, og dels at borgerskabet i kapitalistisk dominerede samfund på grundlag af magt- og udbyttningsforholdene i produktionen i dets helhed udgør den herskende klasse, hvilket også fremgår af den kapitalistiske stats grundlæggende form og udspring. Se Hirsch, *Staatsapparat* ..., side 226 ff; Hirsch, *Til analysen* ..., side 39 og Poulantzas, *Classes in* ..., side 160.

⁷⁴ Poulantzas, *Politisk makt* ..., side 262.

ninger ikke er ophævet i og med foreningen i magtblokken. Det medfører, at magtblokkens enhed organiseres under én fraktions politiske overherredømme eller *hegemoni*, som Poulantzas kalder det med et udtryk, han har fra Gramsci.

"Den hegemoniska klassen är den som på den politiska nivån, hos sig själv, koncentrerer den dubbla funktionen ett dels representera folket-nationens allmänna intresse, och dels inneha en specifik dominans bland de dominerande klasserna och fraktionerna: och det i dess särskilda förhållande till den kapitalistiska staten." ⁷⁵

Sammenfattende siger Poulantzas om magtblokken og den hegemoniske position:

"Maktblokken utgör en motsägelsesfull enhet av politiskt dominerande klasser och fraktioner under den hegemoniske fraktionens ledning. Klasskampen, intresserivaliteten mellan de sociala krafterna, är ständigt närvarande där, eftersom dessa intressen bevarer sin antagonistiska sär egenhet." ⁷⁶

Magtblok og hegemoni og dermed den kapitalistiske stats konkrete funktionsmåde og interventioner bestemmes med andre ord gennem *klassekampen*. Som sådan indbefatter det også forholdet til de undertrykte klasser.

I sit forhold til de undertrykte klasser er det som nævnt den kapitalistiske stats grundlæggende funktion at desorganisere dem politisk. Det skal dog ikke forstås alt for bogstaveligt, da borgerligt herredømme - som Hirsch formulerer det på grundlag af Gramsci - er "en enhed af magtmæssig repression og ideologisk integration". ⁷⁷ Heraf følger også den grundlæggende op deling af den kapitalistiske stats institutionelle magtstruktur i henholdsvis repressive og ideologiske statsapparater. ⁷⁸

Eksistensen af det repressive statsapparat beror på den særegne centralisering af den fysiske magtudøvelse som formelt adskilt fra klasserne i det kapitalistiske samfund. Som følge heraf er der tale om

⁷⁵ *ibid.*, side 152 f (Poulantzas' fremhævelse).

⁷⁶ *ibid.*, side 266 (Poulantzas' fremhævelser). Se endvidere *ibid.*, side 336 ff og sml. Hirsch, *Til analysen* ..., side 38 f. Det er lidt uklart, hvad Poulantzas mener, når han i citatet skriver, at klasserinteresserne bevarer deres antagonistiske særegenhed i magtblokken, da han her kun behandler det indbyrdes forhold mellem de klasser og fraktioner, som indgår i magtblokken, men derimod ikke forholdet til de undertrykte klasser. Pointen må imidlertid være, at modsætningerne mellem fraktionerne i magtblokken fortsat eksisterer til trods for deres organisering i magtblokken.

⁷⁷ Hirsch, *Til analysen* ..., side 36.

⁷⁸ Hertil følger Hirsch det, han kalder de "masseintegrative apparater" (*ibid.*, side 44), men dels udgør disse i realiteten en speciel undergruppe under de ideologiske statsapparater, og dels er det masseintegrative aspekt udtryk for en specifik strategi fra borgerskabets side for opretholdelsen af de kapitalistiske produktionsforhold i de vesteuropæiske lande efter de politiske og økonomiske kriser efter den 1. verdenskrig - en strategi, hvor de reformistiske arbejderpartier har spillet en central rolle, ofte som statsbærende partier. Dette er det centrale tema i Torben Hviid Nielsens bog *Borgerskabets reformer og marxismen*.

institutioner, der formelt-juridisk er "statslige" (i modsætning til privat), og som udgør en relativt lukket og samlet enhed med en ensartet bureaukratisk-hierarkisk opbygning. Typisk er der tale om det statslige administrationsapparat (incl. det lokale/kommunale), politiet, militæret og domstolene.⁷⁹ De er ikke nødvendigvis kendetegnet ved bestandigt at anvende åben fysisk tvang, men snarere ved hele tiden at operere med dette som en mulighed. Herom skriver Hirsch:

*"Det fælles i de repressive statsapparaters overordentligt differentierede institutioner ... består først og fremmest deri, at disse er i stand til umiddelbart støttet på rådheden over fysiske magtmidler at gribe materielt ind i klassereproduktionens proces: gennem magtanvendelse eller trussel herom, gennem nomineringer og regelsætning eller tvungen 'omfordeling' af revenu (penge)."*⁸⁰

Muligheden for, at borgerskabets herredømme til dels kan bero på ideologisk integration, grunder sig på den ene side på cirkulationsfærens ækvivalentbytte (den simple vareøkonomis tilegnelseslov) og på den anden side på statens skær af klasseneutralitet. M.h.t. det sidste er det vigtigt at understrege, at dette ikke alene opnås via den ovenfor omtalte individualisering af produktionsagenterne på det politiske niveau (de formelt frie og lige statsborgere), men at det har en materiel basis deri, at den kapitalistiske stats relative autonomi muliggør, at staten via sine interventioner i et vist omfang kan tilgodese nogle af de undertrykte klassers kortsigtede interesser. I hvilken udstrækning dette rent faktisk sker, afhænger af styrkeforholdet i klassekampen, herunder indflydelsen fra kapitalakkumulationens cykliske forløb, der begrænser (i krisetider) henholdsvis udvider (i prosperitetsfaser) det spillerum, hvorunder borgerskabet kan yde materielle "ofre", uden at det truer kapitalakkumulationen.⁸¹ Denne statslige varetagelse af enkelte af de undertrykte klassers kortsigtede interesser er grundlaget for det, der med ideologisk farvede betegnelser er blevet kaldt for "velfærdsstaten" eller "socialstaten".⁸² Poulantzas fremhæver, at den objektive effekt heraf er at bidrage til den politiske desorganisering af de undertrykte klasser i samfund, hvor de har mulighed for at føre politisk kamp:

"Denne garanti (for en varetagelse af visse af 'de dominerede klassers økonomiske interessen', EM) syftar just till att desorganisera de dominerade klasserna politiskt, den är det ibland oundgängliga medlet för att upprätthålla de dominerande klassernas hegemoni i en formation där

⁷⁹ Hirsch, *Til analysen ...*, side 40 f og Poulantzas, *Politisk makt ...*, side 252-255.

⁸⁰ Hirsch, *Til analysen ...*, side 41 (Hirsch' fremhævelse).

⁸¹ *ibid.*, side 36 f og 49-51 samt Poulantzas, *Politisk makt ...*, side 211-215.

⁸² Se fx Wolfgang Müller & Christel Neusüss, *Socialstatsillusionen og modsigelsen mellem lønarbejde og kapital* (1970), Mattick, Müller & Neusüss, *Socialstat og blandingøkonomi*, DSF, Kbh. 1974, side 1-130. Hirsch taler i denne forbindelse om "socialstatslige" statsinterventioner. Hirsch, *Staatsapparat ...*, side 53 f.

de dominerade klassernas rent politiska kamp är möjlig."

⁸³

De ideologiske statsapparaters primære opgave er at reproducere, systematisere og udbrede den herskende klasses ideologi. Men de *frembringer* ikke selv denne ideologi, ligesom ideologien heller ikke reproduceres og udbredes alene gennem de ideologiske statsapparater, men fx også gennem de repressive apparater og gennem familien. De ideologiske statsapparater omfatter andet og mere end de formelt-juridisk "statslige" institutioner, og de er generelt væsentligt mere uensartede, selvstændige og uafhængige (både indbyrdes og i forhold til det øvrige statsapparat) end de repressive apparater. Typisk består de af uddannelsesinstitutioner, kulturelle institutioner, massekommunikationsmidler samt kirker og religiøse institutioner.⁸⁴

Med disse generelle bestemmelser, der på ingen måde gør krav på at være en udtømmende karakteristik af den kapitalistiske stats funktionsmåde,⁸⁵ mener jeg at have tilvejebragt en nødvendig teoretisk ramme for den konkrete analyse af klasse- og magtforholdene i Rhodesia og har samtidig udviklet nogle begreber herfor. De vil blive suppleret og uddybet i den konkrete analyse, især på det klasseteoretiske område. Hvad der står tilbage her, er en opsummering samt en præcisering af problemformuleringen fra indledningen.

1.3 Opsummering og præcisering af specialets problemstilling

Den kapitalistiske stats grundlæggende funktioner over for klasserne et at organisere det samlede borgerskab politisk og forhindre de undertrykte klassers politiske organisering. Staten koncentrerer og organiserer udøvelsen af borgerskabets politiske magt (magtblokken), men gør det under en enkelt fraktions hegemoni. Under den hegemoniske fraktions ledelse er staten sammenholdningsfaktor for en samfundsformations enhed med det primære sigte at sikre det samlede borgerskabs fortsatte herredømme, hvilket grundlæggende kan sammenfattes som en sikring af den fortsatte udbytning (merværdi-udpresning). Staten besidder ikke nogen egen magt, men udgør som et samfundsmæssigt forhold fortætningen af styrkeforholdet mellem klasserne. Som sådan er staten - eller mere præcist: statsmagten - "den politiske klassekamps objekt (bevarelse af statsmagten eller erhver-

⁸³ Poulantzas, *Politisk makt* ..., side 212.

⁸⁴ Hirsch, *Til analysen* ..., side 41-44; Poulantzas, *Om samhällsklasser*, side 46 ff samt Poulantzas, *Classes in* ..., side 25 ff.

⁸⁵ Da det alene har drejet sig om elementer af forholdet mellem den kapitalistiske stat og klasserne har jeg her fx ikke behandlet spørgsmålet om statens økonomiske interventioner og funktionsmåde, der også i Rhodesia spiller og har spillet en meget vigtig rolle.

velse af statsmagten)", som Althusser formulerer det.⁸⁶ Marx og Engels var allerede i *Den tyske ideologi* inde på det samme, da de skrev, at

*"... staten er den form, hvori den herskende classes individer gør deres fælles interesser gældende, og hvori hele det borgerlige samfund i en bestemt epoke koncentrerer, ... (hvorfor) ... enhver klasse, som stræber efter herredømmet, først må erobre den politiske magt for atter at fremstille sin interesse som den almene."*⁸⁷

At den kapitalistiske stat er en afgørende magtinstans, er hermed blevet teoretisk understreget ud fra en historisk-materialistisk synsvinkel, dog med den præcisering, at staten ikke besidder egen magt, men derimod koncentrerer og udøver klassemagt. Endvidere er den "besiddelse af statsmagten", hvis vigtighed i teseform blev fremhævet i indledningen, blevet præciseret til at omfatte det samlede borgerskabs organisering i magtblokken under ledelse af en hegemonisk fraktion, hvis langsigtede interesser staten i særlig grad varetager. Det samlede borgerskab udgør med andre ord den herskende klasse, dvs. den klasse, hvis interesser staten grundlæggende varetager.

Hvad angår spørgsmålet, om den rhodesiske stat kan varetage de hvide arbejderes interesser på lige fod med borgerskabets og/eller varetage en enkelt borgerskabsfraktions interesser i mindre udstrækning end en del af arbejderklassens, kan der på grundlag af de teoretiske bestemmelser afgives et foreløbigt svar. Det må anses for uforeneligt med det her opridsede teoretiske grundlag, at den rhodesiske stat som kapitalistisk stat ikke har varetaget en enkelt borgerskabsfraktions interesser; her kan der kun i sammenligning med statens varetagelse af en anden borgerskabsfraktions interesser være tale om en mindre grad af interessevaretagelse. Derimod kan der på grundlag af det tilvejebragte teoretiske grundlag godt være tale om, at den rhodesiske stat har varetaget en *del* af de hvide arbejderes interesser, nemlig nogle af deres *kortsigtede*, materielle interesser (en mulighed, der udspringer af den kapitalistiske stats relative autonomi). Det er her nødvendigt med to præciseringer. For det første: Når der vedblivende er tale om arbejdere og de hvide arbejdere som en del af arbejderklassen i Rhodesia, er der tale om en klasse (fraktion), der udbyttes producerer merværdi til borgerskabet. En vigtig del af arbejderklassens kamp består derfor i en kamp om merværdien, om at sikre den størst mulige løn til arbejderklassen. Der er her tale om et kompliceret spørgsmål, idet en produktivkraftstigning og/eller øget arbejdsintensivering for borgerskabet kan kompensere for den højere løn og alligevel sikre borgerskabet en øget

⁸⁶ Althusser, *Ideologi ...*, side 28.

⁸⁷ Marx & Engels, *Den tyske ideologi*, side 80 og 43. Lignende formuleringer findes i rigt mål senere i Marx' og Engels' skrifter. Se fx Marx & Engels, Det kommunistiske partis manifest, *MEUS I*, side 29 ff; Karl Marx, Klassekampene i Frankrig 1848/50 (1850), *MEUS I*, side 156 og 159; Marx, Louis Bonapartes attende brumaire, *MEUS I*, side 511 ff (samt Engels' indledning, *ibid.*, side 478 ff); Friedrich Engels, Om boligspørgsmålet (1872), *MEUS I*, side 602 f og 620 f samt Engels, *Familiens, privatejendommens og statens oprindelse*, side 170 ff.

merværdi.⁸⁸ Borgerskabet har med andre ord et vist spillerum for at give materielle indrømmelser, for at sikre nogle af arbejdernes kortsigtede interesser, fx via staten (noget, der i øvrigt varierer med kapitalakkumulationens cykliske forløb), uden at det går ud over kapitalakkumulationen og borgerskabets fortsatte herredømme. Da der med de hvide arbejdere i Rhodesia ydermere kun er tale om en del af den rhodesiske arbejderklasse, er der teoretisk set intet i vejen for, at den rhodesiske stat har varetaget en del af deres kortsigtede interesser. Men der kan derimod ikke være tale om en varetagelse af de hvide arbejderes langsigtede interesser, idet arbejderklassens langsigtede interesser vedrører en ophævelse af klassens udbytning, dvs. af de kapitalistiske produktionsforhold - en kamp imod merværdien og ikke kun om den. I forlængelsen heraf går den anden præcisering på, at der her hele tiden er tale om klasser respektive dele heraf, ikke om individer. Enkelte arbejderes eventuelle sociale mobilitet og "optagelse" i småborgerskabet, borgerskabet eller andre mere privilegerede lag i samfundet vedrører ikke denne problemstilling.⁸⁹ En endelig besvarelse af spørgsmålet kræver dog en konkret empirisk analyse af de hvide arbejderes magt og rolle i Rhodesia. Den vil blive gennemført i afsnit 4.2.

På grundlag af det skitserede begrebsapparat vil jeg nu præcisere specialets problemformulering. *Hovedtemaet vil være en analyse af de politiske magtforhold i Rhodesia, der resulterede i UDI i 1965.* Det vil hovedsagelig ske i form af en dynamisk analyse af klassekampens udvikling i Rhodesia fra koloniseringen i 1890 til UDI i 1965. Tidsafgrænsningen sker på den ene side, fordi omstændigheder i forbindelse med koloniseringen havde langtrækkende betydning for den senere økonomiske og politiske udvikling.⁹⁰ På den anden side afgrænser jeg mig tidsmæssigt til gennemførelsen af UDI, idet UDI i Rhodesia markerer det mest åbenlyse brud med udviklingen i størstedelen af det øvrige Afrika.

Det var et *nationalt (hvidt) borgerskab* (=agrarborgerskabet), der (i alliance med de hvide arbejdere i Rhodesia) stod bag gennemførelsen af UDI, og dette nationale borgerskab indtog ved UDI den hegemoniske position. Ved UDIs gennemførelse var det etableret nogle "*institutionelle rammer*", der på afgørende vis grundfæstede det nationale borgerskabs politiske magt. Elementerne heri bestod primært i en sikring af det nationale borgerskabs akkumulationsbetingelser (jordfordelingen, den manglende konkurrence fra det afrikanske landbrug samt rigelige

⁸⁸ Der er undersøgelser, der tyder på, at dette var tilfældet i Danmark fra begyndelsen af 1960'erne frem til krisen i 1970'erne. Se Jens Brinch, *Kapitalakkumulation i Danmark efter 1940*, Politisk Revy, Kbh. 1974, side 30 ff samt det efterfølgende diskussions- og kritikbind: Rigmor Bækholm m.fl., *Kapitalakkumulation i Danmark efter 1940 II*, Politisk Revy, Kbh. 1975.

⁸⁹ Se herom i Poulantzas, *Om samhällsklasser*, side 48 ff og Poulantzas, *Classes in ...*, side 28 ff.

⁹⁰ Jvf. Arrighis indledning til *The Political Economy of Rhodesia*: "The most important single element determining the nature of economic and political development in Southern Rhodesia was the British South Africa Company's overestimation at the end of the nineteenth century of its mineral resources, and the persistence of this overestimation for roughly fifteen years." Arrighi, *Political Economy*, side 336.

mængder af billig og disciplineret sort arbejdskraft) og i en politisk alliance med de hvide arbejdere.

I specialet vil jeg analysere det nationale borgerskabs politiske magt, hvis materielle grundlag især udgjøres af de nævnte "institutionelle rammer", samt forsøge at forklare, hvordan denne politiske magt og disse "institutionelle rammer" er blevet etableret. I denne forbindelse vil jeg analysere:

- (1) De materielle forhold, der lå bag dannelsen og udviklingen af det nationale borgerskab i Rhodesia, herunder baggrunden for at det nationale borgerskab på et relativt tidligt tidspunkt indtog den hegemoniske position i magtblokken.
- (2) De klasseinteresser, som er blevet varetaget gennem den rhodesiske stats interventioner for herigennem
 - a) at afdække, hvornår det nationale borgerskab har indtaget den hegemoniske position, og hvilke borgerskabsfraktioner der i øvrigt har indgået i magtblokken, samt
 - b) at undersøge, hvad det nationale borgerskabs hegemoniske position via diverse statsinterventioner er blevet udnyttet til.

Den konkrete analyse er struktureret således, at den først og fremmest sigter på at besvare spørgsmålet om grundfæstelsen af det nationale borgerskabs politiske magt (som en forudsætning for UDI). Det betyder, at den konkrete analyse ikke er rent historisk struktureret, men især i afsnit 4 vil blive kombineret med en emneorienteret analyse, der behandler etableringen af elementerne i den "institutionelle ramme" ét for ét.

Den konkrete analyse udgør således et forsøg på at positive de "bløde punkter" hos Loney og Arrighi. På denne måde håber jeg at kunne bidrage til en konsistent historisk-materialistisk forklaring på, at den rhodesiske samfundsformations klasse- og magtforhold i en lang periode har kunnet opretholdes relativt uændret til trods for afkoloniseringsbølgen i det øvrige Afrika. Men jeg vil understrege, at der kun er tale om et *bidrag*, og at dette bidrag er koncentreret om det væsentlige for min problemstilling: de politiske magtforhold og grundfæstelsen af det nationale borgerskabs politiske magt.

2 ELEMENTER AF DE FØR-KOLONIALE SAMFUND

Før jeg går igang med analysen af de politiske magtforhold i Rhodesia fra koloniseringen til UDI finder jeg det nødvendigt at komme med et kort indledende afsnit, der opridser nogle af grundlæggende elementer i de afrikanske samfund, som blev koloniseret. Den væsentligste årsag til at jeg finder det nødvendigt er, at en række af disse før-koloniale elementer har eksisteret videre ved siden af den "rene" KPM, men på den anden side afgørende præget af KPMs dominans i hele samfundsformationen. En egentlig forståelse af det nuværende rhodesiske samfund indebærer derfor også en forståelse af, hvordan de før-koloniale samfund var indrettet, og kan ikke begrænses til en betragtning af de før-koloniale levn, der har eksisteret videre, fordi disse levn er kraftigt påvirket af KPMs dominans i samfundsformationen.

Ved Rhodesias kolonisering var der to hovedstammer i området, Shonaerne og Ndebeleerne.¹

*Shonaerne*² levede i hele området mellem Limpopo og Zambezi og inkluderede alle, der talte en dialekt af Shona-sproget. De har efter al sandsynlighed været bosat der i mere end 1000 år. Shonaerne levede spredt i mindre selvforsynende landsbyer, hvis eksistensvilkår var stærkt bundet til naturen. Bytning mellem landsbyerne var kun ringe udviklet, da de enkelte landsbyers naturressourcer stort set var ens, og da varehandel var hæmmet af manglen på naturlige, lettilgængelige transportveje.

Shonaerne var overvejende *agerbrugere*,³ der supplerede deres afgrøder med kvægbrug, jagt og fiskeri, hvis indbyrdes betydning varierede med de givne naturforhold. Jorden blev dyrket under forskellige former for *svedjebrug* (=flytteagerbrug), en dyrkningsmetode der

¹ Hertil kommer nogle små stammer i grænseområderne (Tonga, Sotho, Venda, Hlengwe og Sena), men disse har jeg ingen oplysninger om. I 1969 udgjorde efterkommerne af dem 4,9% af afrikanerne i Rhodesia, mens de Shona-talende udgjorde 70,8%, de Ndebele-talende 15,8% og udenlandske afrikanere i alt 7,8%. Harold D. Nelson m. fl., *Area Handbook for Southern Rhodesia*, Foreign Area Studies of the American University, Washington D.C. 1975, side 75.

² Den anvendte litteratur om Shonaerne: Giovanni Arrighi, *Labor Supplies in Historical Perspective: A Study in the Proletarianization of the African Peasantry in Rhodesia*, Arrighi & Saul, *op.cit.*, side 185 f og 223 f; Arrighi, *Political Economy*, side 338; W.J. Barber, *The Economy of British Central Africa. A Case Study of Economic Development in a Dualistic Society*, Stanford University Press, Stanford 1961, side 44-47; Agnete Christensen m.fl., *Bønder i Zimbabwe: Vil bønderne støtte en socialtisk udvikling?*, Institut for Kultursociologi, København 1978, side 28-30 og 95-97; L.H. Gann, *A History of Southern Rhodesia. Early Days to 1934*, Chatto & Windus, London 1965, side 327 f; Loney, *op.cit.*, side 22-26; Søren A. Vinther, *Den rhodesiske kolonistsamfundsformations oprindelse og konsolidering 1890-ca. 1920*, Geografisk Institut, København 1977, side 28-30; Montague Yudelman, *Africans on the Land*, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1964, side 108f samt *Zimbabwe News*, Vol. 10 No. 3, May-June 1978, side 30.

³ M.h.t. denne terminologi, se fx Christensen & Aaby, *op.cit.*, side 221.

forudsatte rigeligt med tilgængelig jord. Hos Shonaerne blev jorden skiftet ud løbende ved at dele af den blev lagt brak hvert år, og med mellemrum flyttede hele landsbyen hen til nye områder. Der var en relativt fast *arbejdsdeling* inden for, men ikke meget mellem produktionsenhederne, der bestod af de udvidede familier. Kvinderne udførte de fleste husholdnings- og rutinefunktioner, som fx vandhentning, madlavning samt pasning og lugning af markerne, mens mændene tog sig af hyttebygning, markrydning, jagt, kvægpasning og lidt primitivt håndværk. Såning og høst udførte de to køn sammen, kvinderne sandsynligvis dog mest. Produktionsenhederne besad selv deres egne produktionsmidler, og de havde selv den umiddelbare kontrol med produktionsprocessen.

Jorden var fællesskabets ejendom, og enhver voksen mand var berettiget til så meget jord, som han behøvede til sig og sin families eksistens. Familien havde brugsret over den tildelte jord, så længe de dyrkede den. Derudover græssede hele landsbyens kvæg på de fælles græsningsarealer. Shonaerne kendte med andre ord ikke til privat jordejendom, mens der både fandtes privat og kollektiv besiddelse og brugsret til jorden.

Mellem mændene var Shonaerne præget af meget egalitære sociale forhold.⁴ Landsbylederne ("headmen"), der efter alt at dømme blev valgt af de mandlige familieoverhoveder ud fra nogle slægtskabskriterier og derefter underkastet høvdingens godkendelse, fordelte jord til indbyggerne, mens høvdingene, hvis position gik i arv inden for slægten, fordelte jord til etablering af nye landsbyer. I begge tilfælde var der dog overvejende tale om rene administrative fællesskabsfunktioner, da der var jord nok. Høvdingene dømte endvidere i stridigheder, men havde i øvrigt ingen egentlig magt (de havde fx ingen hær e.l.). Dette indtryk forstærkes af, at de ældre mænd (incl. høvdingene og landsbylederne) ikke, som det ellers ofte kendes,⁵ også udøvede religiøse (ideologiske) funktioner, der kunne styrke deres position. De religiøse funktioner blev udøvet af specielle "medier", der stod i et særligt forhold til forfædrene, som via "mediernes" gav deres mening til kende om alle vigtige forhold.

Så vidt vides blev der ikke overført merarbejde af nogen betydning fra bønderne til høvdingene og landsbylederne. Der blev derimod overført redskaber og husdyr fra de yngre mænd til de ældre mænd i forbindelse med ægteskaber. Ved ægteskabets indgåelse måtte den unge mand "købe" kvinden - eller mere præcist: kvindens "produktionskapacitet"⁶ - af kvindens far mod en brudepris (kaldet lobola). Før koloniseringen var prisen for kvinderne dog forholdsvis lav, og den modsvarede ikke den arbejdskraft, der blev overført fra kvindens til mandens familie. På den baggrund mener jeg ikke, det er rimeligt at tale

⁴ Kvinderne i Shona-samfundene var undertrykt på mange måder, så det vil være forkert at tale om et egalitært forhold mellem mænd og kvinder.

⁵ Se Christensen & Aaby, *op.cit.*, side 227.

⁶ Jvf. *ibid.*, side 226.

om, at de ældre mænd udbyttede de yngre mænd og derved ad den vej definere Shona-samfundene som klassesamfund.⁷

Endelig er der at bemærke, at Shonaerne ikke udgjorde ét samlet organiseret samfund. Et begrænset antal landsbyer var samlet under én høvding og hørte sammen p.gr.a. slægtskabsforbindelser, men forbindelsen mellem de enkelte større enheder var for det meste meget svag.

Der er ingen tvivl om, at Shonaernes samfund falder ind under den første af de oprindelige former for jordejendom, som Marx i *Grundrids*-afsnittet om 'Former, der går forud for den kapitalistiske produktion' betegner som "*naturgroet fællesvæsen*" med jorden som basis⁸ - det Marx i *Bidrag til kritik af den politiske økonomi* kalder den *naturgroede fællesejendom*.⁹ Hermed er der dog ikke givet nogen særlig præcis karakteristik, dels fordi den naturgroede fællesejendom konkret har eksisteret i mange forskellige former - den mere kendte asiatiske produktionsmåde er fx "en særlig afart" heraf, som Rosdolsky udtrykker det¹⁰ - og dels fordi Marx' analyse i *Grundrids*-afsnittet er "teoretisk-abstrakt" og ikke "historisk-empirisk", som Gianni Sofri har påpeget,¹¹ idet Marx' undersøgelse drejer sig om den frie arbejders tilvejebringelse som en historisk forudsætning for KPM. I en skitse af de tidlige klasse- og statsløse samfund opererer Asger Christensen & Peter Aaby med en kategori, de betegner som *stammesamfund*, der på den ene side afgrænses fra *bandsamfundet* (jægere og samlere), som er kendetegnet ved en tilegnelse af færdige naturprodukter, mens der i *stammesamfundet* foregår en bearbejdning af naturen, en egentlig produktion og produktionsproces, og på den anden side fra de egentlige *høvdingedømmer*, hvor der er sket en institutionaliseret hierarkisering af samfundet, en begyndende klassesdeling og kimene til en statsdannelse.¹² Shonaernes samfund passer på næsten alle punkter til kategorien *stammesamfund* (hvilket bl.a. er fremgået af de tidligere henvisninger).

Ndebelerne¹³ kom til det sydvestlige Rhodesia mellem 1830 og 1840, hvor de oprettede et *høvdingedømme*¹⁴ med hovedsæde i Bulawayo. De var brudt ud af Zulu-riget i Natal og flygtet nordpå for at und-

⁷ Jvf. den generelle diskussion *ibid.*, side 241.

⁸ Marx, *Grundrids*, side 350 ff.

⁹ Marx, *Bidrag til ...*, side 26.

¹⁰ Rosdolsky, *op.cit.*, side 251. Sml. Marx, *Grundrids*, side 350 f og Marx, *Kapitalen* 3, side 1017 f

¹¹ Gianni Sofri, *Det asiatiske produktionssættet - En marxistisk stridsfråge*, Bokförlaget Prisma, Stockholm 1975 (1969), side 43.

¹² Christensen & Aaby, *op.cit.*, side 205 ff. Denne opdeling af de klasseløse samfund ligger tæt op af Claude Meillassoux, blot taler Meillassoux om "stammeproduktionsmåde" og ikke "stammesamfund". Se Michael Harbsmeier, Althusser-inspirationen inden for antropologi, Esbern Krause-Jensen (red.), *Omkring Althusser-skolens videnskabsteori*, Rhodos, København 1977, side 154 f.

¹³ Anvendt litteratur om Ndebelerne: Arrighi, *Labor Supplies*, side 224; Agnete Christensen m.fl., *op.cit.*, side 26-28; George Kay, *Rhodesia: A Human Geography*, University of London Press, London 1970, side 28 samt Loney, *op.cit.*, side 22-24.

¹⁴ Jvf. Christensen & Aabys ovennævnte kategorisering.

gå Zulu-straffekspeditioner. Ndebele-samfundet var stærkt *centraliseret* med den ultimative magt koncentreret eksklusivt hos den øverste hersker, kongen. Kongens magt baserede sig dels på, at han var øverste militære leder i den strengt hierarkisk organiserede hær (kongen udpegede alle lederne rundt i alle landsbyerne), dels at alt kvæg i samfundet tilhørte kongen, således at han - uden at fortabe råderetten over det - kunne fordele kvæg som belønning for troskab og ydelser over for kongen, hvortil kom, at han var øverste dommer i tvistigheder.

Den sociale struktur var *hierarkisk*, delt ind i kaster,¹⁵ som opstod ud af assimilationen af erobrede folk, med de sidst erobrede nederst. Som følge heraf var der også en udpræget grad af *arbejdsdeling* hos Ndebelerne, hvor mænd fra de to øverste kaster (de oprindelige Zuluer samt de først assimilerede Sotho-folk) koncentrerede sig om jagt og krigsaktiviteter, mens de overlod det meste produktive arbejde til kvinderne og folkene fra den laveste kaste (de oprindelige Shonaer fra området). Det formodes, at de sidste organiserede deres produktion nogenlunde svarende til Shonaerne, bortset fra at de var underkastet udbytning. De øverste Ndebele-kaster udbyttede den laveste kaste, bl.a. ved at tvinge dem til at udføre "certain public works", som Arrighi udtrykker det, hvortil kom en merproduktilegnelse (dvs. tilegnelse af materialiseret merarbejde) fra de omgivende Shona-samfund. Denne sidste tog dels form af tribut og dels af krigsbytter, der somme tider førte til slaveri (krigsfanger). De nærmestliggende Shona-landsbyer var tvunget ind i et fast system, hvor de skulle aflevere en del af deres overskud som tribut til Ndebelerne øverste kaster, mens de lidt fjernere liggende Shona-landsbyer fra tid til anden blev tvunget til at aflevere en del af deres overskud til Ndebelerne krigere (igen de to øverste kaster) som resultat af Ndebelerne krigstogter. Størstedelen af Shonaerne, dvs. den der levede mere end ca. 100 km væk fra Bulawayo, var dog helt upåvirkede af Ndebelerne (og ikke - som kolonisatorerne hævdede for at retfærdiggøre koloniseringen - bestandig udsat for overfald).

En stor del af tributterne og krigsbytterne bestod af kvæg, og hos Ndebelerne spillede kvægbrug en større rolle end agerbrug, fordi området omkring Bulawayo var ret tørt. Det viser, at der var en tæt sammenhæng mellem Ndebele-kongens militære magt (øverste leder af en centraliseret hær) og "økonomiske" magt (han rådede over alt kvæget). I Ndebele-høvdendingedømmet var der derfor på den ene side elementer af en statsdannelse i og med centraliseringen af voldsanvendelsen, men der var på den anden side ingen selvstændiggjort "politisk" instans, da voldsanvendelsen var et nødvendigt led i merarbejdstilegnelsen (internt over for den laveste kaste såvel som eksternt over for de omkringliggende Shona-landsbyer). Det før-koloniale Ndebele-samfund havde dermed på mange måder træk til fælles med den såkaldte asiatiske produktionsmåde, der som nævnt udgjorde en anden

¹⁵ *Kaster*, fordi individerne fra fødslen (eller assimilationen) var forudbestemt eller bundet til bestemte pladser i samfundet.

konkretisering af det "naturgroede fællesvæsen", Marx behandler i *Grundrids*.¹⁶

¹⁶ Marx, *Grundrids*, side 350 f.

3 KOLONISERING OG KONSOLIDERING AF DEN KAPITALISTISKE PRODUKTIONSMÅDE, 1890-1922

Rhodesia blev koloniseret af *British South Africa Company* (BSAC) på grundlag af et "Royal Charter" af 29. oktober 1889 fra den britiske stat, "which authorized it to acquire powers of government over the territories lying immediately north of British Bechuanaland".¹ Men BSAC var samtidig et privat selskab (en enkeltkapital), der var underlagt den almindelige kapitalistiske valoriseringstvang. BSAC var organiseret som et aktieselskab med Cecil Rhodes' selskab, De Beers Consolidated Mines, som hovedaktionær. Selvom Rhodes kontrollerede BSAC 100%, var BSAC løbende afhængig af kapitaltilskud fra britiske aktionærer, hvis antal i 1898 var oppe på næsten 35.000.² Disse nødvendige kapitaltilskud kom kun i forventning om profit, så selvom BSAC rent faktisk først udbetalte dividende til aktionærerne i 1924 (d.v.s. efter det var ophørt med at udøve statsfunktioner),³ var det i hele perioden tvunget til at agere som profitmaksimerende enkeltkapital (foruden som statsmagt) for at holde liv i forventningerne om profit.⁴ Fra koloniseringsens start i 1890 frem til det koloniale selvstyre i 1923 kombinerede BSAC derfor i enestående grad den økonomiske og den politiske magt i Rhodesia,⁵ omend både den økonomiske og den politiske magt aftog gradvist og relativt i hele denne periode.

3.1 Koloniseringen og erobringen af det politiske herredømme

Det var rygter om rige guldforekomster i området nord for Limpopo, der førte til koloniseringen af Rhodesia. Sandsynligvis blev der allerede omkring år 1000 udvundet guld her,⁶ og dette blev kendt i Kapstaden i midten af 1800-tallet. Men det var først, da de meget rige guldfund i Witwatersrand blev gjort i 1886, og international kapital der-

¹ W.J. Barber, *op.cit.*, side 12 (min fremhævelse).

² Gann, *op.cit.*, side 83 f.

³ W.J. Barber, *op.cit.*, side 13 f.

⁴ Dette aspekt understreges og analyseres indgående af Charles van Onselen, fx i følgende lille detalje om BSACs administrator, der i 1893 "with at least one eye on the stock markets telegraphed London: 'Everywhere new finds are occurring daily. Crashings everywhere successful. Wonderful developments in every district. Reefs certainly improve as depth increases'." Det skal bemærkes, at der her var tale om en "mild" overdrivelse, der skulle lokke ny kapital til Rhodesia (Charles van Onselen, *Chibaro: African Mine Labour in Southern Rhodesia. 1900-1933*, Pluto Press, London 1976, side 14).

⁵ BSAC er dog ikke mere enestående, end at fx det engelske East India Company i en periode havde den samme position i Indien. Se fx Marx, *Kapitalen 1*, side 1047.

⁶ van Onselen, *op.cit.*, side 11.

efter i stor stil begyndte at flyde dertil,⁷ at der blev fæstet lid til rygterne. Forventninger om et "Second Rand" nord for Limpopo spredtes, og i centrum for disse forventninger stod det sydlige Afrikas største enkelt-kapitalist, Cecil Rhodes, der på basis af en monopollignende position i diamantsektoren i Sydafrika (De Beers) med det samme opnåede en næsten tilsvarende position i den hurtigt centraliserede sydafrikanske guldminesektor (Gold Fields of South Africa, Ltd.).⁸ Hertil kommer, at Rhodes var en fremtrædende politiker i Kapkolonien, der havde haft selvstyre ("Responsible Government") siden 1872. Det blev derfor Rhodes, der på Storbritanniens vegne i det sydlige Afrika ud fra egne profitinteresser kom til at materialisere og næsten personificere den daværende kapitalismes globale ekspansionisme.⁹

Ved hjælp af en blanding af overtalelse og bedrageri lykkedes det for Rhodes' agenter og med hjælp fra lokale britiske missionærer¹⁰ at få Ndebele-kongen Lobengula til at "underskrive" koncessioner, der gav BSAC alle mineralrettigheder (den såkaldte Rudd Concession af 30. oktober 1888) og alle jordrettigheder (den såkaldte "Lippert Concession" af 17. november 1891) i både Matabele- og Mashonaland.¹¹ Rhodes bekymrede sig ikke om, at Lobengula kun kontrollerede en mindre del af Mashonaland. Koncessionerne skulle bruges til at få

den britiske stat til at indvillige i koloniseringen. Det lykkedes allerede i 1889 i form af førnævnte "Royal Charter", der udstyrede BSAC med alle nødvendige beføjelser til at kolonisere Rhodesia og udøve den politiske magt i området med alt, hvad dette indbefattede: militær, politi og administrationsapparat med lovgivnings- og skatteopkrævningsrettigheder, således at herredømmet kunne sikres, i forlængelse heraf opbygning af transport- og kommunikationsmidler af nødvendighed for den kapitalistiske produktion og handel i området (almene pro-

⁷ Se fx Alex Callinicos & John Rogers, *Southern Africa after Soweto*, Pluto Press, London 1977, side 15 ff samt United Nations, *Land Tenure Conditions in South Africa*, Centre Against Apartheid, New York 1976, side 17 ff.

⁸ Gann, *op.cit.*, side 76.

⁹ Jeg hentyder til den fase i kapitalismens udvikling, der på baggrund af Hilferdings og især Lenins analyser benævnes imperialismen (senere: den klassiske imperialism) (se Rudolf Hilferding, *Finanskapitalen*, Rhodos, København 1976 (1909), side 441 ff samt Lenin, *Imperialismen*, passim). I sin definition af den udviklede imperialism anno 1916 hæfter Lenin sig bl.a. ved følgende kendetegn, der understreger de ekspansionistiske træk og den koloniale opdeling af verden som resultat heraf: "4. der opstår internationale monopolistiske kapitalistsammenslutninger, som deler verden mellem sig, og 5. jordens territoriale opdeling mellem de kapitalistiske stormagter er afsluttet." (Lenin, *Imperialismen*, side 151). Vedr. en diskussion af de grundlæggende mekanismer bag denne fases ekspansionisme, se foruden Hilferding og Lenin: Ernest Mandel, *Der Spätkapitalismus*, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1972, der primært understreger betydningen af udviklingen i produktivkræfterne (den teknologiske udvikling), samt Proletarische Front/GWK, *Imperialismen i dag*, Modtryk, Århus 1975 (1971), der i forlængelse af en analyse af produktivkræfternes udvikling, som på mange punkter svarer til Mandels, også inddrager konsekvenserne for arbejdsprocessen og dennes karakter (den reelle subsumtion af arbejdet under kapitalen). Se også den kritiske analyse af Lenins imperialismeanalyse hos Neusüss, *op.cit.*, side 17 ff.

¹⁰ Se den nærmere fremstilling hos Loney, *op.cit.*, side 32 ff.

¹¹ Teksten til disse koncessioner er optrykt i Kay, *op.cit.*, side 177 ff.

duktionsbetingelser), og endvidere udvikling og dyrkning af jorden (til trods for at jordrettighederne først blev sikret 2 år senere!). Eller som BSACs formål blev sammenfattet: "promoting trade, commerce, civilisation and good government." ¹²

Selve koloniseringen af Rhodesia begyndte i 1890 med besættelsen af Mashonaland og oprettelsen af et handels- og administrationskontor i begyndelsen til det nuværende Salisbury. For at beskytte området, mod udenlandske staters interesser (jævnfør "Scramble for Africa") blev Rhodesia i 1891 erklæret for et britisk protektorat, og Storbritannien sikrede samme år via en aftale med Portugal den østlige grænse mod Mocambique. ¹³ Herudover blandede den britiske stat sig ikke i BSACs magtudøvelse i Rhodesia førend i 1898.

Indenfor 3 år var den hvide befolkning oppe på 3000, de fleste søgende efter guld som agenter for britisk-sydafrikanske mineselskaber, mens enkelte forsøgte sig med landbrug. ¹⁴ Der blev imidlertid ikke fundet guld i Mashonaland, bortset fra nogle små årer der ikke var profitable nok til at kunne danne grundlag for stordrift. I 1893 besatte BSAC derfor osse Matabeleland i håb om at finde guld der. Det smadrede Ndebele-høvdingedømmets sociale struktur og beslaglagde store mængder af kvæget, der som belønning blev uddelt til dem, der havde deltaget i besættelsen. BSAC udelukkede dermed fra starten den mest oplagte mulighed for at alliere sig med dele af den afrikanske befolkning (de to øverste Ndebele-kaster) og foranstalte en form for indirekte styre, som kendes fra andre kolonier. Magtgrundlaget for de to øverste Ndebele-kaster blev fjernet og de pågældende Ndebeler blev raderet til uciviliserede "monsters in human shape" ¹⁵ sådan som alle afrikanerne var det i de fleste hvide kolonisatorers øjne.

Men dermed havde BSAC endnu ikke sikret det uindskrænkede politiske herredømme i området. I 1896 foranstaltede Shonaerne og Ndebelerne et fælles oprør imod koloniseringen. Det blev først slået ned, da regulære britiske tropper kom til hjælp. Kolonisatorernes tabstal var meget store: 8% af sætterne blev dræbt og 2% såret, hvortil kommer tabstallene for de militære styrker. ¹⁶ Til gengæld blev oprøret slået brutalt ned med maskingeværer og dynamit, så afrikanerne én gang for alle blev pacificeret. ¹⁷ At det lykkedes ganske godt fremgår bl.a. af den

¹² Eshmael Mlambo, *Rhodesia: The Struggle for a Birthright*, C. Hurst & Co., London 1972, side 1 samt W.J. Barber, *op.cit.*, side 12 f og Cann, *op.cit.*, side 81 ff.

¹³ Loney, *op.cit.*, side 32 og Kay, *op.cit.*, side 40. Den sydlige grænse mod boerrepublikken Transvaal og British Bechuanaland var aftalt allerede i 1890 og mod nord fortsatte BSAC koloniseringen af Nordrhodesia, men Nordrhodesia blev politisk-administrativt adskilt fra Sydrhodesia af den naturlige grænse Zambezi.

¹⁴ Colin Leys, *European Politics in Southern Rhodesia*, Oxford University Press, Oxford 1959, side 6.

¹⁵ Karakteristikken stammer fra den hvide jæger og handelsrejsende, F.C. Selous, der var vejviser for det første koloniseringstogt ind i Rhodesia (F.C. Selous, *Sunshine and Storm in Rhodesia*, London 1896, side 88 - citeret fra Kenneth Good, *Settler Colonialism in Rhodesia*, *African Affairs*, Vol. 73 No. 290, 1974, side 11).

¹⁶ Leys, *European Politics*, side 7.

¹⁷ Loney, *op.cit.*, side 44-47 samt Gann, *op.cit.*, side 125-139.

afrikanske nationalistleder Nathan Shamuyariras beskrivelse af den begyndende afrikanske nationalismes gennemtrængningsproblemer i 1950'erne:

*"It took a new generation which had not experienced the 1896 defeat to overcome this inferiority complex, and even then the historical tradition among the sons was hard for the nationalist to break down."*¹⁸

Først hermed havde BSAC erobret det politiske herredømme i Rhodesia, en vigtig og nødvendig forudsætning for den kapitalistiske produktionsmådes konsolidering og senere dominans i Rhodesia. Men samtidig med erobringen af det politiske herredømme blev BSAC tvunget til at dele den politiske magt. Som følge af 1896-oprøret, der havde nødvendiggjort indsættelsen af regulære britiske tropper, dikterede den britiske stat indførelsen af Rhodesias første egentlige forfatning, Southern Rhodesia Order in Council of 1898, der gennemførte en formaliseret deling af den politiske magt mellem BSAC, settlerne (de hvide i Rhodesia) og den britiske stat. Settlerne fik sæde i det nyoprettede *Legislative Council*,¹⁹ som kunne lovgive om interne forhold. Dog krævedes der altid samtykke fra den britiske Højkommissær i Sydafrika, og den britiske koloniminister kunne altid underkende en lov. Men Storbritannien greb kun sjældent ind.

*"The Crown (d.v.s. den britiske stat, EM) exercising its authority through orders in council, only rarely intervened in the process of law-making, confining itself to a few major points like the country's constitutional law, neutrality in war-time, extradition, the application of British laws in Rhodesia and so forth. The High Commissioner's share in legislation tended to diminish, whilst the Council itself tackled an ever-widening range of subjects."*²⁰

Legislative Council's betydning steg med andre ord gradvist. Osse BSAC havde sæde heri, og frem til 1907 havde det flertal i Legislative Council. Først efter da fik settlerne flertal, hvilket jeg vil komme tilbage til i afsnit 3.3.

¹⁸ Nathan Shamuyarira, *Crisis in Rhodesia*, Andre Deutsch, London 1965, side 135 f. Richard Gray understreger den samme effekt af 1896-oprørets nedkæmpelse (se Richard Gray, *The Two Nations: Aspects of the Development of Race Relations in the Rhodesias and Nyasaland*, Oxford University Press, London 1960, side 332).

¹⁹ Stemmeretsbetingelserne var: mandlig britisk statsborger, bosat i Rhodesia, ejendomsbesiddelse for mindst £75, eje en mine eller modtage en løn på mindst £50 om året. Disse betingelser ekskluderede effektivt afrikanerne, men nok så vigtigt også evt. "poor whites" fra Sydafrika (proletariserede boer-bønder), hvis politiske radikallisme var frygtet af BSAC og den britiske stat. Gann, *op.cit.*, side 144. Se vedr. "poor whites" i Sydafrika: F.A. Johnstone, *Class, Race and Gold: A Study of Class Relations and Racial Discrimination in South Africa*, Routledge & Kegan Paul, London 1976, side 59-64.

²⁰ Gann, *op.cit.*, side 145.

Ifølge 1898-forfatningen udgjorde BSAC den "udøvende magt"²¹ i Rhodesia, men osse med visse begrænsninger i forhold til den britiske stat. Den britiske Højkommissær i Sydafrika skulle godkende alle udnævnelser og militære operationer, det britiske koloniministerium skulle holdes underrettet om den løbende administration hvortil formelt kom et specielt britisk ansvar for afrikanernes forhold. Men - som Gann bemærker - der var langt fra London til Salisbury, og den reelle magt forblev hos BSAC, osse efter 1898-forfatningens ikrafttrædelse.

"The Effect of these changes should not be exaggerated; government by remote control never functioned well, and the vital work of day-to-day administration remained with the Company which carried out its task very efficiently."

²²

Osse Kay understreger, at den britiske stat ikke havde megen indflydelse, men at det var de lokale kræfter, der var dominerende:

*"The Southern Rhodesia Order in Council of 1898 confirmed the authority of the BSAC and retained very limited powers for the British Government ...Consequently, throughout company rule ... government in Rhodesia was dominated by local forces, and policies emerged which were substantially different from those exercised elsewhere in British Africa."*²³

I sin egenskab af "udøvende magt" begyndte BSAC efter 1896-oprørets nedkæmpelse opbygningen af et egentlig statsapparat i Rhodesia, under ledelse af Executive Council (=regeringen), der bestod af BSACs øverste administrative ledere.²⁴ Statsapparatet blev lige fra starten opdelt i to adskilte hierarkier, ét for de hvide og ét for de sorte - en opbygning, der stadig findes i Rhodesia i dag. Den racisme, som var og er et af grundtrækkene i den rhodesiske styreform²⁵ fik med andre ord lige fra starten et institutionelt udtryk i statsapparatets opbygning. Da det koloniale selvstyre afløste BSAC i 1923, overtog det det eksisterende statsapparat.²⁶

Den stat, der blev opbygget efter 1898, udviser typiske træk af en *kapitalistisk* stat. Med erobringen af det politiske herredømme og dermed en desorganisering af størstedelen af de endnu embryoniske undertrykte klasser sikredes samtidig en centralisering af den fysiske

²¹ Udtrykt i terminologien fra den Montesquieu'ske tre-delning af magten i en lovgivende, en udøvende og en dømmende magt. Se fx Erik Rasmussen, *Komparativ politik*, Gyldendal, København 1969, bind 2, side 311 ff samt Gunnar Skirbekk, *Politisk filosofi*, Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø 1976, bind 1, side 320 ff.

²² Gann, *op.cit.*, side 142.

²³ Kay, *op.cit.*, side 34.

²⁴ Leys, *European Politics*, side 11 f.

²⁵ Se den mere udførlige diskussion i afsnit 4.3.

²⁶ Gann, *op.cit.*, side 251. Se også Michael Bratton, *Beyond Community Development: The Political Economy of Rural Administration in Zimbabwe*, From Rhodesia to Zimbabwe No. 6, London 1978, side 13-18.

magtanvendelse hos staten. Endvidere sker der en begyndende statslig organisering af hele den herskende klasse og ikke blot af BSAC, i og med en del af settlerne (som jeg vil klassebestemme nærmere i det følgende) og den britiske stat ²⁷ får direkte del i den politiske magtudøvelse. Den relative autonomi, der er karakteristisk for den kapitalistiske stat, begynder dermed osse at vise sig, selv om den endnu langt fra er etableret p.g.a. sammensmeltningen mellem BSAC og det administrative statsapparat og p.g.a. BSACs givne flertal i Legislative Council. Desuden sker der en begyndende kodificering (juridisk-formel regelsætning og -afgrænsning) af de statslige aktivitetsfelter. Endelig vil jeg pege på nogle grundlæggende elementer i den rhodesiske stats styreform. ²⁸

Der skete en styrkelse af det koloniale element i den rhodesiske styreform i 1898. Men mere vigtigt er det forhold, at der med opbygningen af en fra Storbritannien relativt selvstændig stat bliver skabt det grundlag, hvorfra det nationale borgerskab kunne organisere udøvelsen af sine interesser. ²⁹ Foruden det koloniale element i styreformen udviser den rhodesiske stat med dannelsen af Legislative Council et begyndende borgerlig-demokratisk element, der dog bliver afgrænset af det racistiske element i styreformen.

3.2 Den kapitalistiske produktionsmådes etablering og dominans

3.2.1 Spekulationskapitalismens epoke, 1890 - 1903

Charles van Onselen kalder perioden 1890 - 1903 for spekulations-kapitalismens epoke, ³⁰ fordi de overdrevne forventninger om at finde et "Second Rand" i Rhodesia førte til en lang række investeringer, der viste sig ikke at have nogen materiel basis. BSAC var forrest i denne udvikling: For at sikre sig den altafgørende økonomiske magt (oveni den politiske magt) betingede det sig frem til 1902 mindst en 50% udbytteandel fra alle de selskaber, det udliciterede minerrettigheder til, hvortil kom BSACs selvstændige mineralsøgning og minedrift. ³¹ I 1903 havde BSAC alene investeret 6 mill. pund i minesektoren, samt 9 – 10 mill. pund i forskellige produktionsbetingelser, som det ifølge sit "Royal

²⁷ Den britiske stat i denne sammenhæng opfattet som en organisator af det britiske borgerskab, der har interesser i relation til Rhodesia.

²⁸ Begrebet styreform refererer til særegne karakteristika på det politiske niveau, jvf. Poulantzas, *Politisk magt*, side 166 og 360 ff.

²⁹ Leys fremhæver også dette forhold: "Within the limits imposed by the 1898 Order in Council the Company geared its administrative machine to settler needs, and ... prepared the way for the governments which followed it," Leys, *European Politics*, side 11.

³⁰ van Onselen, *op.cit.*, side 14-17.

³¹ *ibid.*, side 14 samt Leys, *European Politics*, side 6.

Charter" havde forpligtet sig til at tilvejebringe.³² Det sidste drejede sig især om et gigantisk jernbanebyggeri,³³ der var nødvendigt af hensyn til en hurtig og billig transport til og fra minerne.³⁴ Selvom jernbanerne således blev bygget for at tjene det gryende mineborgerskabs interesser, viste deres placering sig senere at være til lige stor fordel for agrarborgerskabet, hvis etablering tog fart efter 1907, da mineralressourcernes begrænsede omfang blev erkendt.³⁵

Efter erobringen af Matabeleland i 1893 åbnedes de to første miner, og egentlig kapitalistisk produktion begyndte i Rhodesia. Men guldudvindingen var ikke stor: Fra 1891 til 1898 blev der samlet udvundet 24.582 oz. guld, mens det - af hensyn til aktionærerne i Storbritannien og Sydafrika - ved en ekstra. kraftanstrengelse ovenpå 1896-oprørets nedkæmpelse³⁶ i det enkelte år 1899 lykkedes at komme op på 65.303 oz.³⁷ I sammenligning med udbyttet fra Witwatersrand (det egentlige "Rand") var det imidlertid en dråbe i havet: her var produktionen i 1898 på 3.800.000 oz.³⁸ I længden kunne der ikke dækkes over den kendsgerning, at nok var der guld i Rhodesia, men det var spredt i små årer over det meste af landet og sjældent af særlig høj kvalitet. Endvidere var en stor del allerede blevet udnyttet af afrikanerne.³⁹

Problemet blev udskudt midlertidigt af Boerkrigen 1899 - 1901, men i april 1903 brød London-markedet for rhodesisk minekapital sammen. En lang række mineselskaber krakkede eller blev tvunget til at nedskrive den indskudte kapital med mellem 50% og 75%,⁴⁰ (en regulær "Entwertung")⁴¹ Krisen stillede BSAC over for et afgørende problem: Som enkeltkapital var BSAC kraftigt involveret i minesektoren, og havde som statsmagt støttet denne sektor gennem tilvejebringelsen af almene produktionsbetingelser og foranstaltninger til at fremme det afrikanske arbejdskraftudbud.⁴² Den kapital, der var materialiseret i de almene produktionsbetingelser havde en meget lang omslagstid,⁴³ og

³² Leys, *European Politics*, side 8 samt Søren Vinther, *op.cit.*, side 45.

³³ Se Gann, *op.cit.*, side 153 ff og Kay, *op.cit.*, side 42 f.

³⁴ Rosa Luxemburg mener, at jernbanebyggeriet også havde en repressiv funktion: 1896-oprøret kvalte BSAC "først i blod, og siden ved at tage det probate middel til civilisering og pacificering af de indfødte i brug: to store jernbaner blev bygget i det oprørske område." Rosa Luxemburg, *op.cit.*, side 310.

³⁵ Gann, *op.cit.*, side 156 f og Kay, *op.cit.*, side 72 f.

³⁶ De sidste lommer af kæmpende Shonaer blev først endegyldigt besejret i 1899.

³⁷ van Onselen, *op.cit.*, side 263.

³⁸ Anti-Apartheid Movement, *Racism and apartheid in Southern Africa: South Africa and Namibia*, The Unesco Press, Paris 1974, side 22.

³⁹ Kay, *op.cit.*, side 24 og 40 samt van Onselen, *op.cit.*, side 17 f.

⁴⁰ van Onselen, *op.cit.*, side 17.

⁴¹ Om begrebet 'Entwertung', der er det modsatte af 'Verwertung', som i dette speciale er oversat til valorisering, se Marx, *Kapitalen* 3, side 334 og Marx, *Grundrids*, side 287 f (oversætternes fodnote).

⁴² Arbejdskraft-tilvejebringelsen til jeg komme nærmere ind på i afsnit 3.2.3. (samt 4.1.3.).

⁴³ Vedr. begrebet kapitalens omslagstid, se Marx, *Kapitalen* 2, side 196 ff. Spørgsmålet om statens tilvejebringelse af almene produktionsbetingelser og betingelserne

var derfor afhængig af fortsat kapitalistisk produktion i området, hvis den ikke skulle udsættes for en total værdiforringelse. Fortsat minedrift i Rhodesia krævede en grundlæggende rekonstruktion af denne sektor, men det ville p.g.a. profitabilitetsforholdene blive på et væsentlig lavere plan end de opbyggede produktionsbetingelsers kapacitet var beregnet til. BSAC blev derfor i sin egen interesse tvunget til, gennem indvandring af hvide farmere, at fremme etableringen af et agrarborgerskab, hvilket ville kunne medvirke til at hindre værdiforringelsen af de almene produktionsbetingelser - fremfor alt af jernbanerne - og samtidig øge værdien af jorden, som BSAC jo osse sad på, hvortil kom de umiddelbare gevinster fra jordsalg. Dette skabte baggrunden for fremkomsten af den klassestruktur, der omkring 1920 udkrystalliseredes i Rhodesia.

Lidt forenklet sagt kan BSACs problem anno 1903 sammenfattes som nødvendigheden af at gennemføre en form for *oprindelig akkumulation* i Rhodesia, da borgerskabet i Rhodesia fra da af i vid udstrækning var tvunget til selv at skabe betingelserne for profitabel kapitalistisk produktion i landet. Det drejer sig her, historiskkonkret, om begge de logisk (abstrakt-teoretisk) sammenhængende aspekter af den oprindelige akkumulation, nemlig en skabelse af kapitalforholdet gennem på den ene side en proletarisering af de umiddelbare producenter og på den anden side en forvandling af "de samfundsmæssige livs- og produktionsmidler til kapital", ⁴⁴ hvilket ikke mindst indebar en kapitalophobning. Borgerskabet i Rhodesia kunne ikke længere, i første række støtte sig på kapitalimport og kredit fra Storbritannien og Sydafrika, men måtte først og fremmest selv sørge for tilvejebringelsen af den nødvendige kapital gennem en hårdhændet udbytning af især afrikanerne. ⁴⁵ Som konsekvens heraf førte kapitalismens indtrængen i Rhodesia til relativt langt voldsommere indgreb i afrikanernes traditionelle levevilkår end det var tilfældet i de fleste andre kolonier. Der er med andre ord her tale om en mere økonomisk funderet baggrund for det nationalt-rhodesiske element vis-a-vis det koloniale element i kapitalismens udvikling i Rhodesia - et element, der var grundlag for etableringen og udviklingen af et nationalt borgerskab i Rhodesia. ⁴⁶

herfor i de højtudviklede kapitalistiske lande er blevet drøftet flere steder, se fx Läpple, *op.cit.*, side 87 ff og 108 ff samt Hirsch, *Staatsapparat*, side 63 ff.

⁴⁴ Marx, *Kapitalen 1*, side 1000 /MEW 23, side 742. Jeg vil understrege, at jeg opfatter proletariseringsspektet af den oprindelige akkumulation bredere end den absolutte måde, som Marx på baggrund af udviklingen i England gør det i *Kapitalen 1*, nemlig som bøndernes *totale* løsrivelse fra jorden og dermed fuldstændige proletarisering. Jeg kan tilslutte mig den kritik, der er formuleret i en analyse af bondespørgsmålet: "Den omfattende løsrivelse af bønderne fra jorden som følge af kapitalens voldsomme og pludselige direkte indtrængen i landbrugsproduktionen, der er genstand for Marx' analyse af den oprindelige akkumulation i "Kapitalen" i den form, den antog i England i det 16. århundrede, synes snarere at være en historisk undtagelse end en generel regel." Inger Boesen, Asger Christensen, Michael Harbsmeier & Sten Rehder, *Kapitalen og bønderne: Den ikke-kapitalistiske produktions underordning under kapitalen og produktionsmådernes "konkurrence"*, *Marxistisk Antropologi* nr. 2, IMRA, København 1974, side 15 f.

⁴⁵ Jvf. argumentationen hos Torben Hviid Nielsen, *Indledning*, side 31.

⁴⁶ I et forsøg på "at opstille en forståelsesramme for de 'perifere' samfund, u-landene eller imperialismens 'resultat' som dele af en international reproduktiv sammenhæng - en imperialistisk exploiteringsrelation" formulerer et forfatterkollektiv følgende an-

3.2.2 Den absolutistiske stat

Nødvendigheden af at gennemføre en oprindelig akkumulation understreger samtidig nødvendigheden af den absolutistiske stat. Marx skriver:

"...under den kapitalistiske produktions historiske genesis. Det fremvoksende borgerskab har brug for og anvender statsmagten for at "regulere" arbejdslønnen, d.v.s. tvinge den til at holde sig inden for grænser, der passer profitmageriet, til at forlænge arbejdsdagen og til at holde arbejderne selv i normal afhængighed af kapitalen. Dette er et væsentlig moment i den såkaldte oprindelige akkumulation." ⁴⁷

Selvom Marx primært skrev dette ud fra engelske erfaringer, passer det osse i store træk for den oprindelige akkumulation i Rhodesia. Osse her var staten ⁴⁸ i centrum, dog var udbytningsobjektet ikke begrænset til arbejderne i snæver forstand, men omfattede størstedelen af den afrikanske befolkning.

Den kapitalistiske statstype antager forskellige former. Disse statsformer er defineret ud fra graden af og de specifikke former for den for den kapitalistiske statstype karakteristiske relative autonomi. Sædvanligvis skelnes der grundlæggende mellem en ikke-interventionistisk statsform under den såkaldte konkurrencekapitalisme og en interventionistisk statsform i monopolkapitalismens tidsalder. ⁴⁹ Her vil jeg imidlertid ind på den *absolutistiske stat*, der optræder i kapitalismens etableringsfase. Begrebet benyttes mest om den stat, der formidler overgangen fra feudalisme til kapitalisme i Vesteuropa, ⁵⁰ men her vil jeg benytte det generelt som betegnelse for den kapitalistiske statsform, der spiller en afgørende rolle i den kapitalistiske produktionsmådes etablering. Poulantzas karakteriserer denne statsform som stærkt centralistisk og interventionistisk, i og med dens funktion er at nedbryde de gamle, herskende produktionsforhold for herigennem at etablere den kapitalistiske produktionsmådes dominans:

Den absolutistiska statens funktion är just att inte verka inom de gränser som uppställs av ett redan givet pro-

tagelse for deres imperialisme-forståelse og -analyse: "Der eksisterer kun en oprindelig akkumulation (den europæiske/amerikanske), al anden akkumulation er afhængig, dvs. afhængig af det eksisterende, højere produktivkraftniveau via verdensmarkedet. Den historiske form og cementering af denne afhængighed er den imperialistiske exploitering og undertrykkelse." Jørgen Østergård Andersen m.fl., Imperialisme: Grundlag-Funktion-Konsekvens, *Den jyske historiker* nr. 11, Århus 1977, side 10 f. På grundlag af Rhodesia må jeg sige, at denne antagelse er for generelt formuleret, omend det samtidig afspejler, at Rhodesia udgør et ret særegent tilfælde inden for de perifere samfund (se afsnit 4.3.3.).

⁴⁷ Marx, *Kapitalen* 1, side 1029.

⁴⁸ I og med den fremadskridende udskillelse af egentlige statsfunktioner og statsapparater skriver jeg fra nu af, hvor det er muligt, 'staten' og ikke BSAC.

⁴⁹ Se Poulantzas, *Politisk makt*, side 160 ff.

⁵⁰ Se *ibid.*, side 172 ff.

*duktionssätt, utan att producere ännu-icke-givna förhållanden - kapitalistiska förhållanden -, och att likvidera de feodala produktionsförhållandena; dess funktion är att omvandla och fastställa produktionsättets gränser.... Gräderna och formerna för detta ingriper från den absolutistiska staten beror ... på den konkreta existensen av historiska betingelser för kapitalismen i de olika samhällsformationerna."*⁵¹

I kapitalismens historiske tilblivelse er det altså staten og dens interventioner, der spiller den afgørende rolle.

3.2.3 Kapitalistisk konsolidering, 1903-1920

En rekonstruktion af minesektoren var et vigtigt led i bestræbelserne for at skabe betingelser for profitabel kapitalistisk produktion i Rhodesia. Allerede i 1902 sænkede BSAC den krævede andel i andre mineselskabers udbytte fra 50% til 30%, og året efter begyndte det at udlicitere minerettigheder på "royalty basis", d.v.s. på grundlag af en fast afgift, fra 1907 blev den sidste form gældende for alle miner.⁵² Den nye praksis førte til "the emergence of a whole new class of producers in the industry", som van Onselen formulerer det, "smallworkers".⁵³ Det drejede sig om små, individuelt ejede mineselskaber, der kunne udnytte de mindre og spredte forekomster af guld, som ikke var store nok til at være profitable for den internationale minekapital. De små mineselskaber var kendetegnet ved at indeholde et element af småproduktion, idet mineejerne selv udgjorde en væsentlig del af den dyre faglærte arbejdskraft. Arrighi kalder dem således "owner-workers",⁵⁴ men at de uden tvivl udgjorde en del af borgerskabet fremgår af, at arbejdsstyrken ud over ejeren typisk bestod af en eller to europæiske faglærte arbejdere samt 60-80 ufaglærte afrikanske arbejdere.⁵⁵ Staten/BSAC subventionerede de små mineselskaber med billige lån til anskaffelse af produktionsmidler og med lempelige betingelser for afgiftsbetaling.⁵⁶ Det førte til, at antallet af små mineselskaber i perioden 1905-1906 voksede fra 75 til 165, og fra 1912 stabiliseredes deres antal omkring 300.⁵⁷

De små mineselskaber var af afgørende betydning for den stigning i Rhodesias guldproduktion, der fra 1909 igen begyndte at tiltrække den internationale minekapital. Fra 1900 til 1908 steg den årlige guldproduktion fra 85.367 oz. til 606.961 oz.; den nåede toppen i 1916 og har siden da svinget mellem 487.000 oz. (i 1951) og 826.000 oz. (i

⁵¹ *ibid.*, side 176. Sml. Hirsch, *Til analysen ...*, side 51 ff.

⁵² Leys, *European Politics*, side 8 f samt van Onselen, *op.cit.*, side 17 og 20.

⁵³ van Onselen, *op.cit.*, side 20.

⁵⁴ Arrighi, *Political Economy*, side 337.

⁵⁵ Gann, *op.cit.*, side 159.

⁵⁶ Kay, *op.cit.*, side 44

⁵⁷ van Onselen, *op.cit.*, side 264 og 28.

1940).⁵⁸ Størstedelen af den nye internationale minekapital⁵⁹ var tilknyttet de sydafrikanske miner, og den etablerede sig for det meste ved at overtage små mineselskaber, når disse kom i kapitalbekneb efter deres miner havde vist sig profitable for stordrift.⁶⁰ I 1912 var guldminesektoren blevet rekonstrueret på kapitalistisk profitable betingelser. I årene herefter stammede størstedelen af den årlige guldproduktion fra den internationale kapitals 9 til 15 store miner, mens resten kom fra det store antal små mineselskaber.⁶¹ Minesektoren udvidedes fra 1904 med udvindingen af kul i Wankie, fra 1906 med lidt kobber og kort efter yderligere med små mængder af krom, wolfram, bly og asbest, men disse "tillægs-mineraler" var underordnet guld i betydning op til 2. verdenskrig. Den samlede minesektor forblev op til slutningen af 1930'erne grundlæggende for og dominerende i den rhodesiske økonomi.⁶² Som tidligere nævnt bestod et andet vigtigt led i bestræbelserne for at skabe betingelser for profitabel kapitalistisk produktion i at fremme etableringen af et kapitalistisk landbrug, et agrarborgerskab. Det skabte ikke umiddelbart noget modsætningsforhold til mineborgerskabet, snarere tværtimod: ved at få leveret fødevarer fra et kapitalistisk landbrug kunne minesektoren løsrive sig af sin afhængighed af fødevarerforsyninger fra det afrikanske landbrug og fremme proletariseringen af afrikanerne.

I 1907 indledtes en kampagne for at øge indvandringen af hvide. Den følgende tabel viser væksten i antallet af hvide i Rhodesia fra 1901 til 1936.⁶³

⁵⁸ Kay, *op.cit.*, side 44 og W.J. Barber, *op.cit.*, side 121. Produktionen i Sydafrika var frem til 1940 mellem 10 og 15 gange højere, hvorefter forskellen generelt blev endnu større. Se fx tabellen hos Bislev, *Baggrund for apartheid*, side 163.

⁵⁹ International kapital i de største af de tidligt etablerede guldminer overlevede krisen i 1903-04. Denne "gamle" internationale kapital var domineret af BSAC.

⁶⁰ Gann, *op.cit.*, side 160 samt van Onselen, *op.cit.*, side 27.

⁶¹ van Onselen, *op.cit.*, side 28.

⁶² *ibid.*, side 30 f samt Kay, *op.cit.*, side 45.

⁶³ Væksttallene er rene nettostørrelser, dvs. udtryk for den naturlige indenlandske befolkningsvækst + den samlede indvandring - den samlede udvandring. Mlambo, *op.cit.*, side 14 skriver, at der var tale om en meget stor gennemstrømning, dvs. hver for sig høje ind- og udvandringstal.

Tabel 1: Antallet af hvide i Rhodesia, 1901-1936

År	Antal hvide	Vækst	Vækstrate
1901	11.070		
1906	13.480	2.410	21,8%
1911	23.730	10.250	76,0%
1916	28.320	4.590	19,3%
1921	33.620	(5.300)	(18,7%)
1926	39.174	5.554	16,5%
1931	49.910	10.736	27,4%
1936	55.408	5.498	11,0%

Kilde: Leys, *op.cit.*, s 14 (1901-1916 skøn pr 30. juni) og s.73 (1921-1936, ingen nærmere oplysninger)

Befolkningstilvæksten 1901-1906 må overvejende tilskrives minesektorens udvikling, mens den kraftige vækst 1906-1911 skyldes den samtidige vækst i minesektor og landbrug. 1912-1920 lå minesektoren nogenlunde fast,⁶⁴ så befolkningstilvæksten i denne periode skyldtes væsentligst det europæiske landbrugs fortsatte vækst. I 1920-1923 lå indvandringkampagnen stille, men blev derefter genoptaget efter indførslen af kolonialt selvstyre.⁶⁵

Staten/BSAC fremmede agrarborgerskabets vækst ved at nedsætte prisen på landbrugsjord og yde finansiell bistand til oprettelsen af store kapitalistiske landbrugsbedrifter. I 1908 oprettedes et statsligt landbrugsforskningsprogram, som udviklede og distribuerede udbytterige kornsorter passende til klima og jordbundsforhold, forskede i insekt- og plantesygdomme, oprettede og drev forsøgs- og demonstrationslandbrug o.s.v.

Det kapitalistiske landbrug blev i første omgang primært baseret på salg til hjemmemarkedet, d.v.s. til den øvrige hvide befolkning samt til mineselskabernes madrationer til de afrikanske arbejdere. I forbindelse hermed opstod der med statens hjælp kort før 1. verdenskrig den første mindre forarbejdningsindustri på grundlag af det europæiske landbrug. Det drejede sig i første omgang om mejerier, slagterier og en cementfabrik. Staten støttede også en begyndende eksport af landbrugsprodukter gennem udviklingen af tobakssorter, der passede til Rhodesias klima- og jordbundsforhold, og ved eksportfremstød, først i

⁶⁴ van Onselen, *op.cit.*, side 28 f.

⁶⁵ Mlambo, *op.cit.*, side 13.

Sydafrika og siden også i Storbritannien og Australien.⁶⁶ Hertil kom de afgørende statslige interventioner, der tog sigte på en proletarisering af de afrikanske bønder og på en kapitalophobning, der blev kanaliseret over i konsolideringen og udviklingen af mine- og agrarborgerskabet.. Arrighi viser, hvordan der i 1904 skete en omlægning af de statslige indtægtskilder, således at hovedbyrden herefter blev lagt på afrikanerne.

Tabel 2: Fordelingen af de statslige indtægtskilder

Indtægtskilde	1/4 1901 – 31/3 1904 (årlege gennemsnit)		1/4 1904 – 31/3 1905	
	1000 pund	%	1000 pund	%
Afrikanere	122,1	26,8	187,6	41,1
Ikke-afr. befolkning	150,1	33,0	122,8	27,1
Udenlandsk kapital	87,3	19,1	67,1	14,8
Service-ydelser	96,4	21,1	75,7	16,7
Total	455,9	100,0	453,2	100,0

Kilde: Arrighi, *Labour Supplies*, s 197.

I 1918 bidrog afrikanerne stadigvæk med over 1/3 af de samlede statslige indtægter, mens hvide med en indkomst på mindre end 400 pund for enlige og 1000 pund for par var helt fritaget for skat.⁶⁷ (Denne skattefritagelse var især af betydning for nyetablerede små mineejere og farmere.⁶⁸) Allerede i 1894 pålagde BSAC afrikanerne en hytteskat,⁶⁹ der i 1904 blev fordoblet, hvorefter dens størrelse svarede til den løn, en afrikansk arbejder kunne tjene ved 1-3 måneders arbejde i minerne.⁷⁰ Andre skatter fulgte efter, f.eks. en skat på hunde, på polygami, d.v.s. på enhver kone ud over den første (et klart ideologisk moment ved siden af det fiskale) m.m.

Skatterne blev afkrævet i pengeform for at tvinge afrikanerne ud i lønarbejde, men i de første årtier efter koloniseringen var afrikanerne i Rhodesia i vid udstrækning i stand til at erhverve sig de nødvendige pengeindtægter ved at dyrke salgsafgrøder til kolonisatorerne ved hjælp af en udvidelse af det dyrkede areal og af antallet af kvæg. De

⁶⁶ Se især Gann, *op.cit.*, side 167-172, 254-255 og 324-325 samt Kay, *op.cit.*, side 45 og 72 f.

⁶⁷ Loney, *op.cit.*, side 52.

⁶⁸ Jeg benytter *farmer* som betegnelse for en kapitalistisk landbruger (dvs. en agent fra agrarborgerskabet) og *bonde* som betegnelse for en landbruger, der i én eller anden form er underordnet kapitalen.

⁶⁹ Det var lettere at tælle antallet af hytter end antallet af afrikanere, derfor en hytteskat. En individualisering af afrikanerne på det politiske niveau måtte lade vente på sig. Se R.W.M. Johnson, *African Population Estimates - Myth or Reality*, *The Rhodesian Journal of Economics*, Vol. 3 No. 1, March 1969, side 5 ff.

⁷⁰ Leys, *European Politics*, side 10 f.

fleste afrikanere oplevede sågar en velstandsstigning herved.⁷¹ Som konsekvens heraf havde mineselskaberne i "spekulations-kapitalismens epoke" gradvist hævet lønningerne for at tiltrække den nødvendige afrikanske arbejdskraft, men krisen i 1903 satte en stopper herfor. En kraftig sænkning af de afrikanske lønninger var et afgørende element i skabelsen af profitable kapitalistiske produktionsbetingelser, faktisk faldt den nominelle løn helt frem til 1938 og var endnu i 1943 lavere end i 1904.⁷² Grundlaget for dette var en lang række indgreb fra statens side.

For det første blev der indført en *paslov* i 1902, med hvis hjælp arbejdskraften kunne dirigeres hen, hvor der var behov for den, og samtidig hindres i at desertere fra dette sted.⁷³ I 1903 blev der oprettet et statsstøttet, centralt *arbejdskrafts-rekrutteringsorgan*, Rhodesian Native Labour Bureau, hvis vigtigste rekrutteringsmetode i perioden 1903 til 1912 var tvangsarbejde ("forced labour", af afrikanerne kaldet "chibaro") i forskellige former.⁷⁴ Over halvdelen af de rekrutterede kom fra områder inden for Rhodesia, især fra Nordrhodesia, Mozambique og Nyasaland. Dette mønster holdt sig iøvrigt helt frem til 1958, hvorefter sammenstuvningen i *reservater*, den tredje hovedform for indgreb, alene sørgede for at tilvejebringe tilstrækkelige mængder af billig afrikansk arbejdskraft.⁷⁵

De første reservater blev dannet allerede i 1890'erne, primært med det formål at overvåge afrikanerne for at forhindre en gentagelse af 1896-oprøret.⁷⁶ Men formålet ændrede sig hurtigt til dels at sikre det fremvoksende kapitalistisk landbrug den bedste jord og dels via en forringelse af det afrikanske landbrugs produktionsbetingelser at sikre det kapitalistiske landbrug imod konkurrence samt sikre en stadig tilgang af billig afrikansk arbejdskraft. Jeg vil i afsnit 4.1. vende mere udførligt tilbage til dette spørgsmål og her nøjes med nogle enkelte bemærkninger. I de første år af dette århundrede skete den første omfattende udstykning af reservater, og i 1908 pålagde staten alle afrikanere, der boede uden for disse en speciel afgift for dels at øge statsindtægterne og dels tvinge afrikanerne over i reservaterne. Frem til ihvertfald 1919 var store dele af agrarborgerskabet imidlertid imod afrikanernes overførsel til reservater, fordi de anså de afrikanere, der boede på "deres" jord som en billig arbejdskraft: de tvang dem nemlig til at arbejde for sig

⁷¹ I.R. Phimister, Peasant Production and Underdevelopment in Southern Rhodesia, 1890-1914, *African Affairs*, Vol. 73 No. 291, 1974, side 219-223; W.J. Barber, *op.cit.*, side 49 f samt Gann, *op.cit.*, side 323.

⁷² Arrighi, *Labor Supplies*, side 183 f og 190; van Onselen, *op.cit.*, side 23 ff samt D.G. Clarke, *Agricultural and Plantation Workers in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1977, side 34-38.

⁷³ Arrighi, *Labor Supplies*, side 223 samt van Onselen, *op.cit.*, side 80 og 281 f.

⁷⁴ Gann, *op.cit.*, side 179 f samt van Onselen, *op.cit.*, side 25 f, 99 og 103 ff.

⁷⁵ Gann, *op.cit.*, side 179; Kay, *op.cit.*, side 63 ff; Arrighi, *Labor Supplies*, side 198 samt D.G. Clarke, *Contract Workers and Underdevelopment in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1977, passim.

⁷⁶ Roger C. Riddell, *The Land Problem in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1978, side 7.

som afgift for at bo der (=arbejdsrente, d.v.s. et decideret feudalt element).⁷⁷

Som følge af disse indgreb mister det direkte tvangsarbejde, d.v.s. det åbenlyst repressive element i arbejdskraft-tilvejebringelsen fra 1912 til 1920 gradvist sin afgørende betydning. Herefter var der skabt en tilstand, hvor den for borgerskabet nødvendige arbejdskraft "af sig selv", d.v.s. tvunget af de etablerede omstændigheder, indfinder sig på arbejdsmarkedet. Eller som Arrighi formulerer det:

*"...political mechanisms were progressively losing their dominant role ... In the 1920s the capitalist sector had become "self-contained" and the peasants' independence of wage employment was being irreversibly undermined."*⁷⁸

Efter nedkæmpelsen af 1896-oprøret var borgerskabet blevet politisk dominerende i Rhodesia. Ud fra dette grundlag og med staten som den afgørende organisator af borgerskabets magtudøvelse blev den kapitalistiske produktionsmåde omkring 1920 etableret som den dominerende produktionsmåde i Rhodesia.⁷⁹ I takt med at borgerskabet etablerede sig som herskende klasse både økonomisk og politisk begyndte osse det første modsætningsforhold mellem to af dets fraktioner at opstå. Kampen om den hegemoniske position indledtes.

3.3 Kampen om den hegemoniske position

3.3.1 Modsætningen mellem agrarborgerskabet og BSAC vedrørende ejendomsretten til den usolgte jord

I 1907, samme år staten/BSAC indledte kampagnen for at skaffe hvide indvandrere til et kapitalistisk landbrug, fik settlerne flertal i Legislative Council, og årene derefter blev det fra denne del af statsapparatet, at agrarborgerskabet organiserede udøvelsen af sin politiske magt.⁸⁰

⁷⁷ *ibid.*; Arrighi, *Labor Supplies*, side 195 f samt Gann, *op.cit.*, side 191 og 323.

⁷⁸ Arrighi, *Labor Supplies*, side 212-214. Også van Onselen, *op.cit.*, side 117 konstaterer dette vendepunkt.

⁷⁹ Jvf. diskussionen hos Martinussen, *Bidrag til ..*, side 201 f og 64 (note 3).

⁸⁰ Jvf. den centrale konstatering hos både Hirsch og Poulantzas, at modsætninger inden for den herskende klasse som konsekvens af den kapitalistiske stats relative autonomi bl.a. kommer til udtryk som modsætninger mellem forskellige organer inden for statsapparatet. Se fx Hirsch, *Staatsapparat*, side 217 ff; Hirsch, *Til analysen ..*, side 39 ff; Poulantzas, *Classes in ..*, side 163 f samt Poulantzas, *The Capitalist State*, side 74 f.

I 1907 dannedes osse de første embryoniske politiske partier for at organisere udøvelsen af den politiske magt.⁸¹ Det drejede sig om *Rhodesian Constitutional League* og *Mashonaland Progressive Association*.⁸² Men agrarborgerskabets politiske magt var begrænset af statens begrænsede autonomi, d.v.s. af den store grad af sammensmeltning mellem BSAC (som enkeltkapital) og staten. Allerede i 1905 havde Legislative Council vedtaget en forordning, hvorefter staten - ikke BSAC! - skulle låne penge, der kunne øge den statslige støtte til det spirende agrarborgerskab. Den britiske stat greb imidlertid ind og meddelte, at den ikke ville tillade, at der opstod en offentlig gæld ved siden af BSAC og dette selskabs gæld. Koloniministeriet meddelte BSAC, at det ikke opgav:

*"the strong objection which His Majesty's Government entertains to the principle of creating a public debt of Rhodesia, and placing a charge of that nature on the revenues of the territory, as distinguished from those of the British South Africa Company, which has been placed in possession of all the assets of the country."*⁸³

Udover de finansielle midler, staten kunne skaffe via skatter og afgifter i selve Rhodesia, var de alene henvist til de penge, som de var i stand til at låne af BSAC. Og efter krisen i 1903 blev BSAC holdt i stramme tøjler af aktionærerne; bl.a. kunne selskabet kun låne penge i London, ikke f.eks. i Sydafrika.⁸⁴

Yderlig lå der en begrænsning i agrarborgerskabets politiske magt deri, at BSAC havde vetoret overfor alle skatte- og afgiftsforordninger, som Legislative Council vedtog. Det var blevet kodificeret af den britiske stat i 1911 (Southern Rhodesia Order in Council, 1911) hvorfor Gann konkluderer, at Legislative Council var økonomisk lammet.⁸⁵ Denne begrænsning i agrarborgerskabets politiske magtudøvelse havde ikke spillet nogen større rolle, hvis ikke der var opstået et modsætningsforhold mellem BSAC og agrarborgerskabet.⁸⁶ Men det gjorde der, og dette modsætningsforhold vedrørte jorden.

En af årsagerne til BSACs interesse i at fremme det kapitalistiske landbrug i Rhodesia var de indtægter, det herved kunne få ved salg af den jord, som det via Lippertkoncessionen havde erhvervet rettighede-

⁸¹ Jvf. afsnit 1.2.1., hvor en vis grad af organisering blev fremhævet som en nødvendig forudsætning for en klasse(fraktion)s magtudøvelse.

⁸² Leys, *European Politics*, side 131. Leys nævner intet om, hvordan disse partianelser udviklede sig, kun at det første ved dannelsen gik ind for en form for kolonistyre og det andet for en fortsættelse af BSAC-styre, samt at det sidste i 1907 havde flertal i Legislative Council.

⁸³ Colonial Office to BSAC: 13 Mar 1906 - citeret fra Gann, *op.cit.*, side 212.

⁸⁴ *ibid.*, side 211. Heraf den tidligere nævnte store betydning af de internt genererede statsindtægter og af enkeltkapitalernes tilsvarende internt genererede kapitalophobning.

⁸⁵ *ibid.*, side 213.

⁸⁶ 1908-1913 nedstemte de valgte i Legislative Council kun tre gange BSAC (Leys, *European Politics*, side 131).

derne til. Derfor forsøgte BSAC at få så meget for jorden som muligt. Det førte til, at farmere allerede i 1908 i Legislative Council begyndte at klage over jordprisen. De fremførte, at den var højere i Sydrhodesia end i Transvaal, Natal, Nordrhodesia og New Zealand.⁸⁷ Klagerne udviklede sig i løbet af nogle år til et direkte modsætningsforhold mellem agrarborgerskabet og BSAC, da farmere i Legislative Council satte spørgsmålstegn ved BSACs ejendomsret til den usolgte jord. BSAC hævdede, at den usolgte jord tilhørte BSAC som enkeltkapital som følge af Lippert-koncessionen fra 1891, mens agrarborgerskabets repræsentanter mente denne jord tilhørte staten, således at indtægterne fra jordsalg udelukkende kunne benyttes til at finansiere deciderede statsopgaver og ikke indgå i BSACs private profitter. Legislative Council indbragte sagen for den britiske stat, der videreeksperederede den til afgørelse i Indicial Committee of the Privy Council. Sagen blev udskudt p.g.a. den 1. verdenskrig, men da kendelsen faldt i 1918, fulgte den i det væsentligste agrarborgerskabets opfattelse. Efter denne afgørelse havde BSAC som enkeltkapital ikke længere nogen speciel fordel af at besidde dobbeltstillingen som både stat og enkeltkapital, da statsfunktionen nu kunne forudsiges at fortsætte med at være et underskudsforetagende. I 1918 havde agrarborgerskabets repræsentanter allerede i flere år agiteret for ophør af BSAC-styret, så Privy Council-kendelsen tog højde for denne situation: kendelsen bestemte, at BSAC var berettiget til af den britiske stat at få dækket det dokumenterede underskud, som var forårsaget af udøvelsen af statsfunktionen.⁸⁸ Derfor udløste kendelsen omgående en politisk konflikt om, hvad der skulle efterfølge BSAC.

3.3.2 Konflikt mellem det nationale og det internationale borgerskab om BSAC-styrets afløser

Efter 1896-oprørets nedkæmpelse og frem til Privy Council-kendelsen i 1918 udskilte der sig *to sociale kræfter* i Rhodesia, agrarborgerskabet og mineborgerskabet (det sidste på det politiske niveau nærmest identisk med BSAC). Disse to autonome fraktioner udgjorde til sammen den herskende klasse, de indgik begge i magtblokken. Hvilken af de to fraktioner, der var hegemoniske, er straks lidt sværere at afgøre. På den ene side havde mineborgerskabet i BSACs skikkelse den foran beskrevne stærke hånd om statsmagten. På den anden side var agrarborgerskabet i 1912 ved simpel lydighedsnægtelse og passiv modstand, som Gann kalder det, i stand til at få omstødt en afgift, der især ramte jordejere og farmere.⁸⁹ I 1915 lykkedes det endvidere et flertal i Legislative Council at forpurre BSACs planer om at foretage en politisk-administrativ sammenslutning af Nordrhodesia og Sydrhodesia, hvilket den britiske stat ellers havde givet grønt lys for.⁹⁰ Privy Council-

⁸⁷ Mlambo, *op.cit.*, side 20-22.

⁸⁸ *ibid.*, samt Gann, *op.cit.*, side 217 f og 231-34.

⁸⁹ Gann, *op.cit.*, side 216.

⁹⁰ Kay, *op.cit.*, side 34 og Loney, *op.cit.*, side 83.

kendelsen var osse i høj grad udtryk for agrarborgerskabets politiske magt, så det synes korrekt at konkludere, at den hegemoniske position, som mineborgerskabet erobrede i 1896 som den da eneste sociale kraft indenfor borgerskabet, i perioden efter 1908 kom under stadig større pres med kendelsen i 1918 som det foreløbige højdepunkt. Samtidig aftegnede der sig imidlertid konturerne af en ny fraktioneringsdimension inden for borgerskabet.

Den hidtil omtalte fraktionsopdeling faldt sammen med decideret økonomiske skillelinjer, to forskellige økonomiske sektorer.⁹¹ De interesse modsætninger, der viste sig på det politiske (og ideologiske) niveau og dermed transformerede fraktionerne til to forskellige sociale kræfter, udsprang primært af afvigende akkumulationsbetingelser (jordens centrale betydning for agrarborgerskabet kontra BSACs interesse i størst mulig indtægt fra salg af jord). Den fraktionsopdeling, der trådte frem i spørgsmålet om BSAC-styrets afløser, gik umiddelbart efter politiske skillelinjer.⁹²

BSAC og de store internationalt ejede mineselskaber organiserede sig i 1919 i *Rhodesia Unionist Association*, der agiterede for, at Rhodesia efter BSAC-styret skulle blive en provins i den Sydafrikanske Union. Det skete efter at det internationale mineborgerskab med general Smuts i spidsen havde overtaget den hegemoniske position i Sydafrika. Også den britiske stat foretrak, at Rhodesia blev en del af Sydafrika, først og fremmest fordi den derved var mest sikker på at få indfriet BSACs statsfunktionsunderskud.⁹³

Deroverfor stod *Responsible Government Association*, som blev dannet i 1917. Den arbejdede for, at BSAC blev efterfulgt af "Responsible Government", d.v.s. at Rhodesia skulle være britisk koloni, men med indre hvidt selvstyre (kort: kolonialt selvstyre). Bag dette krav stod først og fremmest agrarborgerskabet, organiseret i Rhodesia Agricultural Union, og de tidligere omtalte små mineselskaber, organiseret i Rhodesia Mining Federation. Årsagen til, at de gik imod union med Sydafrika, var først og fremmest, at de frygtede en ødelæggende konkurrence om den billige afrikanske arbejdskraft, som de sydafrikanske miner p.g.a. deres større profitabilitet var i stand til at betale højere lønninger. Målet for denne del af det rhodesiske borgerskab var at det koloniale selvstyre via en masseindvandring af kapitalstærke hvide skulle udvikle Rhodesia til en selvstændig "hvid" dominion på linje med Canada, Australien og New Zealand.⁹⁴

⁹¹ Jvf. Poulantzas, *Om samhällsklasser*, side 38 f.

⁹² Der kan i denne forbindelse peges på Marx' konstatering af, at den republikanske borgerskabsfraktion i den konstituerende nationalforsamling i Frankrig 1848-49 alene var lokaliserbar på det politiske niveau: "Det var inden for borgerskabet ikke en fraktion, som blev holdt sammen af store fællesinteresser og afgrænsedes ved særegne produktionsbetingelser ... men fremfor alt på den franske nationalisme." Marx, Louis Bonapartes attende brumaire, *MEUS I*, side 249 f.

⁹³ Gann, *op.cit.*, side 234 f og 244.

⁹⁴ *ibid.*, side 235 ff samt Mlambo, *op.cit.*, side 4 f.

Konflikten kan sammenfattes som en interesse modsætning mellem det internationale borgerskab og det nationale borgerskab. Der kunne være tale om en kortvarig politisk modsætning,⁹⁵ men det er der ikke. Det nationale borgerskab i ovennævnte skikkelse holdt sammen som hegemonisk fraktion helt frem til den 2. verdenskrig (for at tage konklusionen på forhånd!) og det nationale borgerskab manifesterede sig igen i 1962 og har siden da genopretholdt den hegemoniske position. Den langvarige eksistens af et nationalt borgerskab i Rhodesia gør det nødvendigt nærmere at analysere den økonomiske fundering af det specifikke nationale ved denne borgerskabsfraktion og ikke nøjes med en konstatering af, at fraktionen optræder på det politiske niveau.

I artiklen "Om samhällsskasser" kommer Poulantzas med en definition af det nationale borgerskab, som fremhæver dets tilknytning til den nationale økonomiske udvikling:

*"Den nationella bourgeoisin är den fraktion vars intressen är kopplade till nationens ekonomiska utveckling och som kommer i relativ motsättning till det utländska stor-kapitalets intressen."*⁹⁶

Denne definition kan bruges som udgangspunkt for en nærmere bestemmelse af det nationale borgerskab lige såvel som Poulantzas' understregning af, at sondringen mellem det nationale og internationale borgerskab alene gælder for visse koloniale lande, men dette er i sig selv ikke en tilstrækkelig bestemmelse.⁹⁷ På grundlag af diskussionerne på et seminar om "Samfundsforhold i Asien og Afrika" på Institut for Statskundskab forår/efterår 1976 vil jeg foretage følgende generelle definition af det nationale kontra det internationale borgerskab: *Det nationale borgerskab* adskiller sig fra det internationale ved, at dets profit fortrinsvis akkumuleres nationalt, d.v.s. at profitten fortrinsvis benyttes til at udvide produktionen i - i dette tilfælde - Rhodesia. Derimod er *det internationale borgerskab* kendetegnet ved, at dets profit fordeles ud fra en international akkumulations-strategi. Det internationale borgerskabs aktiviteter i (her:) Rhodesia er underordnet dets aktiviteter andetsteds, og er det en fordel for en enkeltkapital inden for det internationale borgerskab - ud fra dens internationale akkumulationsstrategi - føres profitten fra produktionen i Rhodesia ud af landet og benyttes til en udvidelse af produktionen andre steder i verden. Det afgørende i distinktionen mellem nationalt og internationalt borgerskab er således ikke, om profitten rent faktisk føres ud af landet, men derimod om profitten rein-

⁹⁵ Sådan som det var tilfældet i det marxske eksempel ovenfor i note 92.

⁹⁶ Poulantzas, *Om samhällsskasser*, side 39.

⁹⁷ Denne utilstrækkelighed omfatter også Poulantzas' definition i *Classes in ...*, side 71: "What should be understood by national bourgeoisie is that fraction of the indigenous bourgeoisie which, on the basis of a certain type and degree of contradictions with foreign imperialist capital, occupies a relatively autonomous place in the ideological and political structure, and exhibits in this way a characteristic unity."

vesteres ud fra en national eller en international akkumulationsstrategi.

98

I forlængelsen af den generelle definition vil jeg pege på en konkret forskel mellem det nationale og det internationale borgerskab i Rhodesia. Langt hovedparten af det nationale borgerskabs agenter, farmerne og de små mineejere var (og er) både direkte ejere af produktionsmidlerne og samtidig fungerende kapitalister. Omvendt var (og er) det karakteristisk for det internationale borgerskab, at ejerne af produktionsmidlerne ikke er fungerende kapitalister (eller rettere kapitalfunktionærer) i Rhodesia.⁹⁹ Denne forskel gav (og giver) sig bl.a. udtryk i, at det internationale borgerskabs agenter for manges vedkommende kun boede en mindre årrække i Rhodesia, og således ikke havde så stærk en tilknytning til Rhodesia som de mere fastboende agenter for det nationale borgerskab.

Sædvanligvis modstilles det nationale borgerskab med begrebet kompradorborgerskabet og ikke direkte med det internationale borgerskab. Kompradorborgerskabet er en fraktion af borgerskabet, som ikke har en egen akkumulationsbasis, men derimod varetager interesserne for den internationale kapital, der findes i det pågældende land.¹⁰⁰ Kompradorborgerskabet kan derved siges at være det internationale borgerskabs lokale agenter. Det koloniale element i det rhodesiske samfund medfører imidlertid, at der kun i meget ringe omfang findes egentlige *lokale* agenter for det internationale borgerskab i Rhodesia. Det er, som fremhævet overfor, fortrinsvis agenter fra den udenlandske kapitals oprindelseslande, der udfører de umiddelbare funktioner for de pågældende enkeltkapitalister. Derfor benytter jeg begrebet internationalt borgerskab fremfor kompradorborgerskab. Anvendelsen af begrebet internationalt borgerskab på denne måde har dog den ulempe, at der ikke umiddelbart skelnes mellem på den ene side det internationale borgerskab forstået som en fraktion i Rhodesia, d.v.s. kapital med direkte investeringer i Rhodesia, og på den anden side det internationale borgerskab i den mere omfattende betydning som kapitalinteresser, der

⁹⁸ Jeg kan henvise til Morten Ougaards mere omfattende diskussion af emnet inspireret af samme seminar, se Morten Ougaard, *Zambia efter afkoloniseringen*, upubliceret specialeopgave til Institut for Statskundskab, Århus 1977, side 56-64. Her fremføres det bl.a., at "en imperialistisk enkeltkapital meget vel i en periode kan reinvestere alle i en given perifer formation producerede profitter i denne, uden derfor på væsentlig måde at ændre sit forhold til formationen, ligesom en national kapital kan investere en del af sin profitmasse udenfor formationen, uden derfor at ændre karakter. Det afgørende må være, hvor den samlede overordnede ledelse foregår, bilædig talt: indenfor hvilken horisont kapitalens akkumulationsstrategi udformes, hvorvidt den indgår i en større international udligning af profitraten, eller i en national. Mere præcist drejer det sig om, i hvilken formation den økonomiske ejendom er placeret, eller hvor profitmaksimeringen foregår" (*ibid.*, side 58). Se i øvrigt diskussionen af den perifere eller post-koloniale stat i afsnit 4.3.3.

⁹⁹ Sondringen mellem ejere af produktionsmidlerne og de fungerende kapitalister stammer fra Marx, *Kapitalen* 3, side 481-506. Også Poulantzas, *Classes in ...*, side 180 f opererer med denne sondring og det samme gør Projekt Klassenanalyse, *Materialen zur Klassenstruktur der BRD. Erster Teil: Theoretische Grundlagen und Kritiken*, VSA, Westberlin 1973, side 183-191.

¹⁰⁰ Se fx Poulantzas, *Om samhällsklasser*, side 39 og Poulantzas, *Classes in ...*, side 71.

agerer uden for Rhodesia, men har økonomiske og politiske interesser i relation til Rhodesia og derfor foretager økonomiske og politiske handlinger, f.eks. organiseret gennem den britiske stat, af direkte betydning for udviklingen i Rhodesia. Jeg vil derfor hele tiden bestræbe mig for at præcisere, hvad det konkret er, jeg udtrykker med det internationale borgerskab.

For at undgå enhver misforståelse skal det endelig understreges, at de to fraktionsopdelinger, jeg her operer med - h.h.v. minekontra agrarborgerskabet, og det nationale kontra det internationale borgerskab - ikke *begrebsligt* har noget med hinanden at gøre. Det illustreres af, at de små mineejere i den første fraktionsopdeling er i fraktion med de store mineselskaber og i den anden fraktionsopdeling i fraktion med agrarborgerskabet.

Responsible Government Association og dermed det nationale borgerskab søgte og fik støtte fra de hvide arbejdere til kravet om kolonialt selvstyre.¹⁰¹ Desuden blev det nationale borgerskab støttet af store dele af det statslige bureaukrati fordi disse regnede med at stå stærkere under kolonialt selvstyre end ved union med Sydafrika. Statsapparatets personel var lige fra starten blevet rekrutteret blandt hvide lokalt eller i Kapkolonien (altså ikke i Storbritannien), hvilket betød, at statsbureaukratiet i Rhodesia var tæt knyttet til Rhodesia og settlerne dér; de var ikke (bare) koloniale embedsmænd, der flyttedes rundt fra den ene koloni til den anden:

*"The Southern Rhodesian service ... became much more closely linked to the European colonists than were the 'birds of passage' employed further north."*¹⁰²

Dette er sandsynligvis baggrunden for, at statsbureaukratiet altid har bakket op bag det nationale borgerskab i dets opgør med det internationale borgerskab, og dette er ikke uden betydning p.g.a. deres numeriske styrke. Statsbureaukratiet i Rhodesia har dog aldrig udgjort en selvstændig social kraft, muligvis (jeg har intet materiale om det) fordi det overvejende er blevet rekrutteret fra det nationale borgerskab og dets allierede, de hvide arbejdere, jævnfør Poulantzas' begreb den statsbærende klasse, der angiver den sociale kategori bureaukратиets klassetilhørsforhold, d.v.s. den klasse hvorfra statsapparatets personel rekrutteres.¹⁰³

I 1921 havde den britiske stat besluttet, at spørgsmålet om BSACs afløser skulle afgøres ved en folkeafstemning blandt de stemmeberettigede i Rhodesia, d.v.s. blandt de hvide, hvor kvinderne havde fået stemmeret i 1919 som "belønning" for deres arbejdsindsats under

¹⁰¹ Jeg vil komme nærmere ind på de hvide arbejdere og herunder deres støtte til kolonialt selvstyre i afsnit 4.2.1.

¹⁰² Gann, *op.cit.*, side 146.

¹⁰³ Poulantzas, *Politisk makt*, side 277 f og 377 ff. I en videre analyse af dette forhold ville det være nødvendigt at skelne mellem det ledende personels klassetilhørsforhold og det øvrige personels (evt. underopdelt), jvf. fx Martinussen, *Bidrag til ...*, side 226 ff.

den 1. verdenskrig. Med den opbakning, som det var lykkedes Responsible Government Association (eller som Responsible Government Party, som det skiftede navn til) at få, var det ikke overraskende, at folkeafstemningen i november 1922 gav flertal for koloniale selvstyre: 8.774 (54,4%) for koloniale selvstyre imod 5.989 (40,6%) for union med Sydafrika. Som følge heraf trådte det koloniale selvstyre i kraft den 1. oktober 1923.¹⁰⁴

Med dette resultat indtog det nationale borgerskab den ubestridte hegemoniske position i magtblokken, der desuden omfattede det internationale borgerskab. I afsnit 4 vil jeg vise, at det nationale borgerskab beholdt denne position frem til efter 2. verdenskrig.

¹⁰⁴ Gann, *op.cit.*, side 225, 235 og 245 ff.

4 DET NATIONALE BORGERSKAB SOM HEGEMONISK FRAKTION

Det er ikke tilstrækkeligt at udlede det nationale borgerskabs politiske hegemoni ud af, at det var denne fraktions umiddelbare interesser og synspunkter, der vandt frem ved indførelsen af koloniale selvstyre i 1923. Hertil kræves en analyse af, at staten i sine interventioner efter 1923 rent faktisk varetog det nationale borgerskabs interesser i særlig grad, at statsinterventionernes reelle *effekter* overvejende var i det nationale borgerskabs interesse. Denne analyse vil blive gennemført her i afsnit 4. Samtidig skal det bemærkes, at det først er fra 1923, at forudsætningerne for de teoretiske bestemmelser i afsnit 1. i egentlig forstand er til stede i Rhodesia: en samfundsformation domineret af den kapitalistiske produktionsmåde og med en stat, der i det væsentligste er i overensstemmelse med de specifikke kendetegn ved den kapitalistiske stat, især denne statstypes karakteristiske relative autonomi.

Ved overgangen til kolonialt selvstyre blev den rhodesiske stats formelle kompetenceområde udvidet ganske betydeligt. Foruden selvstændiggørelsen i forhold til BSAC skete der osse en selvstændiggørelse i forhold til den britiske stat. Bortset fra at den rhodesiske stat ikke kunne føre en selvstændig udenrigspolitik (men fik kontrol over det lokale militær og politi!) blev den britiske stats formelle indgrebsmuligheder (kaldet "reserved powers" eller "entrenched clauses") over for den rhodesiske stat begrænset til eventuelle forfatningsændringer, ændringer af jordlovene og love, der diskriminerede imod afrikanerne.

Den britiske stat har dog aldrig nogensinde i denne forfatnings levetid (1923-1961) gjort brug af indgrebsmulighederne, til trods for at den rhodesiske stat har gennemført vidtgående love, der vedrørte jordfordelingen og åben lyst diskriminerede afrikanerne.¹ Eshmael Mlambo peger i denne forbindelse på, at den britiske stat i fortolkningen af disse love, ikke mindst hvad angår virkningen af og baggrunden for den, i vid udstrækning har været henvist til de informationer, som den rhodesiske stat og dens embedsmænd tilvejebragte.² Den britiske stat havde imidlertid en guvernør placeret i Salisbury med den særlige opgave at overvåge den rhodesiske stats aktiviteter og konstant melde tilbage til det britiske koloniministerium,³ så det forekommer mig mere korrekt - osse og ikke mindst ud fra mit teoretiske grundlag - ud fra de manglende britiske indgreb at konkludere, at de interesser, som den britiske stat i denne henseende varetager, det britiske borgerskabs og specielt inte-

¹ Mlambo, *op.cit.*, side 7 f; Gann, *op.cit.*, side 248-250; Leys, *European Politics*, side 38-40; Loney, *op.cit.*, side 49 f samt Kay, *op.cit.*, side 35.

² Mlambo, *op.cit.*, side 39 f.

³ Efter en opregning af guvernørens opgaver konkluderer Gann: "Imperial trusteeship, in other words, backed the interests of British investors, especially the Chartered railways and mineral rights." Med det sidste henvises til, at BSAC ejede jernbanerne (indtil 1947) og mineralrettighederne (indtil 1933). Gann, *op.cit.*, side 249.

resserne for de dele af det, der har interesser i forhold til Rhodesia, i tilstrækkelig grad er blevet varetaget i den pågældende periode. Det står ikke i modsætning til, at det var det nationale borgerskab, der var den hegemoniske fraktion. Tværtimod er det netop den hegemoniske fraktions opgave både at varetage sine egne specifikke interesser og det samlede borgerskabs langsigtede interesser.⁴

Agrarborgerskabets produkter var i mellemkrigstiden overvejende identisk med de afrikanske bønders. Bortset fra bestræbelser for at eliminere konkurrencen fra det afrikanske landbrug⁵ betød det, at agrarborgerskabet ikke kunne basere en ekspansion på afsætning til disse afrikanske bønder. Den kapitalistiske profitabilitet i både mine- og landbrugssektoren var afgørende afhængig af billig afrikansk arbejdskraft.⁶ En øget afsætning af landbrugsprodukter til de afrikanske arbejdere ville kræve højere lønninger til disse (hvad agrarborgerskabet ikke var interesseret i) medmindre antallet af afrikanske arbejdere blev udvidet. Agrarborgerskabet havde derfor en interesse i dels en øget eksportproduktion og dels en industrialisering i Rhodesia, der ville resultere i en øget afsætning af agrarborgerskabets produkter. Af mulige eksportvarer var det umiddelbart kun tobak, der var konkurrencedygtigt på verdensmarkedet, så industrialiseringsønsket udgjorde et centralt led i agrarborgerskabets politiske bestræbelser.⁷

Som Arrighi fremhæver, ville en industrialisering være afhængig af en ekspansionistisk politik fra statens side.⁸ I den udstrækning dette betød øgede skattebyrder havde det internationale borgerskab, der var dominerende i minesektoren,⁹ som igen hele den øvrige rhodesiske økonomi var totalt afhængig af,¹⁰ imidlertid ingen interesse heri. Det betød, at der var snævre grænser for statens indtægter og dermed for statens muligheder for at finansiere en økonomisk udviklingspolitik. Colin Leys skriver herom:

"During these years the revenue of the government from taxation and other sources gave it relatively little scope for promoting economic expansion - it was only 1 ½ million pounds in 1924 and barely over 4 million pounds at the outbreak of the war (1939)"¹¹

Statens interventionsmuligheder var endvidere begrænset af, at Storbritannien ved overgangen til koloniale selvstyre tvang den nye rhodesiske stat til at betale 2 mill. pund ud af de i alt 3,75 mill. pund, som

⁴ Jvf. tidligere afsnit 1.2.2.

⁵ Se afsnit 4.1.2.

⁶ Jvf. afsnit 3.2.2.

⁷ Arrighi, *Political Economy*, side 339 f.

⁸ Se *ibid.*, side 340 f.

⁹ Det internationale borgerskabs betydning i minesektoren steg for øvrigt med den kraftige udvidelse af udvindingen af asbest og krom umiddelbart efter 1. verdenskrig (van Onselen, *op.cit.*, side 30 f)

¹⁰ Jvf. *ibid.*, side 30 og Kay, *op.cit.*, side 45.

¹¹ Leys, *European Politics*, side 15.

BSACs statsfunktionsunderskud blev opgjort til.¹² Arrighi opsummerer resultatet heraf.

*"Responsible government merely meant a greater share of power for the national white classes and by no means their undisputed rule. Economic dependence on foreign capital forced the settlers' government to adopt middle-of-the-road policies, compromising between the interests of the national bourgeoisie and white workers on the one hand, and of international capitalism on the other. The result was that these conflicts fell into the background and that greater national control over legislative power found expression in an institutional framework strongly biased in favour of the interests of the white national classes, which would regulate future class relations."*¹³

Arrighis opsummering kan fungere som en ledetråd for hele afsnit 4. Via en analyse af statens interventioner, samt baggrunden for og implikationerne af dem, vil jeg undersøge den rhodesiske stats klassebasis i perioden frem til sidste halvdel af 1940'erne. Et centralt tema heri vil være opbygningen og udviklingen af den "institutionelle ramme", som Arrighi omtaler, idet det er i den her betragtede periode, at de klasse- og magtforhold, der førte til UDI i 1965, etableres og konsolideres, specielt hvad angår det nationale borgerskabs politiske magt og dets politiske alliance med de hvide arbejdere.

Før jeg går over til analysen af statsinterventionerne, vil jeg kort opridske udviklingen på den politiske scene.^{14 15} Efter indførelsen af koloniale selvstyre skiftede Responsible Government Party navn til *Rhodesian Party (RP)* og vandt ved det første valg i 1924 26 ud af 30 pladser i Legislative Assembly. Bag den overvældende sejr lå en alliance med de ledende kræfter inden for Rhodesia Unionist Association, der derfor var ophørt med at eksistere allerede før valget. Den eneste organiserede opposition kom fra *Rhodesia Labour Party (RLP)*, der var blevet dannet af hvide arbejdere i 1920. RP havde oprindeligt tilbudt valgteknisk samarbejde med RLP, men det blev ikke til noget. I stedet appellerede RP om støtte fra mineborgerskabet ved agitation imod RLPs og de hvide arbejderes krav.. RLP fik ingen valgt ved 1924-valget (de 4 valgte ikke-RPere var uafhængige).¹⁶

¹² W.J. Barber, *op.cit.*, side 14 samt Gann, *op.cit.*, side 248.

¹³ Arrighi, *Political Economy*, side 344. Det har ikke væsentlig betydning for den her omhandlede problematik, at jeg mener, Arrighi overvurderer de hvide arbejderes magt. Jeg kommer nærmere ind på de hvide arbejdere, herunder min kritik af Arrighi, i afsnit 4.2.

¹⁴ Jvf. Poulantzas: " .. politisk scen ... detta område omfatter ... kampen mellan de sociala krafterna när de är organiserade i politiska partier." Poulantzas, *Politisk makt*, side 274.

¹⁵ M.h.t. statens klassebasis vil jeg i dette korte te rids tage forskud på konklusionerne af den efterfølgende analyse i afsnit 4.1., 4.2. og 4.3.

¹⁶ Gann, *op.cit.*, side 252 f samt Leys, *European Politics*, side 134 f og 179.

RP beholdt flertallet i Legislative Assembly og dermed regeringspositionen frem til 1933. I denne periode organiseredes magtblokken (det nationale og det internationale borgerskab) med det nationale borgerskab som hegemonisk fraktion i RP. I 1930 blev *Reform Party* dannet ved en sammenslutning af to mindre partier, der var opstået i 1920'erne, og i løbet af de følgende år opsamlede Reform Party den voksende opposition imod RP. Der var først og fremmest tale om en opposition fra de hvide arbejderes side. I 1929 opstod der krise for afsætningen af den rhodesiske tobak, og i årene derefter blev den rhodesiske økonomi ramt af virkningerne af verdenskrisen. Mange arbejdsgivere begyndte at true med at erstatte de dyre hvide arbejdere med billige sorte arbejdere for at nedbringe lønomkostningerne. De hvide arbejdere svarede igen ved at kræve sikkerhed i ansættelsen og beskyttelse imod "løntrykkende konkurrence" fra de afrikanske arbejderes side. Loney peger i denne forbindelse på, at de sorte arbejdere i slutningen af 1920'erne så småt var begyndt at etablere sig som selvstændig fraktion af arbejderklassen.¹⁷ I 1927 strejkede 3.500 sorte arbejdere på Shamwa-minen, og samme år dannedes den første sorte fagforening, *Industrial and Commercial Workers Union (ICU)* (de to ting havde ikke umiddelbart noget med hinanden at gøre).¹⁸

Dertil kom et begyndende misforhold mellem RP-regeringen og det nationale borgerskab. I 1933 købte den rhodesiske stat minerettighederne fra BSAC for 2 mill. pund. Den pris fandt mange rhodesiske skatteydere alt for høj. Gann noterer, at det var en udbredt opfattelse.,. at "the Premier was knuckling down to London capitalists, and that the public was paying too much into company coffers."¹⁹ Samtidig førte krisebetingede besparelser inden for især landbrugsministeriet og reducerede lønninger til statsansatte til yderligere opposition imod RP-regeringen, og ved valget i 1933 opnåede Reform Party et snævert flertal i Legislative Assembly og overtog derefter regeringspositionen. Det skete på baggrund af et valgprogram, der især appellerede til det nationale borgerskab og de hvide arbejdere: Reform Party lovede at oprette en. kollektiv salgsordning for det rhodesisk producerede guld. Det forslag var et svar på de små (nationale) mineselskabers problemer, der udsprang af svingende guldpriser under verdenskrisen. Reform Party understregede osse agrarborgerskabets ønske om en industrialisering og lovede de hvide arbejdere t gennemføre en lovgivning, der beskyttede dem imod konkurrence fra sorte arbejderes side, samt en statslig arbejdsledighedsunderstøttelses-ordning.²⁰ Reform Party sammenfattede sin politik i ønsket om en konsekvent gennemført *race-adskillelse*, hvor de to racer skulle kunne udvikle sig på egne betingelser i hver sit

¹⁷ Loney, *op.cit.*, side 80.

¹⁸ Shamva-strejken er analyseret i T.O. Ranger, *The African Voice in Southern Rhodesia (1898-1930)*, Heinemann Educational, London 1970, side 143-148 samt i van Onselen, *op.cit.*, side 224. ICU i Ranger, *op.cit.*, side 148-169 og 181-186 samt van Onselen, *op.cit.*, side 209-218.

¹⁹ Gann, *op.cit.*, side 292 f.

²⁰ *ibid.*, side 295.

område, således at interracial konkurrence blev forhindret. Med Reform Party's valgsejr i 1933 blev denne politik ophøjet til officiel ideologi under navnet *Two Pyramid Policy* (somme tider kaldet doktrinen om "parallel development"). Ideologien understregede dog, at raceadskillelsen ikke skulle være total:

*"One pyramid was white, with a black base consisting of African unskilled workers, and stood in the European Area; the other was black, except for a white tip consisting of European Native Administrators and stood in the Native Area."*²¹

Med *Two Pyramid Policy* fik den raceadskillelsespolitik, der var gennemført gradvist lige siden koloniseringens start, en legitimerende ideologisk overbygning samtidig med, at *Two Pyramid Policy* cementerede raceadskillelsen og understregede afrikanernes underordnede position. *Two Pyramid Policy* fik to lovgivningsmæssige hjørnестene: For det første *Land Apportionment Act*, der var det centrale led i sikringen af agrarborgerskabets akkumulationsbetingelser (se afsnit 4.1.), og for det andet *Industrial Conciliation Act*, der var det centrale led i sikringen af de hvide arbejderes alliance med det nationale borgerskab (se afsnit 4.2.). Det nye i *Two Pyramid Policy* i forhold til den hidtidige politik og det, der cementerede raceadskillelsen i Rhodesia, var den anden hjørnестen, de hvide arbejderes alliance med det nationale borgerskab. Politikens gennemførelse blev garanteret gennem en styrkelse af det regerende parti. I 1934 blev det meste af Reform Party sluttet sammen med størstedelen af RP under navnet *United Party (UP)*,²² og helt frem til 1962 var dette parti i regeringsposition. Den klassekonstellation, der organiseredes i UP, ændredes dog i slutningen af 1940'erne, hvilket jeg vil behandle i afsnit 5.

4.1 Sikring af agrarborgerskabets akkumulationsbetingelser

Sikringen af agrarborgerskabets akkumulationsbetingelser²³ bestod først og fremmest i dets rådighed over rigelig frugtbar jord (afsnit 4.1.1.), i elimineringen af konkurrencen fra det afrikanske landbrug (afsnit 4.1.2.) og i tilvejebringelsen af en billig og disciplineret afrikansk arbejdskraft (afsnit 4.1.3.). For at gennemtvunge og siden opretholde

²¹ Citeret fra Leys, *European Politics*, side 31. Se endvidere *ibid.*, side 136 f, 163 og 270 f samt Gann, *op.cit.*, side 297.

²² Leys, *European Politics*, side 137 ff og Gann, *op.cit.*, side 307 ff.

²³ Når jeg her i afsnittet om det *nationale borgerskab* som hegemonisk fraktion fremhæver sikringen af *agrarborgerskabets* akkumulationsbetingelser, skyldes det, at de små mineselskaber, der før 2.verdenskrig udgjorde det nationale borgerskab sammen med agrarborger skabet, nærmest blev elimineret efter den 2. verdenskrig, således at det nationale borgerskab herefter alene bestod af (dele af) agrarborgerskabet. Fremhævelsen af agrarborgerskabet sker på baggrund af specialets problemstilling, der er centreret omkring UDI og de klasse- og magtforhold, der lå bag UDI.

disse foranstaltninger organiserede agrarborgerskabet sig ikke alene politisk. Allerede i 1904 blev *Rhodesia Agricultural Union* oprettet, og denne "faglige" organisation eksisterer den dag i dag under navnet *Rhodesia National Farmers' Union (RNFU)* (siden 1942). Der er tvunget medlemskab af RNFU for alle farmere, og RNFU er den eneste officielt anerkendte organisation for farmere. Colin Leys fremhæver på denne baggrund RNFU som en meget indflydelsesrig faglig organisering, der har forstærket udøvelsen af farmernes politiske magt.²⁴ Selv om sikringen af agrarborgerskabets akkumulationsbetingelser hovedsaglig kan inddeles i de tre ovennævnte områder er der en række vigtige statsinterventioner til fremme af det kapitalistiske landbrug, der ikke umiddelbart falder inden for de tre områder.

I 1924 etablerede staten en landbrugsudviklings bank, *Land and Agriculture Bank Of Southern Rhodesia*, som gav lån og kreditter til det kapitalistiske landbrug. Ved hjælp af lempelige lånevilkår for tobaksdyrkere blev produktionen af tobak øget fra 2.405.904 lb. i 1924/25 til 24.889.244 lb. i 1927/28, samtidig med at staten gennemførte et eksportfremstød for det rhodesiske tobak i Storbritannien. Statsstøtten øgedes under tobakskrisen 1929-31, så de fleste tobaksdyrkere overlevede krisen og da eksporten derefter blev sikret i væsentlig grad via en præference-sikret adgang til det britiske marked, gennemførtes i 1936 Tobacco Marketing Act, der begrænsede konkurrencen mellem tobaksdyrkerne, og styrkede dem samlet over for den store internationale tobakopkøber United Tobacco Company. Hermed blev grunden lagt for den voldsomme stigning i tobaksproduktionen og eksport efter den 2. verdenskrig, hvor tobak frem til UDI i 1965 var Rhodesias vigtigste enkelte eksportvare.²⁵

Staten hjalp fra 1924 med til at øge kødeksporten ved at yde støtte til opbygning af lager- og kølefaciliteter og osse denne støtte blev forøget under krisen. Samtidig indgik den rhodesiske stat i 1932 en bilateral handelsaftale med Canada, der sikrede en øget afsætning af rhodesiske majs og citrusfrugter.²⁶

4.1.1 Jordfordelingen

De første reservater blev dannet allerede i 1890'erne. Efter at 1923-forfatningen havde konfirmeret eksistensen af reservater nedsatte regeringen efter pres fra agrarborgerskabet i 1925 Morris-Carter-kommissionen, der anbefalede en raceopdeling af jorden i hele landet (hidtil havde afrikanere, hvis de havde råd!, godt kunne købe land uden for reservaterne). Dette blev gennemført med *Land Apportionment Act*

²⁴ Leys, *European Politics*, side 98 ff; Gann, *op.cit.*, side 236 samt Clarke, *Agricultural and Plantation Workers*, side 150 f

²⁵ Gann, *op.cit.*, side 254 f og 283 ff; Arrighi, *Political Economy*, side 345; W.J. Barber, *op.cit.*, side 24, 27 f, 129 ff og 151 samt Kay, *op.cit.*, side 107 f.

²⁶ Gann, *op.cit.*, side 255, 286 og 290.

af 1930.²⁷ Siden da er den rhodesiske jordlovgivning blevet ændret ikke mindre en 60 gange,²⁸ men først med lovrevisionen i marts 1977 er der sket en ændring i de grundlæggende principper for jordfordelingen, og det endda kun på det formelt-juridiske plan. Reelt er osse denne ændring meget lille.²⁹ Derfor vil jeg med udgangspunkt i de principper, der blev lagt i 1930 behandle problemerne i forbindelse med og resultaterne af jordfordelingen, både som de så ud dengang, og som de stadig ser ud den dag i dag. (Denne kombination af historisk og emneorienteret analyse går iøvrigt igen både i 4.1.1., 4.1.2. og 4.1.3.)

Land Apportionment Act var hovedsagelig udtryk for en kodificering af den eksisterende jordfordeling, men der var to nye elementer i loven. Den første bestod i etableringen af *europæiske områder*, hvor kun hvide måtte eje jord og ejendom, og hvor det var hensigten, at kun sorte måtte opholde sig i forbindelse med lønarbejde. *Kvantitativt* har jordfordelingen været sådan, at de europæiske områder ca. har udgjort lidt over halvdelen af Rhodesias samlede areal og de afrikanske områder lidt under halvdelen. I 1930 var der ca. 3.000 hvide farmere og lidt over 100.000 afrikanske landbrug. Ved årsskiftet 1976/77 var der 6.682 individuelt ejede farme plus et mindre antal kæmpestore selskabsejede og industrielt drevne plantager over for ca. 680.000 afrikanske landbrug.³⁰ Hvad den kvantitative opdeling af jorden angår taler disse tal vist for sig selv. Med hensyn til *kvalitet* er jorden lige så "ligeligt" fordelt som med hensyn til kvantitet: Vencent og Thomas³¹ har gennemført en omfattende undersøgelse af Rhodesias landbrugspotentiel og har ind delt Rhodesia i 6 Natural Farming Regions. En sammenligning mellem jordfordelingen og de naturlige landbrugsregioner viser en systematisk "bias", hvor den bedste landbrugsjord ligger i de europæiske områder og den dårligste i de afrikanske.³²

Denne jordopdeling har ført til, at store dele af de europæiske landområder ligger - og har ligget - ubenyttet hen. Roger Riddell skriver, at ud af de samlede europæiske landområder på 38 mill. acres er ca. 7 mill. egnet til dyrkning, men i 1976 blev kun omkring 30% af disse 7 mill. acres rent faktisk opdyrket.³³ Forklaringen på denne underudnyttelse skal til dels findes i et ønske om at have plads til nye bølger af hvide indvandrere, som den rhodesiske stat med mellemrum har iværk-

²⁷ *ibid.*, side 267 ff og 274-281.

²⁸ Riddell, *The Land Problem*, side 1.

²⁹ Se min fremstilling heraf i *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 227 f

³⁰ Riddell, *The Land Problem*, side 12 f. For det kapitalistiske kontra det afrikanske landbrugs nuværende situation, se min fremstilling i *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 69-72 og 93-99.

³¹ V. Vincent & R.G. Thomas, *An Agricultural Survey of Southern Rhodesia: Part I. Agro-ecological survey*, Government Printer, Salisbury 1960 - refereret i Kay, *op.cit.*, side 20 ff og i Riddell, *The Land Problem*, side 25 ff. Riddell inddrager også en ajourføring af Vincent & Thomas' arbejde, som den rhodesiske stat offentliggjorde i 1976.

³² Se foruden Kay, *op.cit.* og Riddell, *The Land Problem* min egen sammenfatning med kort og figurer i *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 25-28.

³³ Riddell, *The Land Problem*, side 13.

sat kampagner for at skaffe. De ubenyttede europæiske landområder og indvandringkampagnerne skal således bl.a. ses i lyset af, at det adskillige gange er blevet fremhævet som et overordnet politisk mål at bliver anerkendt som en "hvid" dominion i Commonwealth på lige fod med Canada, Australien og New Zealand.³⁴

I skarp modsætning til de europæiske områder er de afrikanske områder kendetegnet af en stadigt voksende overbefolkning. Oprindeligt boede kun et mindretal af befolkningen (i 1898 skønsmæssigt 38%) i de udstykkede reservater, men masseflytninger har siden bragt andelen op på ca. 80% (i 1976).³⁵ Som effekt af sammenstuvningen i reservaterne blev afrikanerne gradvist tvunget til at opgive deres oprindelige svedjebrug og gå over til en kontinuerlig dyrkning af de samme jordstykker, men uden væsentligt forbedret teknik eller brug af gødning.³⁶ Den uændrede og stadige dyrkning af den samme jord har udpint jorden i de afrikanske landområder mere og mere. Resultatet er blevet en bestandigt voksende jorderosion, der har ført til et faldende udbytte pr. arealenhed i det afrikanske landbrug. Samtidig med den faldende produktivitet har afrikanerne i Rhodesia oplevet én af verdens højeste befolkningsvækstrater, og det samlede resultat har været en stadig forringelse af de afrikanske bønders produktionsbetingelser.³⁷ Allerede sidst i 1920'erne begyndte der at indløbe rapporter om jordødelæggelse og overgræsning i de afrikanske områder, og siden er problemet konstant blevet forværret. De nuværende ca. 675.000 afrikanske landbrug i reservaterne udgør mindst 22 gange så mange, som den rhodesiske stats egne landbrugseksperter anbefaler som det højeste antal for, at landbruget i de afrikanske områder kan løbe rundt rent økonomisk. Skønsmæssigt er kun ca. 10% af de afrikanske bønder selvforsynende i dag,³⁸ så agrarborgerskabets akkumulationsbetingelser er i vid udstrækning blevet sikret gennem en grundig smadring af den førkoloniale afrikanske landbrugsproduktion. Eller som Riddell formulerer det i et opgør med den herskende ideologi på området:

"There is a myth, widely held in Rhodesia, that the agriculture practised by Tribal Trust Land farmers today is traditional and continuous with farming methods used

³⁴ Se fx Mlambo, *op.cit.*, side 5; Gann, *op.cit.*, side 257 samt Leys, *European Politics*, side 161. Se også Riddell, *The Land Problem*, side 3.

³⁵ Riddell, *The Land Problem*, side 7.

³⁶ Landbrugsarbejdet foregår den dag i dag med meget primitive redskaber. Hakker er det mest udbredte, og det betyder hårdt, fysisk arbejde og lav produktivitet. I en analyse af et udvalgt og formodet typisk afrikansk landområde i Karanga i det centrale Rhodesia fandt Weinrich, at kun halvdelen af de afrikanske bønder rådede over en plov, for det meste endda af den mest primitive, oksedrevne slags. Kun 11% af bønderne havde et dyrkningsredskab derudover og kun 14% rådede over et køretøj som fx en tohjulet vogn, der kunne spændes bag et trækdyr, til transportformål. A.K.H. Weinrich, *African Farmers in Rhodesia*, Oxford University Press, London 1975, side 81.

³⁷ Denne kort skitserede proces, der selvfølgelig er forløbet meget forskelligt i forskellige områder, er indgående analyseret i Arrighi, *Labor Supplies*, side 201 ff og Riddell, *The Land Problem*, passim samt mere deskriptivt i Kay, *op.cit.*, side 79-84.

³⁸ Riddell, *The Land Problem*, side 9 f, 21 og 39-45.

*before the arrival of the white settlers. But this is not so. ... 'Tribal' agriculture today is very different from that carried out in the past."*³⁹

En vigtig faktor bag jordopdelingen - og i praksis langt vigtigere end den ovenfor anførte: ønsket om at have plads til nye hvide indvandrere - lå netop i den *underudviklingsproces*, som sammenstuvningen af afrikanerne igangsatte. Effekten heraf var nemlig dels en gradvis eliminering af det afrikanske landbrugs salgsproduktion og dels igangsættelsen af en "naturlig" proletariseringsproces blandt afrikanerne.⁴⁰

Endelig hører det med til billedet af jordfordelingen, at den europæiske del er nogenlunde sammenhængende og med et veludbygget transportnet, der giver let adgang til markederne. Det afrikanske område er derimod spredt på 235 adskilte dele med kun få og ringe transportveje. Hertil kommer, at alle byer og alle kendte mineralressourcer ligger i det europæiske område.⁴¹ Land Apportionment Act kodificerede med andre ord både agrarborgerskabets eksklusive rådighed over rigelig, frugtbar jord og mineborgerskabets rådighed over mineralressourcerne.

Land Apportionment Act indeholdt imidlertid også et andet nyt element i forhold til den hidtidige jordfordeling. Det bestod i oprettelsen af *Native Purchase Areas* (senere kaldet *African Purchase Areas*). Her fik afrikanere mulighed for at købe og opnå privat ejendomsret til jord, angiveligt som "kompensation" for, at de ikke længere kunne købe jord i de nu eksklusivt europæiske områder.⁴² Herved åbnedes der op for udviklingen af et afrikansk agrarsmåborgerskab og et afrikansk agrarborgerskab, men da denne udvikling bestandigt har været holdt i stramme tøjler af staten, der stod for salget og fordelingen af jorden, er det aldrig blevet til andet end et forarmet agrarsmåborgerskab, hvis produktionsbetingelser ikke har afvejet grundlæggende fra de afrikanske bønders i stammeområderne.⁴³ I 1976/77 udgjorde købsområderne 8% af de samlede afrikanske områder, og der var 8.102 selvejerlandbrug her, mens der var ca. 675.000 landbrug i stammeområderne.⁴⁴ Riddell peger imidlertid på, at købsområderne har haft en "integrativ funktion", der har medvirket til at neddæmpe de afrikanske bønders utilfredshed med produktionsbetingelserne i stammeområderne og kanali-

³⁹ *ibid.*, side 6 (Riddells fremhævelse).

⁴⁰ Disse forhold vil jeg viderebehandle i afsnit 4.1.2. og 4.1.3. og de klasse-mæssige konsekvenser heraf i afsnit 4.3.

⁴¹ Kay, *op.cit.*, side 47-55 samt Riddell, *The Land Problem*, passim.

⁴² *Købsområderne* udgør sammen med det, der før 1961 hed *Native Reserves* og derefter *Tribal Trust Land*, til sammen de afrikanske områder. I modsætning til købsområderne findes der ikke privat ejendomsret til jorden i *stammeområderne/reservaterne*. Her fordeles jorden - i princippet gratis, som Riddell bemærker (*The Land Problem*, side 51) - af de lokale myndigheder (primært de regeringsudnævnte og -betalte høvdinge).

⁴³ Kay, *op.cit.*, side 93-96; Riddell, *The Land Problem*, side 8 og 51-53; Weinrich, *African Farmers*, side 141 ff samt Arrighi, *Political Economy*, side 347.

⁴⁴ *Africa South of the Sahara 1977/78*, European Publications, London 1977, side 706 samt Riddell, *The Land Problem*, side 8.

sere utilfredsheden oven i en stræben efter at erhverve jord i købsområderne (altså en form for desorganisering af de afrikanske bønder):

"... in practice the Purchase Areas have helped to cushion the opposition to Reserve policies through creaming off the more progressive farmers. Purchase Area farms can be bought by Reserve farmers who have proved their farming abilities (by obtaining Master Farmer certificates and who have money to buy the land. In this way not only have the successful farmers been rewarded but an incentive is given to the masses in the Reserves to struggle within the system as there is a possible escape route - for the few." ⁴⁵

4.1.2 Elimineringen af konkurrencen fra det afrikanske landbrug

Jordfordelingen med dens sammenstuvning af de afrikanske bønder på den mindst frugtbare halvdel af jorden førte til, at færre og færre bønder var i stand til at præstere en overskudsproduktion, der kunne sælges. På længere sigt blev jordfordelingen derfor den vigtigste måde, hvorpå agrarborgerskabet undgik konkurrence fra det afrikanske landbrug. Den umiddelbare årsag til, at Land Apportionment Act blev gennemført i 1930, var netop pres fra agrarborgerskabets side for at begrænse de afrikanske bønders konkurrencemuligheder. ⁴⁶

For også på kortere sigt at forhindre konkurrence fra de afrikanske bønders side gennemførte staten en række øjeblikkeligt virkende foranstaltninger. De omfattede de to områder, hvor der var direkte konkurrence mellem agrarborgerskabet og bønderne, majs og kvæg, og de blev gennemført, da verdenskrisen vanskeliggjorde afsætningen på verdensmarkedet.

I 1929/30 begyndte hvide farmere at beklage sig over de afrikanske bønders voksende andel af hjemmemarkedet for majs, der i 1928/29 var på 16,5%. ⁴⁷ I 1931 gennemførte regeringen derfor *Maize Control Act*, hvorefter højst 20% af en afrikansk bondes afgrøde måtte sælges på hjemmemarkedet, mens kvotaen for hvide farmere varierede fra 25% for de største producenter op til 80% for de mindste. Majssalget blev kontrolleret af et *Maize Control Board*, hvori de hvide farmere havde en dominerende position. *Maize Control Act* blev ændret adskillige gange i løbet af 1930'erne, men hver gang alene for yderligere at begrænse de afrikanske bønders markedsandel. Efter verdenskrisen blev begrænsningen i de afrikanske bønders adgang til hjemmemarkedet erstattet af en anden konkurrencebegrænsende foranstaltning,

⁴⁵ Riddell, *The Land Problem*, side 8 (Riddells fremhævelse).

⁴⁶ Leys, *European Politics*, side 27 f.

⁴⁷ Gann, *op.cit.*, side 284 ff.

nemlig etableringen af et *to-prissystem*, som stadig eksisterer i dag.⁴⁸ Det fungerer på den måde, at alle produkter (ikke længere kun majs), som ønskes markedsført uden for de afrikanske områder, skal opkøbes af det halvstatslige Grain Marketing Board (domineret af repræsentanter udpeget af RNFU, dvs. agrarborgerskabet), der kun betaler omkring halv pris for afrikanske bønders produkter sammenlignet med prisen for hvide farmeres produkter. Grain Marketing Board har endvidere opstillet mindstegrænser for hvor små mængder af forskellige produkter, der må markedsføres.

Begrundelsen for denne konsekvente diskriminering af afrikanske bønder (legitimeringen, om man vil) har lige siden 1930'erne været, at de - i modsætning til de hvide farmere - ikke skulle betale renter og afdrag på jord og produktionsmidler, så diskriminationen var nødvendig for at give de hvide farmere fair konkurrence-vilkår.⁴⁹ Hertil skal bemærkes, at de afrikanske bønder aldrig i særlig stor udstrækning har haft mulighed for at låne penge til indkøb af nye og bedre produktionsmidler og derved stifte gæld, der krævede renter og afdrag. I 1970'erne har de godt 6.600 hvide farmere således hvert år kunnet låne mere end 100 mill. rhodesiske dollar, mens der til de mere end 680.000 afrikanske bønder og selvejerbønder kun har været ca. 1 mill. rhodesiske dollar til rådighed (i gennemsnit over 15.000 rhodesiske dollar til hver enkelt farmer mod knap 1,5 rhodesisk dollar til hver enkelt afrikansk bonde og selvejerbonde!).⁵⁰ Den reelle forklaring på indgrebene skal da også ses som led i bestræbelserne på at skabe betingelser for profitabel kapitalistisk landbrugsproduktion i Rhodesia - eller som et statsligt udvalg udtrykte det i 1934 i forbindelse med én af revisionerne af Maize Control Act:

*"The issue that has to be faced is whether it is possible to build up a white Colony on any basis other than a white agricultural population."*⁵¹

I 1931 blev der endvidere lagt afgift på salg af kvæg på hjemmemarkedet (Cattle Levy Act) for at skaffe penge til at fremme eksporten af oksekød. Loven blev strammet i 1935 (Cattle Levy and Beef Export Bounty Act) for at forhindre konkurrence fra afrikanske bønder. Colin Leys karakteriserer lovens virkning som "a virtual transfer of income from African to European producers."⁵²

Den samlede virkning af de konkurrencebegrænsende foranstaltninger har været ganske effektiv. I Weinrichs undersøgelse af 7

⁴⁸ Hvorfor jeg også i denne sammenhæng vil inddrage den aktuelle side af problemstillingen i denne fremstilling.

⁴⁹ *ibid.*, side 297 ff; Leys, *op.cit.*, side 33 f og 67-71; W.J. Barber, *op.cit.*, side 25 f samt Kay, *op.cit.*, side 96.

⁵⁰ Riddell, *The Land Problem*, side 18 og *Zimbabwe News*, Vol. 9 No. 3, March-April 1977, side 23.

⁵¹ *Report of the Committee of Enquiry into the Agricultural Industry of Southern Rhodesia*, C.S.R. 16, 1934, side 1 - citeret fra W.J. Barber, *op.cit.*, side 25.

⁵² Leys, *European Politics*, side 33 samt Gann, *op.cit.*, side 286 og 299.

landbrugsdistrikter i Karanga fremgår det, at kun en meget lille del af de afrikanske bønders samlede produktion blev markedsført. I 1965/66 (et godt regnår) drejede det sig om 13% og i 1966/67 (tørkeår) om 6%. Hovedparten (omkring 80%) blev afsat til andre afrikanske bønder, ca. 14% til missionsstationer og kun ca. 5% til det prisdiskriminerende Grain Marketing Board. For selvejerbønderne i Purchase Areas var den markedsførte andel i 1965/66 41% af deres afgrøder, mens den i det efterfølgende tørkeår faldt helt ned til 14%.⁵³ Mens kun 10% af de markedsførte landbrugsprodukter i Rhodesia i 1905 kom fra hvide farmere, var andelen i 1975/76 kommet op på 92%.⁵⁴

4.1.3 Tilvejebringelsen af billig og disciplineret arbejdskraft

Straks efter krisen i 1903 blev det rhodesiske borgerskab klar over den afgørende betydning, som eksistensen af billig afrikansk arbejdskraft havde for profitabel kapitalistisk produktion i Rhodesia. Det rhodesiske borgerskabs mangeårige politiske leder, Godfrey Huggins, der var premierminister i Sydrhodesia 1933-53 og derefter i den Centralafrikanske Føderation 1953-56, udtalte således i 1944 i Legislative Assembly:

*"We cannot exist for five minutes without the native to-day. He is absolutely essential to our wage structure, if nothing else.... if we went on a purely European basis with the present conditions of living and pay ... the country would be sub-economic and down and out in five minutes."*⁵⁵

Den afrikanske arbejdskrafts billighed er primært blevet opnået v.hj.a. tilvejebringelsen af et stort udbud af afrikansk arbejdskraft, således at arbejdsgiverne kunne presse lønniveauet langt ned. Jeg har tidligere omtalt tvangsarbejds og den udenlandske arbejdskraftrekrutterings rolle heri.⁵⁶ Men også her har det været den langsigtede og kumulative virkning af underudviklingsprocessen i det afrikanske landbrug, der har spillet den afgørende rolle. P.gr.a. de gradvist forringede levevilkår i de afrikanske landområder er lønarbejdet som supplement til landbruget blevet de afrikanske bønders eneste mulighed for at overleve. Den løntrykkende virkning af det store arbejdskraftudbud har betydet, at lønnen typisk kun dækker arbejderens egne grundlæggende reproduktionsomkostninger. Familien må klare sig selv i landområderne, da arbejderens kun delvis kan forsørge dem med sin løn. På den måde er den såkaldte *migrantarbejder* eller *halvproletariserede bonde* opstået i Rhodesia.⁵⁷ Der er her tale om en gennemsnitsbetragtning for

⁵³ Weinrich, *African Farmers*, side 99-103.

⁵⁴ Riddell, *The Land Problem*, side 13 og 54.

⁵⁵ Citeret fra Loney, *op.cit.*, side 64 (min understregning).

⁵⁶ Se afsnit 3.2.3.

⁵⁷ Dette er indgående analyseret i Peter S. Harris, *Black Industrial Workers in Rhodesia: The General Problems of Low Pay*, Mambo Press, Gwelo 1974.

hele den rhodesiske økonomi, der for perioden før den 2. verdenskrig lader sig retfærdiggøre af de relativt ensartede produktionsbetingelser inden for mine- og landbrugssektoren hvad angår afhængigheden af billig arbejdskraft.⁵⁸ Selvom størstedelen af den afrikanske del af arbejderklassen fortsat kun er halvproletariseret, er det i dag således, at det primært er det kapitalistiske landbrug, der er afhængig af meget billig arbejdskraft, mens minesektoren og især industrisektoren kun er det i mindre grad. Det fremgår også af Peter Harris' analyse:

*"It has become a feature of the occupational structure of the country that wage incomes tend on average to be inadequate to cover the full cost of family subsistence ... There are exceptions to the rule ... The fact that productive methods (in, for example, agriculture and mining) tend to be labour intensive in those sectors employing large numbers, has forced employers to maintain low cost labour supplies. ... Where labour costs are less important in relation to total input costs (as in manufacturing), employers have been more prepared to tolerate gradually rising wage rates."*⁵⁹

Roger Riddell behandler forholdet mellem jordfordelingen og kapitalakkumulationen i Rhodesia. Han skriver her, at den generelle fordel for kapitalisterne ved halvproletariseringen er, at de på denne måde kan udpresse en større merværdi af arbejderne:

*"Because of the existence of the (labour) Reserves, labourers 'offer' themselves for work at a price lower than the cost of the reproduction of themselves and their families, and as a result employers do not have to pay the full price for the reproduction of labour. Employers are thus able to obtain a higher surplus-value from their work-force than they would if labour had been fully proletarianised and all pre-capitalist modes of production had been destroyed."*⁶⁰

Riddell begår i generaliseringen en traditionel fejltagelse. Den omtalte merværdi-forøgende fordel eksisterer kun ved et bestemt (relativt lavt) produktivkraftniveau, hvortil der kræves et stort antal ufaglærte arbejdere. Lige så snart mere udviklede produktivkræfter kræver specialiseret og/eller faglært arbejdskraft viser også udviklingen i Rhodesia,⁶¹ at kapitalisterne - direkte af profitforøgende årsager - foretrækker en mere stabil arbejdskraft, selvom det betyder fuld proletarisering og

⁵⁸ Tilvejebringelsen af billig sort arbejdskraft var således ikke blot i agrarborgerskabets interesse, men også i mineborgerskabets.

⁵⁹ *ibid.*, side 9 f og 12. Harris' ligestilling af mine- og landbrugssektoren m.h.t. afhængigheden af billig arbejdskraft er problematisk. Se *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 68 f m.h.t. minesektorens arbejdskraftbehov efter den 2. verdenskrig.

⁶⁰ Riddell, *The Land Problem*, side 2.

⁶¹ Se vedr. det rhodesiske industriborgerskabs interesser i især 1940'erne og 1950'erne i afsnit 5.

dermed højere løn.⁶² Det bekræftes af Asger Christensen & Peter Aabys generelle fremstilling:

*"Mønsteret (med halvproletarisering, EM) synes først at ændres, når produktionsprocessen bliver så kompliceret, at det bedre kan betale sig at have en stabil og veluddannet arbejdsstyrke i stedet for vandrearbejdere. ... Men normalt er denne tekniske nødvendighed kun noget, der berører en lille del af arbejdsstyrken."*⁶³

Også i Rhodesia er kun en lille del af de sorte arbejdere blevet helt proletariseret: i dag skønsmæssigt mellem 20. og 50.000 ud af i alt omkring 900.000 sorte arbejdere.⁶⁴ Langt hovedparten af de sorte arbejdere er og har været halvproletariserede, og på den baggrund kan man som D.G. Clarke konkludere, at kapitalakkumulationen i Rhodesia i en vis udstrækning har været baseret på en merarbejdsoverførsel fra den ikke-kapitalistiske til den kapitalistiske produktion (dog ikke værdioverførsel, som Clarke skriver):

*"... very few primary industry workers had their full costs of reproducing their labour wholly met from wages. Accumulation was therefore based on an essential element of value transferred from non-capitalist to capitalist production."*⁶⁵

Den rhodesiske stat har suppleret mekanismerne til tilvejebringelse af billig sort arbejdskraft med foranstaltninger, der har taget sigte på at disciplinere og desorganisere de sorte arbejdere. Fra 1901 til 1959 var alle sorte arbejderes arbejdsforhold underlagt bestemmelserne i *Masters and Servants Act of 1901*. Denne lov gælder stadigvæk, siden 1959 dog kun for landarbejdere og private tjenestefolk, der i 1975 så til gengæld udgjorde 51% af det samlede antal afrikanere i lønarbejde.⁶⁶ Loven omhandler overhovedet ikke fagforeningsaktiviteter, men⁶⁶ udelukker tværtimod udtrykkeligt enhver form for kollektiv forhandling: alle arbejdskontrakter skal indgås individuelt mellem arbejder og arbejdsgiver, og det er underordnet, om det sker mundtligt eller skriftligt (de fleste indgås mundtligt). For arbejderne er loven mere en straffelov end en arbejdsmarkedslov; over halvdelen af lovens 60 bestemmelser omhandler former for forseelser, der opfattes som kriminelle og kan føre til, at arbejderne idømmes bøder og fængsel. Forseelserne omfatter bl.a. udeblivelse uden tilladelse, uforsigtig eller upassende arbejdsudfø-

⁶² Jvf. min påpegning ovenfor i afsnit 1.3. af, at en produktivkraftstigning og/eller arbejdsintensivering giver mulighed for på samme tid at øge udbytningsgraden og lønnen.

⁶³ Christensen & Aaby, *op.cit.*, side 271.

⁶⁴ Harris, *op.cit.*, side 15 samt Colin Stoneman, *Skilled Labour and Future Needs*, From Rhodesia to Zimbabwe No. 4, CIIR, London 1978, side 9-12.

⁶⁵ D.G. Clarke, *The Political Economy of Discrimination and Underdevelopment in Rhodesia with Special Reference to African Workers, 1940-1973*, upubliceret disputats, 1975, side 250 - citeret fra Riddell, *The Land Problem*, side 15.

⁶⁶ *Africa South of the Sahara 1977/78*, side 703 f. Se *Zimbabwe: klassekamp – befrielseskamp*, side 33 samt afsnit 5.6.1.

relse, ulydighed, grov eller fornærmende sprogbrug samt opsigelse uden "lovlig" grund (loven har bl.a. haft til hensigt at forhindre desertering fra arbejdet). Omvendt er der nærmest ingen begrænsninger i, hvad arbejdsgiverne kan gøre og ikke gøre.⁶⁷ Den internationale Juristkommission konkluderer i deres undersøgelse af Masters and Servants Act, at den sanktionerer arbejdsforhold, der minder om slaveri:

*"The conditions of service of the mass of the African labour force are backed up by criminal sanctions, a practice akin to slavery."*⁶⁸

I det kapitalistiske landbrug har loven ifølge Clarke været medvirkende til at etablere "quasi-feudale" produktionsforhold, fordi landarbejderne i en meget omfattende grad er personligt underordnet og afhængig af arbejdsgiverne.⁶⁹

I 1927, dvs. samme år, som afrikanske arbejdere for første gang manifesterede sig med faglig organisering (ICU) og en større faglig aktion (Shamva-minestrejken), blev *Native Affairs Act* (senere *African Affairs Act*) gennemført. Lovens formål var at kontrollere og forhindre enhver afrikansk organisering, og den blev i første omgang primært benyttet imod ICU, der som følge heraf ophørte med at eksistere i 1936.⁷⁰ Da den afrikanske både faglige og politiske organisering tog fart igen efter den 2. verdenskrig, blev *African Affairs Act* revideret og suppleret med en stadig strammere undertrykkelseslovgivning, der blev benyttet til at forbyde afrikanske organisationer, fængsle afrikanske ledere og inddæmme enhver form for modstand fra de undertrykte afrikanske klassers side: i 1950 *Subversive Activities Act*; i 1955 *Public Order Act*; i 1959 *Unlawful Organizations Act* og *Preventive Detention Act* samt i 1960 *Law and Order (Maintenance) Act*, der gennem bestandige senere udvidelser blev til hjørnестenen i den rhodesiske stats forsøg på at desorganisere de undertrykte klasser og slå deres modstand ned, og *Emergency Powers Act*, ifølge hvilken der siden kort før UDI i 1965 har været generel undtagelsestilstand i Rhodesia med udvidede beføjelser for statens handlefrihed over for de undertrykte klasser. Forudsætningen for et statsindgreb er herefter blot, at det for regeringen forekommer

*"... necessary or expedient for the public safety, the maintenance of public order, the maintenance of any essential service or the preservation of the peace."*⁷¹

⁶⁷ Loven og dens virkninger er indgående behandlet i D.G. Clarke, *Domestic Workers in Rhodesia: The Economics of Masters and Servants*, Mambo Press, Gwelo 1974, især side 50-59 samt Clarke, *Agricultural and Plantation Workers*, især side 168-177.

⁶⁸ International Commission of Jurists, *Racial Discrimination and Repression in Southern Rhodesia*, CIIR & ICJ, London & Geneva 1976, side 29.

⁶⁹ Clarke, *Agricultural and Plantation Workers*, side 51 f.

⁷⁰ Mlambo, *op.cit.*, side 34 f samt *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 112 f.

⁷¹ Citeret fra The Catholic Commission for Justice and Peace, *Rhodesia: The Propaganda War*, CIIR, London 1977, side 38. Se endvidere Reginald Austin, *Racism and Apartheid in Southern Africa: Rhodesia*, Unesco Press, Paris 1975, side 76-80;

Gennemførelsen af disse love er gået hånd i hånd med udbygningen af det repressive statsapparat: Native Affairs Department, District Commissioners, British South Africa Police, tvungen værnepligt for hvide m.m.⁷²

Gennem denne række af indgreb og foranstaltninger har staten forsøgt at sikre en billig og disciplineret arbejdskraft til borgerskabet. Af afsnit 5 vil det fremgå, at det efter 2. verdenskrig især har været agrarborgerskabet, der har fået sine interesser varetaget ved opretholdelsen af disse indgreb og foranstaltninger.

4.2 De hvide arbejdere

Den anden hjørnesteen i Two Pyramid Policy bestod i sikringen af de hvide arbejdere som politiske alliancepartnere for det nationale borgerskab. Da hvide arbejdere derfor har spillet en vigtig politisk rolle i Rhodesia, og da der samtidig er diskussion om, *hvor* vigtig en rolle de har spillet,⁷³ vil jeg her i afsnit 4.2. give et rids over de hvide arbejderes position siden koloniseringen.

4.2.1 De hvide arbejdere som støtteklasse for det nationale borgerskab

Hvide arbejdere udførte lige fra koloniseringens start størstedelen af det faglærte arbejde i minerne. Desuden var de beskæftiget ved jernbanerne (også som faglærte arbejdere), mens der derimod så godt som ikke blev anvendt fremmed hvid arbejdskraft (dvs. udover ejer og familie) i det kapitalistiske landbrug. Frem til 1903 blev de tiltrukket fra udlandet v.hj.a. tilbud om høje lønninger, men efter 1903-krisen blev de så ofte som muligt erstattet med den langt billigere sorte arbejdskraft. Det førte til arbejdsløshed blandt de hvide arbejdere, og da effektiv fagforeningsorganisering p.gr.a. de mange små og spredt beliggende miner samt stor personel udskiftning blandt de hvide arbejdere var vanskelig, lykkedes det i 1908 for Rhodesia Chamber of Mines at gennemføre en generel 10% lønnedgang for alle faglærte arbejdere.

1. verdenskrig var en kraftig stimulans for den rhodesiske minesektor, og dette tillige med soldatertjeneste førte til, at der opstod underskud af faglært arbejdskraft. I 1916 udbrød den første strejke i Rhodesia. Det var de hvide arbejdere ved jernbanen, som krævede højere løn og bedre arbejdsforhold. Strejken førte til lønstigninger og den første faglige organisering: den rent hvide *Rhodesia Railway Workers'*

Mlambo, *op.cit.*, side 118, 131-135 og 207-213 samt International Commission of Jurists, *op.cit.*, side 34 ff.

⁷² Se min gennemgang af det nuværende repressionsapparat i *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 58-62 og 131-148. Se endvidere Gann, *op.cit.*, side 316 ff; Gray, *op.cit.*, side 332 f samt Leys, *European Politics*, side 62 ff.

⁷³ Jvf. indledningens afsnit 1.

Union (RRWU). Også de hvide minearbejdere opnåede nogle lønforhøjelser i løbet af 1. verdenskrig, og de organiserede sig for første gang i 1919 i *Rhodesia Mine General Workers' Association (RMGWA)*. P.gr.a. minernes spredte beliggenhed organiserede RMGWA ikke arbejderne efter fag, men samlede alle hvide minearbejdere i ét mineforbund. Efter en kort strejke i 1919 opnåede de en 5% lønforhøjelse og 8 timers arbejdsdag (arbejdsugen var uændret på 6 hele dage). Det samme opnåede de hvide jernbanearbejdere i 1920 efter deres anden strejke.

Som svar på denne offensiv fra de hvide arbejderes side samlede næsten alle mineselskaberne sig i 1920 i *Rhodesian Mine Owners' Association* og gennemtvang - hjulpet af begyndende arbejdsløshed blandt de hvide arbejdere p.gr.a. tilbagevendende soldater og af en ny-opdukket fagforening, *Amalgamated Engineering Union (AEU)*, som mineselskaberne spillede ud imod RMGWA - i 1921 efter strejker og efterfølgende lock-out en nedsættelse af de givnelønforhøjelser. Nogle ulmende interne stridigheder i RMGWA brød ud i lys lue som følge af nederlaget, og efter yderligere en lønnedsættelse i april 1922 faldt RMGWA helt fra hinanden i 1923. Den samme skæbne overgik AEU i 1926. Der blev først oprettet et nyt mineforbund igen i 1937.⁷⁴

Da spørgsmålet om BSACs afløser opstod, skete det med andre ord på et tidspunkt, hvor så godt som alle de hvide arbejdere var i konflikt med mineborgerskabet (jernbanerne ejedes af BSAC). I 1920 var RLP blevet dannet for at stille op til valget til Legislative Council samme år. Oprettelsen af RLP var sket udenom de to da eksisterende hvide fagforbund, RRWU og RMGWA, men ved 1920-valget opnåede RLP udbredt støtte blandt de hvide arbejdere og fik valgt 3 af sine 4 kandidater. 1920-valgets vigtigste emne var spørgsmålet om BSACs afløser, og RLP gik ind for koloniale selvstyre. Det fortsatte det med, efter at fagforeningsledere fra 1921 var blevet dominerende i partiet.⁷⁵ Kampagnen for koloniale selvstyre blev i den henseende hjulpet af den sydafrikanske stat, da den i 1922 smadrede en hvide arbejderopstand i guldminerne i Witwatersrand ved hjælp af militæret,⁷⁶ hvilket de hvide arbejdere i Rhodesia af gode grunde ikke opfattede som en tiltrækkende måde at løse arbejds konflikter på. Hertil kom videre, at de hvide arbejdere på daværende tidspunkt var bedre lønnet i Rhodesia end i Sydafrika.⁷⁷ Det nationale borgerskabs kamp for koloniale selvstyre blev på den måde i vid udstrækning sikret ved hjælp af de hvide arbejderes stemmer ved folkeafstemningen i 1922. Men de hvide arbejdere var kun en *støtteklasse* for det nationale borgerskab, idet de hvide ar-

⁷⁴ I.R. Phimister, *White Miners in Historical Perspective: Southern Rhodesia, 1890-1953*, *Journal of Southern African Studies*, Vol. 3 No. 2, April 1977, side 187-196; Loney, *op.cit.*, side 78 f; Gann, *op.cit.*, side 225 f, 239 f og 299 f samt van Onselen, *op.cit.*, side 32.

⁷⁵ Leys, *European Politics*, side 131 f og 178 f.

⁷⁶ Se Callinicos & Rogers, *op.cit.*, side 30 f samt især F.A. Johnstone, *op.cit.*, side 125-136.

⁷⁷ Gann, *op.cit.*, side 239 ff.

bejderes støtte ikke blev modsvaret af nogle ofre fra borgerskabets side.⁷⁸

De hvide arbejderes underordnede rolle på både det politiske og økonomiske niveau holdt sig uændret frem til 1933. RPs store valgsejr i 1924 blev vundet, efter dette parti havde afbrudt valgtekniske forhandlinger med RLP, og efter det i valgkampen havde opfordret mineborgerskabet til at støtte RP for at sikre sig imod de hvide arbejderes lønkrav. Ved valget i 1928 fik RLP ganske vist valgt 3 medlemmer til Legislative Assembly, men de fik ingen direkte politisk indflydelse.⁷⁹ I 1928 forsøgte RRWU at organisere hvide minearbejdere på Wankie Colliery, men blev forhindret heri af mineledelsen, der blev støttet af de øvrige mineselskaber.⁸⁰ I 1929 udbrød der en strejke blandt de hvide jernbanearbejdere i Bulawayo. Efter indgriben fra premierministerens side blev sagen henvist til en undersøgelsesdomstol, der konkluderede, at arbejdernes krav var uberettigede. Jernbanearbejderne fik intet ud af det.⁸¹ Den eneste form for støtte til de hvide arbejdere frem til 1933, jeg er stødt på, bestod i en selektiv indvandringspolitik fra statens side. Kun hvide med kapital og/eller en faglig eller anden uddannelse fik lov til at indvandre. Det blev klart udtrykt i en indvandringspjece fra 1924:

*"...there was room for almost any type of settler who was willing to work intelligently, except the unskilled-labour classes since all unskilled labour is performed by natives."*⁸²

4.2.2 De hvide arbejdere vendt imod de sorte arbejdere

De hvide arbejdere i Rhodesia organiserede sig fra starten i lige høj grad for at beskytte sig mod konkurrencen fra billig afrikansk arbejdskraft, som for at presse arbejdsgiverne til at give højere lønninger og bedre arbejdsforhold. Disse to momenter gik faktisk hånd i hånd. Et af de allerførste hvide arbejderkrav gik således ud på at få eneret til al faglært arbejde.⁸³ Den fremtrædende hvide fagforeningsleder, Jack Keller, udtrykte det meget klart i 1925:

*"If the object of the government is to make Rhodesia a white man's country, there can be no place for the performance of skilled work by our black brothers."*⁸⁴

⁷⁸ Jvf. begrebet støtteklasse hos Poulantzas, *Politisk makt*, side 271 f. Selvom begrebet hos Poulantzas primært henviser til småborgerskabets støtte til borgerskabet p.gr.a. dets frygt for arbejderklassen, mener jeg godt, at begrebet kan anvendes på de hvide arbejdere i Rhodesia, fordi deres støtte i høj grad var dikteret af deres frygt for de sorte arbejdere (dette var dog ikke så fremtrædende ved afgørelsen om BSACs afløser). Se i øvrigt afsnit 4.2.2.

⁷⁹ Gann, *op.cit.*, side 252 f og 264 samt Leys, *European Politics*, side 134 f og 179 f.

⁸⁰ Phimister, *White Miners*, side 196.

⁸¹ Gann, *op.cit.*, side 265.

⁸² Citeret fra Kay, *op.cit.*, side 58. Se endvidere Arrighi, *Political Economy*, side 348.

⁸³ Phimister, *White Miners*, side 192 og Leys, *European Politics*, side 114 f.

⁸⁴ Citeret fra Kay, *op.cit.*, side 33.

De hvide arbejdere vendte sig fra starten imod den afrikanske fraktion af arbejderklassen, der helt frem til 2. verdenskrig udelukkende bestod af migrantarbejdere, hvis hovedindtægtskilde stadigvæk var landbrug, og som det derfor var meget vanskeligt at organisere som arbejdere. I RRWUs blad blev denne front imod de sorte arbejdere endog på et tidspunkt udtrykt i en anti-kapitalistisk retorik:

"We assert it (replacement of white by African workers, Phimister) would be a base betrayal of this colony in the interests of a group of capitalists whose role concern is profit-making and the degradation of the white worker."

⁸⁵

Frygten for, at hvide arbejdere skulle blive erstattet med sorte arbejdere af omkostningsbesparende årsager, var ikke ubegrundet. Det fremgik bl.a. af en rapport til Legislative Assembly i 1926, vedrørende de rhodesiske jernbaner. Heri blev det påvist, at sorte arbejdere efter en mindre oplæring kunne overtage adskillige funktioner, der ellers blev udført af hvide arbejdere. Besparelsen ville udgøre mere end 200.000 pund om året.⁸⁶ Når hvide arbejdere ihvertfald frem til verdenskrisen kun i lille udstrækning blev erstattet med sorte arbejdere, skyldes det selvfølgelig på den ene side de hvide arbejderes magt. Men Phimister påviser, at det for de hvide minearbejderes vedkommende ikke var den afgørende årsag. Han mener, at mineselskaberne bevidst opretholdt en "job colour bar" for at *splitte* den rhodesiske arbejderklasse og dermed svække den. Hans argument er, at mineselskaberne selv år de hvide arbejdere var svagest anerkendte en "job colour bar", som ikke var strengt teknisk nødvendig, samtidig med, at de dog forsøgte at begrænse antallet af hvide arbejdere og kontrollere deres fagforeningsaktiviteter:

*"That the mining companies had a vested interest in this system is indicated by the fact that even when the white mineworkers were at their weakest during these periods when they were unorganized, the system of racial discrimination always received a degree of recognition from the companies The mining companies tolerated an informal job colour bar, while simultaneously seeking, with a large measure of success, restriction of the size of the white working class and, when necessary, control over its union activities."*⁸⁷

I forlængelse heraf ser Phimister de hvide minearbejderes fastholdelse af "job colour bar" som et rent defensivt skridt for at beskytte

⁸⁵ *Rhodesia Railway Review*, Nov 1925 - citeret fra Phimister, *White Miners*, side 200. En tilsvarende anti-kapitalistisk retorik oplevede man i Sydafrika under de hvide minearbejderes opstand i 1922, hvor det sydafrikanske kommunistparti var med bag følgende parole: "Workers of the World, Fight and Unite for a White South Africa." Citeret fra Callinicos & Rogers, *op.cit.*, side 30.

⁸⁶ Gray, *op.cit.*, side 100.

⁸⁷ Phimister, *White Miners*, side 198 f.

positionen inden for arbejderklassen. Endvidere kan den selektive indvandringspolitik på grundlag af Phimisters argumentation osse ses som et udtryk for mineborgerskabets interesser og ikke blot de hvide arbejderes.

Hvad angår de hvide arbejderes magt, blev udøvelsen af den på den ene side organiseret i RLP. I en kort periode i 1920'erne var RLP organiseret på samme måde som det britiske Labour, med en tæt forbindelse mellem fagforeningerne og partiet via fagforeningernes kollektive medlemskab af partiet.⁸⁸ Det blev opgivet igen i 1928, så selvom fagforeningerne voksede i styrke i løbet af krisen i 1930'erne, forblev RLP et svagt parti, der på toppen i 1939 nåede 7 ud af 30 pladser i Legislative Assembly. Under 2. verdenskrig blev RLP splittet på spørgsmålet om afrikaneres ret til medlemskab af partiet. I en kort periode eksisterede der et Southern Rhodesia Labour Party, hvor afrikanere kunne være medlemmer, men det brød sammen i 1948, da de fleste af dets hvide medlemmer var gået tilbage til det rent hvide RLP. I 1953 ophørte imidlertid også RLP med at eksistere. Colin Leys peger på 2 hovedårsager hertil. For det første blev der efter den 2. verdenskrig p.gr.a. den økonomiske fremgang knaphed på de hvides arbejdskraft, og den fulde beskæftigelse blev benyttet til at øge de hvide arbejderes velstand betydeligt:

*"The essential foundations of the Labour Party were being rapidly undermined. The war had brought prosperity and full employment. White-collar workers no longer felt threatened into collaboration with manual workers and manual workers no longer felt poor. Nor were their jobs in fact threatened by Africans."*⁸⁹

For det andet var mange af RLPs oprindelige krav blevet gennemført af Reform Party/United Party.⁹⁰ Selvom RLP således næppe kan siges at have haft nogen direkte politiske indflydelse i form af regeringsposition, medvirken til statsindgreb eller lignende, kan man ikke heraf slutte, at RLP har været uden betydning. Men udfra mine kilder er jeg desværre ikke i stand til at afgøre, om og i givet fald hvor stor indflydelse RLP havde på den politik, der rent faktisk blev gennemført til fordel for de hvide arbejdere.

4.2.3 De hvide arbejdere i politisk alliance med det nationale borgerskab

Som tidligere nævnt blev Reform Party i 1933 valgt på et program, der bl.a. lovede indgreb til fordel for de hvide arbejdere. Baggrunden herfor var en voksende arbejdsløshed blandt hvide arbejdere

⁸⁸ Leys, *European Politics*, side 178 og 180. Vedr. det britiske Labour, se Nils Andrén, *Forfatning og politisk struktur i andre lande*, Borgen, København 1967 (1965), side 55 f og 67 f.

⁸⁹ Leys, *European Politics*, side 186.

⁹⁰ *ibid.*, side 178-189.

p.g.a. depressionen, som arbejdsgiverne forsøgte at imødekomme ved at erstatte hvide med sorte arbejdere. Selv den stærkeste hvide fagforening, RRWU, kunne i 1931/32 ikke forhindre, at 400 hvide jernbanearbejdere blev afskediget.⁹¹ De hvide arbejdere krævede derfor, at staten skulle sikre dem en rimelig levestandard og "fair konkurrence", dvs. sikring imod løntryk og mod at blive erstattet med sorte arbejdere. Det blev opfyldt med vedtagelsen af *Industrial Conciliation Act* i 1934. Gann skriver, at regeringen tog initiativ til loven for at få oprettet en forligsinstitution, der på fredelig vis kunne tackle problemer på arbejdsmarkedet, mens Gray, Leys og Phimister skriver, at det skete efter pres (en strejke) fra de hvide bygningsarbejdere. Det internationale borgerskab udtrykte gennem Chamber of Mines⁹² modstand mod loven, men den blev støttet af alle hvide fagforeninger med undtagelse af RRWU, mens= stemte imod den, fordi det ikke fandt lovens beskyttelse af de hvide arbejdere vidtgående nok.⁹³

I flg. *Industrial Conciliation Act*⁹⁴ blev der oprettet brancheråd bestående af arbejdsgivere og ansatte, som afgjorde løn- og arbejdsforhold, og endvidere regulerede tilgangen til faglig uddannelse. Afrikanere var udtrykkelig udelukket fra definitionen af en "ansat" og dermed ikke omfattet af lovens bestemmelser. Loven kodificerede ikke eksplicit en "job colour bar", men gjorde det indirekte derved, at der ikke måtte udbetales forskellig løn for det samme arbejde. Herved fik de hvide arbejdere i realiteten monopol på faglært arbejde, fordi en arbejdsgiver ikke ville ansætte en sort faglært arbejder, når det ikke kunne ske til en lavere løn.⁹⁵

Industrial Conciliation Act omfattede alle sektorer undtagen landbruget, hvor der ikke var nogen hvide lønarbejdere, og statsapparatets personel, som var omfattet af *Public Services Act af 1931*, der svarede meget til *Industrial Conciliation Act*.⁹⁶ *Industrial Conciliation Act* markerer, at de hvide arbejdere ikke længere blot var støtteklasse for det nationale borgerskab, men i alliance med det. Forskellen mellem støtte og alliance går ifølge Poulantzas på, om forholdet indebærer en opofrelse for den overordnede part (=alliance) eller ikke gør det (=støtte).⁹⁷ Der er dog et problem her, idet *Industrial Conciliation*

⁹¹ *ibid.*, side 115.

⁹² Chamber of Mines organiserede de store internationale mineselskaber, mens Rhodesia Mining Federation var de små guldmineselskabers interesseorganisation. Se Leys, *European Politics*, side 103-105 samt D.G. Clarke, *African Mine Labourers and Conditions of Labour in the Mining Industry in Rhodesia 1940-1974*, *The Rhodesian Journal of Economics*, Vol. 10 No. 2, 1976, side 182.

⁹³ Leys, *European Politics*, side 115, 180 og 182; Gann, *op.cit.*, side 301 f; Gray, *op.cit.*, side 102 samt Phimister, *White Miners*, side 200.

⁹⁴ Lovens forbillede var en tilsvarende 10 år ældre sydafrikansk lov. Se John Sprack, *Rhodesia: South Africa's Sixth Province*, International Defence and Aid Fund, London 1974, side 19.

⁹⁵ *ibid.*; Gray, *op.cit.*, side 102 f; Loney, *op.cit.*, side 65; Leys, *European Politics*, side 30 f samt Gann, *op.cit.*, side 302 f.

⁹⁶ Gann, *op.cit.*, side 302 samt Leys, *European Politics*, side 30, 34 og 62.

⁹⁷ Poulantzas, *Politisk makt*, side 268-273.

Act umiddelbart var omkostningsfri for det nationale borgerskab, da det nærmest ikke beskæftigede hvide arbejdere. Det var det internationale borgerskab, der måtte ofre noget, nemlig muligheden for at udnytte det, som Phimister med et begreb fra F.A. Johnstone kalder dets "exploitation colour bar", dvs. muligheden for alene at basere akkumulationen på billig sort arbejdskraft.⁹⁸ Når jeg alligevel vil fastholde, at de hvide arbejdere med Industrial Conciliation Act blev "ophøjet" til alliancepartner, skyldes det, at overgreb på borgerskabets ikke-hegemoniske fraktion havde betydning for og involverede det samlede borgerskab. Konkret kan der peges på, at f.eks. agrarborgerskabet i 1930'erne i allerhøjeste grad var afhængig af minekapitalens velbefindende, idet en stor del af dets produkter blev afsat hertil (heri inkluderet mineselskabernes madrationer til de sorte arbejdere). En trussel imod mineborgerskabet var derfor osse en trussel imod agrarborgerskabet. Endvidere var der tale om et statsindgreb, således at det ikke umiddelbart drejede sig om en direkte alliance mellem det nationale borgerskab og de hvide arbejdere face-to-face (om jeg så må sige), men derimod om en alliance, der blev formidlet via den instans, der har til opgave at organisere det samlede borgerskab.

Det skal desuden præciseres, at der kun var tale om en alliance mellem det nationale borgerskab og de hvide arbejdere på det *politiske* niveau. Det er ifølge Poulantzas et generelt fænomen, at en alliance i denne forstand, d.v.s. mellem en herskende og en ikke-herskende fraktion, kun eksisterer på ét niveau:

*"Alliancen fungerar i allmänhet bara på en bestämd nivå av klasskampsfältet ock kombineras ofta med en intensiv kamp på de andra nivåerna."*⁹⁹

I Rhodesia skyldes det den helt håndfaste kendsgerning, at det nationale borgerskab og de hvide arbejdere . ikke var direkte konfronteret på det økonomiske niveau. Men Poulantzas' påpegning kan dog benyttes til at understrege den kendsgerning, som både Phimister, Clarke og Harris i deres analyse af de hvide arbejdere, der rækker helt frem til midten af 1970'erne, fremhæver, nemlig at de hvide arbejdere på det økonomiske niveau har befundet sig i en stadig kamp med arbejdsgiverne. Phimister konkluderer i sin analyse af de hvide minearbejdere frem til 1953, at de hvide arbejdere blev holdt i en klart underordnet situation af mineselskaberne:

*"As this article has shown, white workers, apart from a brief interlude after World War One, were successfully disciplined and controlled by the mining companies. Although white labour had access to political rights, in the last resort they were 'better paid' and 'better treated' only on terms which suited the mine owners."*¹⁰⁰

⁹⁸ Phimister, *White Miners*, side 200. Vedr. begrebet "exploitation colour bar", se Johnstone, *op.cit.*, side 46-49.

⁹⁹ Poulantzas, *Politisk makt*, side 268.

¹⁰⁰ Phimister, *White Miners*, side 206.

Clarke viser, at dette forhold har holdt sig inden for minesektoren også efter 1953. Han fremhæver her, at mineselskaberne har støttet en splittelse inden for de hvide arbejderes faglige organisering mellem Associated Mineworkers Union (AMWU), oprettet i 1937 som efterfølger for RMGWA, og Mine Officers and Salaried Staff Association (MOSSA) for derved lettere at kunne dominere dem:

*"An important part of management strategy dominating the alliance with the labour aristocracy (de hvide arbejdere, EM) has been its policy of isolating artisanal workers in the AMWU from the bureaucratic, supervisory and professional employees in the MOSSA."*¹⁰¹

Harris behandler de hvide arbejderes modstand imod faglærte sorte arbejdere og især deres frygt for en opsplittning af det faglærte arbejde ("job fragmentation"), som ville muliggøre, at det kunne overtages af halvfaglærte eller specialiserede sorte arbejdere (dette er noget, der i stigende grad er kommet frem efter 2. verdenskrig). Han konkluderer, at de hvide arbejderes frygt for, at arbejdsgiverne ville foretage "job fragmentation", hvis de fik mulighed for det, var og stadig er velbegrundet:

*"Fragmentation is seen (af de hvide arbejdere, EM) as the vehicle by which employer groups may increase their appropriation (exploitation) of the surplus value of labour. This fear is in many ways justified. ... There is ... clear evidence that a 'wage freezing' follows the fragmentation of tasks, and the upward drift of skilled worker wages (caused in part by conditions of scarcity) increases the incentive of employers to substitute semi-skilled for skilled workers."*¹⁰²

Endelig hæfter Colin Leys sig i sin beskrivelse af den hvide arbejderbevægelse i 1950'erne ved dens relative svaghed, lille organiseringsgrad m.m.:

"In view of the large proportion of the European population engaged in occupation which are unionised in Britain and other West European countries, organized labour wields strikingly little power in Southern Rhodesia."

¹⁰³

Ifølge Leys er årsagen til de hvide fagforeningers relative svaghed efter den 2. verdenskrig den samme, som den der fik RLP til at afgå ved døden i 1953: lønstigningen og øget levestandard på grund af mangel på hvid arbejdskraft har ført til apati over for faglig organisering. Samtidig skriver han, at Industrial Conciliation Act i 1934 kodificerede

¹⁰¹ Clarke, *African Mine Labourers*, side 213. Det er dog ikke uproblematisk at inkludere alle MOSSAs medlemmer i arbejderklassen, sådan som Clarke halvvejs gør det, men det ligger uden for specialets emne at forfølge dette problem.

¹⁰² Harries, *op.cit.*, side 66 f.

¹⁰³ Leys, *European Politics*, side 114.

rede adskillelsen af den faglige og politiske kamp ved at gøre det ulovligt for registrerede fagforeninger, der indgik i brancherådene, at yde finansiel støtte til politiske formål.¹⁰⁴ Denne politiske alliance mellem det nationale borgerskab og de hvide arbejdere er fortsat i næsten uændret form frem til i dag (evt. bortset fra 1950'erne, hvor det nationale borgerskab ikke var hegemonisk).

Når jeg har gjort så relativt meget ud af de hvide arbejdere, skyldes det Arrighis og især Loneys påstande om de hvide arbejderes afgørende politiske betydning.¹⁰⁵ I afsnit 1.3. kom jeg med en kritik, der var baseret alene på teoretiske overvejelser om, hvilke klasseinteresser den kapitalistiske stat grundlæggende varetager og kan varetage. Her i afsnit 4.2. har jeg forsøgt at supplere denne kritik med en konkret empirisk præcisering af de hvide arbejderes rolle og magt. På baggrund heraf mener jeg at kunne konkludere, at Arrighis og især Loneys udsagn vedrørende de hvide arbejderes magt i Rhodesia ikke blot bunder i en teoretisk brist men osse i en konkret overvurdering af deres magt.¹⁰⁶ For det første har jeg fået præciseret, at de hvide arbejdere primært har kunnet udøve en politisk magt, selvom det selvfølgelig er umuligt at ramme en skillevæg ned mellem politisk og økonomisk magt: Industrial Conciliation Act stillede de hvide arbejdere stærkt over for arbejdsgiverne, men det var en alliance på det politiske niveau, der stod bag lovens gennemførelse. For det andet er jeg bortset fra Industrial Conciliation Act kun stødt på nogle ganske enkelte statsinterventioner, der kan siges bl.a. at være i de hvide arbejderes interesse. Det drejer sig om indførslen af fri og tvungen uddannelse for hvide i 1935 og en voksende statsdeltagelse i sundhedssektoren op gennem 1930'erne, d.v.s. typiske "socialstatslige" interventioner, som også borgerskabet har en vis interesse i (kvalificering og "lapning" af arbejdskraften). Leys skriver endog herom:

*"Apart from education, old age pensions, and some subsidized hospital services, little has been done to provide social security and social services which cost money."*¹⁰⁷

For det tredje har de hvide arbejdere opnået deres magtposition vendt imod og på bekostning af de sorte arbejdere. Som Phimister fremhævede, var denne splittelse af den rhodesiske arbejderklasse i allerhøjeste grad i det internationale borgerskabs (og naturligvis også i det nationale borgerskabs) interesse.

¹⁰⁴ *ibid.*, side 114-116.

¹⁰⁵ Jvf. indledningen.

¹⁰⁶ Overvurderingen hos Arrighi fremkommer bl.a. v.hj.a. en til tider direkte fejlagtig argumentation: Han hævder, at de hvide arbejderes magt allerede før 2. verdenskrig bunder i, at de kom til Rhodesia som følge af en allerede foregået kapitalistisk udvikling, således at de måtte tiltrækkes v.hj.a. tilbud om høje lønninger, og at de medbragte erfaringer med faglig organisering, som fra starten stillede dem i en stærk organiseret position over for arbejdsgiverne (se Arrighi, *Political Economy*, side 338 og 341 f). Det kan vist kun siges at være korrekt, hvis man betragter et "udvalgt" tidsrum og helst også kun nogle "udvalgte" brancher.

¹⁰⁷ Leys, *European Politics*, side 182 f.

For det fjerde er det vigtigt at holde fast ved - sådan som jeg allerede antydede det i afsnit 1.3. - at de hvide arbejdere med Industrial Conciliation Act kun har fået tilgodeset nogle af deres kortsigtede, materielle interesser - ikke deres langsigtede objektive interesser, der vedrører en ophævelse af udbytningen af klassen.

4.2.4 De hvide arbejdere som arbejderaristokrati

Jeg vil runde afsnit 4.2. af med en præcisering af de hvide arbejderes klassemæssige position. Perioden fra den første faglige organisering i 1916 til 1920 med den første politiske organisering og repræsentation på den politiske scene markerede de hvide arbejderes etablering som selvstændig *social kraft*, som en autonom *fraktion* af arbejderklassen i Rhodesia. De hvide arbejdere etablerede sig som et *arbejderaristokrati* i Rhodesia ¹⁰⁸ forstået meget tæt op ad Lenins oprindelige definition, sådan som han formulerede den i forordet til de: franske og tyske udgaver af *Imperialismen som kapitalismens højeste stadium*:

"Dette lag af borgerliggjorte arbejdere, eller "arbejderaristokratiet", som i levesæt, indkomster og hele deres verdensanskuelse er blevet fuldkommen spidsborgerlig, er Il Internationales hovedstøtter og i vore dage borgerskabets sociale (ikke-militære) hovedstøtte. Thi de er borgerskabets virkelige agenter i arbejderbevægelsen, kapitalistklassens arbejderforvaltere, de virkelige bærere af reformisme og chauvinisme." ¹⁰⁹

Arbejderaristokratiet opfattes normalt som et lag eller et *stratum* i arbejderklassen, sådan som osse Lenin gjorde det i det ovenfor citerede. ¹¹⁰ Når jeg har fremhævet det som en *fraktion* af arbejderklassen i Rhodesia, sker det med henvisning til Poulantzas' begrebsbestemmelse i *Politisk makt och sociala klasser*, hvor det om forskellen mellem fraktioner og lag bl.a. hedder, at fraktioner kan blive sociale kræfter, mens lag ikke kan.

"När det gäller distinktionen mellan fraktionerna och skikten: fraktionerna kan, idet mån de blir autonoma, konstituera sig som sociala kræfter, till skillnad från skikten." ¹¹¹

¹⁰⁸ Det er også Phimisters konklusion m.h.t. de hvide minearbejdere i *White Miners*, side 206 og Clarkes i *African Mine Labourers*, side 177-218.

¹⁰⁹ Lenin, *Imperialismen*, side 56 (Lenins fremhævelse). Se desuden *ibid.*, side 171 ff.

¹¹⁰ Se fx Poulantzas, *Politisk makt*, side 85 f; Poulantzas, *Om samhällsklasser*, side 37; Poulantzas, *Classes in ..*, side 15 samt Poulantzas, *The Capitalist State*, side 82. Alle gange sker det med henvisning til Lenins eksempel.

¹¹¹ Poulantzas, *Politisk makt*, side 85 (Poulantzas' fremhævelse). Jeg har i denne forbindelse noteret mig, at Poulantzas andetsteds (*Classes in ..*, side 23 f) pludselig og uden nærmere argumentation omtaler arbejderaristokratiet som en *fraktion* af arbejderklassen. Det sker dog umiddelbart efter, at han - i modsætning til begrebsbestemmelsen i *Politisk makt* - har skrevet, at både fraktioner, lag og sociale kategorier kan blive "relativt autonome sociale kræfter".

Det er altså ikke p.g.a. de store og bestandigt voksende lønforskelle mellem sorte og hvide arbejdere, en forskel der i dag i gennemsnit er som 1:11,¹¹² at jeg betegner det rhodesiske arbejderaristokrati som en fraktion, jævnfør at fraktionsopdelingen falder sammen med "Vigtige økonomiske skillelinjer".¹¹³ Det er ikke muligt *alene* p.g.a. lønforskelle at hævde eksistensen af en "vigtig økonomisk skillelinje", da det afgørende i denne forbindelse er en eventuel forskel i udbytningsgraden (merværdiraten). Udsagn om udbytningsgraden ville bl.a. medføre en i praksis meget vanskelig gennemførbart undersøgelse af de pågældende fraktioners produktivitet,¹¹⁴ en vanskelighed, der dels skyldes problemer med at operationalisere de teoretisk afgørende værdibestemmelser til de på overfladende eksisterende *priser* og dels skyldes de teoretiske problemer, der er forbundet med en bestemmelse af arbejdskraftens værdi, når en del af de sorte arbejderes reproduktion foregår under ikke-kapitalistiske produktionsforhold.

Ekskurs om Arrighi og Sauls "arbejderaristokrati"-begreb.

Da jeg skriver i en afrikansk kontekst og endvidere trækker en del på Arrighis analyser, kan der endelig være grund til at fremhæve, at det arbejderaristokrati-begreb, der her benyttes, *intet* har at gøre med det "arbejderaristokrati"-begreb, som Arrighi og Saul opererer med i forskellige analyser (dog ikke af Rhodesia). I analysen af de post-koloniale samfund i det såkaldte sorte Afrika, dvs. Afrika syd for Sahara og nord for de hvidt dominerede lande i det sydlige Afrika, mener de at kunne udskille et "arbejderaristokrati" bestående af de helt proletariserede arbejdere samt "eliterne" og "subeliterne" i det statslige bureaukrati og i de multinationale selskaber. Denne sociale gruppering er ifølge Arrighi & Saul kendetegnet ved, at deres høje lønniveau set i relation til det befolkningsflertal, der udgøres af de halvproletariserede bønder, medfører, at de har en interesse i at opret holde den nuværende sociale, økonomiske og politiske orden. De udfører således angiveligt en form for komprador-funktion for den internationale kapital uden at tilhøre kompradorborgerskabet. Arrighi & Saul mener som konsekvens, heraf, at det er de halvproletariserede bønder og ikke de helt proletariserede arbejdere, der udgør den revolutionære kraft i disse samfund.

115

¹¹² Se D.G. Clarke, *Labour Conditions and Discrimination in Southern Rhodesia (Zimbabwe)*, ILO, Geneva 1978, side 88 ff.

¹¹³ Jvf. Poulantzas' definition af fraktioner i *Om samhällsklasser*, side 38.

¹¹⁴ Jvf. min påpegning ovenfor i afsnit 1.3. af en produktivkraftstignings og/eller arbejdsintensiverings evt. "modificerende" betydning for udbytningsgraden til trods for en lønforhøjelse.

¹¹⁵ Giovanni Arrighi & John S. Saul, *Socialism and Economic Development in Tropical Africa*, (1968), Arrighi & Saul, *op.cit.*, side 19 ff; Arrighi & Saul, *Nationalism and Revolution*, side 69, 80 ff og 98 samt Giovanni Arrighi, *International Corporations, Labor Aristocracies and Economic Development in Tropical Africa*, (1967/ 1970), Arrighi & Saul, *op.cit.*, side 141 f og 151. Se også den sammenfattende definition af Arrighi & Sauls "arbejderaristokrati"-begreb i *Review of African Political Economy* No. 1, Aug-Nov 1974, side 90.

Dette "arbejderaristokrati"-begreb og ikke mindst den politiske konsekvens, Arrighi & Saul drager af det, er blevet udsat for hård kritik. Rolf Gustavsson fremfører, at Arrighi & Saul generaliserer ud fra en begrænset østafrikansk erfaring, måske alene ud fra en tanzaniansk, hvor den senere politik-udvikling endda synes at negere tesen.¹¹⁶ Denne indvending er blevet underbygget af to vestafrikanske case-studies, dels af de faglærte jernbaneog havnearbejdere i Ghana¹¹⁷ og dels af fabriksarbejderne i Nigerias hovedstad Lagos,¹¹⁸ der begge havde sat sig for at teste Arrighi & Sauls tese, og som begge afviser tesen, specielt hvad angår implikationen med hensyn til de helt proletariserede arbejderes manglende revolutionære potentiel. I en selvkritik indrømmer Saul dels, at erfaringsgrundlaget for tesen var konkrete analyser af Central- og østafrikanske samfund, og dels, at de med tesen har fikseret en række samfundsmæssige forhold i stedet for at analysere de underliggende dynamiske processer. Saul indrømmer bl.a., at de senere års udvikling i det postkoloniale Afrika flere gange har åbenbaret selv de materielt bedst stillede arbejderes revolutionære potentiel, og at afstanden mellem de statsbureaukratiske "eliter" og arbejderne er blevet stadig større.¹¹⁹ I en senere artikel skriver Saul endog, at Tanzania i de seneste år har oplevet "a level of proletarian action ... which is virtually unparalleled elsewhere in Africa", og at "expressions of peasant consciousness have not been so dramatic as those of the workers." Men han gør ikke der eksplicit op med "arbejderaristokrati-tesen", der dog heller ikke er den pågældende artikels emne.¹²⁰ En mere teoretisk kritik af Arrighi & Sauls tese, som implicit findes hos Alpheus Manghezi,¹²¹ går på, at selve deres "arbejderaristokrati"-begreb er en ufordøjet blanding af marxistiske og liberalistiske begreber, idet deres "elite"-begreb, som Saul bibeholder i selvkritikken, eksplicit stammer fra eliteteoretikeren P.C. Lloyd.

¹¹⁶ Rolf Gustavsson, Introduktion, Rolf Gustavsson (red.), *Kapitalismens utveckling i Afrika*, Bo Cavefors Bokförlag, Stockholm 1971, Volym 1, side 32-35.

¹¹⁷ Richard Jeffries, The Labour Aristocracy? Ghana Case Study, *Review of African Political Economy* No. 3, May-Oct 1975, side 59-70.

¹¹⁸ Adrian Peace, The Lagos Proletariat: Labour Aristocrats or Populist Militants? Richard Sandbrook & Robin Cohen (eds.), *The Development of an African Working Class*, Longman, London 1975, side 281-302.

¹¹⁹ John S. Saul, The 'Labour Aristocracy' Thesis Reconsidered, Sandbrook & Cohen (eds.), *op.cit.*, side 303-310.

¹²⁰ Se John S. Saul, The State in Post-Colonial Societies: Tanzania, Ralph Milliband & John Saville (eds.), *The Socialist Register 1974*, London 1974, side 363 f og 372.

¹²¹ Alpheus Manghezi, *Class Elite and Community in African Development*, Scandinavian Institute of African Studies, Uppsala 1976, side 72-82 og 88. Se også Issa Shivji, Reasants and Class Alliances, *Review of African Political Economy* No. 3, May-Oct. 1975, især side 14-17.

4.3 Magtforholdene som effekt af det nationale borgerskabs hegemoniske position

I dette afsnit vil jeg analysere de magtforhold, der opstod som et resultat af det nationale borgerskabs hegemoniske position. Den konstellation af hegemoni, magtblok og alliance, som etableredes i 1933 holdt sig frem til ca. 1950 og opstod derefter igen i 1962 i næsten uændret form. Magtforholdene i denne snævre forstand vil blive opsummeret i afsnit 4.3.1. I 4.3.2. vil jeg fortsætte dette med nogle bemærkninger om det, jeg har kaldt herredømmeformen. Herved forstår jeg magtudøvelsens form over for de undertrykte klasser. I 4.3.3. vil jeg på baggrund af de forestående afsnit slutte af med at diskutere elementer i den rhodesiske statsform og styreform.

4.3.1 Hegemoni, magtblok, alliance og undertrykte klasser

Jeg har i afsnit 4.1. redegjort for en lang række statsinterventioner i agrarborgerskabets interesse. Endvidere i 4.1.3. af den tilvejebringelse af billig og disciplineret sort arbejdskraft, der i den beskrevne form før 2. verdenskrig var i det samlede borgerskabs interesse. Nogle handel- og toldaftaler med Sydafrika i 1929 og 1930 var sandsynligvis både i agrar- og mineborgerskabets interesser, og det samme vil jeg skønne, at en udbedring af havnen i Beira i Mozambique samt en udbygning af det rhodesiske transportnet i 1930'erne var.¹²² Jeg er ikke stødt på nogle statsinterventioner, der eksklusivt var i det internationale borgerskabs interesse, og da Industrial Conciliation Act som påpeget var et indgreb i det internationale borgerskabs handlemulighed, et indgreb, det protesterede imod, må jeg konkludere, at det internationale borgerskab ikke var hegemonisk fraktion i perioden fra 1923 til 2. verdenskrig. Jeg er derfor uenig med Loney, der hævder, at det internationale borgerskab (sådan som jeg har defineret det) var hegemonisk 1923-33. Han fokuserer så vidt jeg kan se for meget på utilfredsheden i Rhodesia efter det for BSAC favorable salg af minerettighederne i 1933 samt på, at en række ledende repræsentanter fra det internationale borgerskab havde sæde i Legislative Assembly i perioden.¹²³

Spørgsmålet er, om det var agrarborgerskabet eller hele det nationale borgerskab, der var hegemonisk i perioden. Frem til 2. verdenskrig var der ikke nogen interessemodsætninger mellem agrarborgerskabet og den nationale fraktion af mineborgerskabet (de rhodesiske "smallworkers"). Derimod var der en række statsinterventioner, der varetog de små mineejeres interesser. "For det første blev afrikanerne forhindret i at udøve minedrift. For det andet gav staten subsidier og billige lån til indkøb af produktionsmidler. For det tredje stod staten i en periode i 1930'erne ned bag et system, hvorefter alle de små miners produktion blev slået sammen og solgt kollektivt på det mest favorable ikke-

¹²² Se Gann, *op.cit.*, side 254, 267 og 324 f.

¹²³ Se Loney, *op.cit.*, side 79-81.

monetære guldmarked (det såkaldte "gold premium system"). For det fjerde oprettede staten et udvindingsanlæg, der var specielt beregnet til at forarbejde det "low grade" guld, som "smallworkers" fortrinsvis producerede. Denne Roasting Plant i Que Que startede i 1937 og opererede for det meste med tab, hvilket må opfattes som en finansiel støtte til de små miner. Efter den 2. verdenskrig forsøgte staten for det femte i et par år at redde de små guldminer ved at subsidiere guldprisen, men det blev i 1949 stoppet efter indgreb fra IMF, og i årene derefter formindskedes denne fraktion af det nationale borgerskab relativt hurtigt som følge af stigende produktionsomkostninger, hvorefter det internationale borgerskab var næsten enerådende i minesektoren. Det blev i 1959 markeret ved, at Rhodesian Mining Federation, de små nationale mineselskabers organisation, gled ud af National Industrial Council, en national overbygning på de enkelte brancheråd, hvorefter Chamber of Mines, de internationale mineselskabers organisation, var alene om at repræsentere arbejdsgiverne inden for minesektoren.¹²⁴

På denne baggrund vil jeg for den her betragtede periode konkludere, at da der ikke var noget modsætningsforhold mellem agrarborgerskabet og de små mineselskaber, var det det nationale borgerskab, der var hegemonisk fraktion. Foruden det nationale borgerskab indgik der i magtblokken også det internationale borgerskab, mens arbejderaristokratiet var i politisk alliance med det nationale borgerskab, men ikke med i magtblokken.

Det kan være naturligt at spørge, hvordan det kunne gå til, at det nationale borgerskab og især farmerne opnåede så stor politisk magt til trods for, at de økonomisk var klart underordnet det internationale borgerskab, og at de ej heller talmæssigt udgjorde nogen stor gruppe. Årsagen hertil skal i følge Gray og Leys på den ene side søges i, at de fleste hvide i Rhodesia ønskede at købe jord og blive farmere, lige så snart de kunne få mulighed for det. Gray skriver om situationen umiddelbart efter indførslen af koloniale selvstyre i 1923:

*"even the civil servant, business or professional men, miner or railway employee looked forward to retiring to a plot of land."*¹²⁵

Leys skriver

*"Farming is a prestige occupation for Europeans. Whether they are missionaries ... or doctors... they will very often, if they are successful, acquire some bushveld and try to turn it into a farm."*¹²⁶

Det var derfor naturligt for mange hvide at identificere sig med farmernes interesser og forsvare dem, når de var truet - eller udtrykt på en anden måde: indgå en politisk alliance med farmerne. Denne op-

¹²⁴ W.J. Barber, *op.cit.*, side 28 og 118 f; Leys, *European Politics*, side 33 og 103 ff; Clarke, *African Mine Labourers*, side 178 ff samt Kay, *op.cit.*, side 132.

¹²⁵ Gray, *op.cit.*, side 13.

¹²⁶ Leys, *European Politics*, side 98.

bakning bag det nationale borgerskab betød på den anden side, at det ville være temmelig omkostningskrævende for det økonomisk dominerende internationale borgerskab at gennemtvinge sine interesser på tværs af det nationale borgerskabs interesser. Var der derfor ikke umiddelbart noget konkret alternativ til det nationale borgerskabs hegemoni, affandt det internationale borgerskab sig med det. Det viste sig helt tydeligt omkring UDI.¹²⁷

Som omtalt i indledningen fremhæver Arrighi det hvide småborgerskab som en af de "nationale hvide klasser" med afgørende magt. Det omfattede før 2. verdenskrig ifølge Arrighi især håndværkere og forretningsdrivende.¹²⁸ Jeg har desværre ikke mange oplysninger om dette småborgerskab, og på det politiske niveau er jeg kun stødt på det i forbindelse med stramningen af pasloven i 1936, Natives Registration Act, der blev benyttet til at begrænse afrikanske handlende og gadesælgere til afrikanske områder, så de ikke kunne konkurrere med hvide handlende.¹²⁹ Denne ene intervention finder jeg ikke udgør et tilstrækkeligt grundlag til at kunne udsige noget om det hvide småborgerskabs politiske magt før 2. verdenskrig. Efter 2. verdenskrig har jeg ingen oplysninger om det, bortset fra at der ifølge 1951-folketællingen var 547 hvide "self-employed workers", dette tal opfatter dog nogle "smallworkers" og mindre farmere.¹³⁰

Hvad angår afrikanerne tilhørte de på den ene side den socialøkonomiske klasse *bønderne*, hvis basis var den pervertering af de førkoloniale produktionsformer, der er omtalt i afsnit 4.1.1. Koloniseringen har ført til en ophævelse af de grundlæggende sociale forskelle mellem Shonaerne og Ndebelerne, samtidig med at deres produktionsbetingelser gradvist er blevet de samme, i og med at hele de afrikanske landbrug er blevet offer for den ovenfor omtalte underudviklingsmekanisme. Den gradvise udligning af produktionsbetingelserne skal dog ikke skjule, at der fortsat eksisterer forskelle inden for det afrikanske landbrug (både inden for bønderne og selvejerbønderne), men jeg bedømmer disse forskelle som værende af mindre betydning, ihvertfald inden 1950'erne.¹³¹

På den anden side tilhørte afrikanerne den socialøkonomiske klassefraktion de sorte arbejdere. Deres antal er vokset jævnt gennem årene:

¹²⁷ Se afsnit 6.

¹²⁸ Arrighi, *Political Economy*, side 338 f.

¹²⁹ Leys, *European Politics*, side 34 samt Gray, *op.cit.*, side 154.

¹³⁰ Gray, *op.cit.*, side 204.

¹³¹ Weinrich diskuterer nogle af disse forskelle med udgangspunkt i bøndernes støtte til og inddragelse i den nuværende befrielseskamp. Hun konstaterer, at de produktionsmæssige forskelle ikke har givet sig udtryk i en forskellig opbakning bag befrielseskampen. Se A.K.H. Weinrich, Strategic Resettlement in Rhodesia, *Journal of Southern African Studies*, Vol. 3 No. 2, April 1977, side 207-229. Se også Riddell, *The Land Problem*, side 18 f og 48 ff.

Tabel 3: Antallet af afrikanere 1925-75 og det gennemsnitlige årlige antal afrikanere i lønarbejde 1926-75 i Rhodesia

År	Det afrikanske befolkningsantal	Afrikanere i lønarbejde
1925/26	1.220.000 ¹⁾	176.598 ²⁾
1931	1.410.000	180.158
1936	1.660.000	254.297
1941	1.930.000	303.279
1946	2.270.000	376.868
1951	2.680.000	530.203
1956	3.190.000	<u>609.953³⁾</u>
1961	3.730.000	658.000
1966	4.400.000	642.000
1971	5.220.000	779.000
1975	6.000.000	934.000

Kilder: *Clarke, Labour Conditions and Discrimination*, side 7
(alle befolkningstallene) .J. Barber, *op.cit.* side 198
(antallet af lønarbejdere 1926-563 .
Africa South of the Sahara 1977-78, side 703
(antallet af lønarbejdere 1961-75)

Noter: (1) Tallet er fra 1925.

(2) Tallet er fra 1926.

(3) Tallene over og under strengen er ikke direkte sammenlignelige, da opgørelsesmåden er forskellig.

Befolkningsantallet og antallet af lønarbejdere kan dog ikke sammenlignes direkte, således at man herudfra kan sige, at i 1931 var 12,8% af den samlede afrikanske befolkning lønarbejdere, mens 15,6 var det i 1975. Det skyldes for det første tilstedeværelsen af udenlandske migrantarbejdere, hvis andel af de afrikanske lønarbejdere op til 1958 svingede omkring 50%, men siden da er faldet jævnt og i dag skønnes at udgøre ca. 126.000 eller 13,5% af de afrikanske lønarbejdere.¹³² For det andet er den afrikanske befolknings sammensætning ændret på grund af en stigende befolkningsvækst, på grund af øget fødselshyppighed, således er næsten halvdelen af alle afrikanere i

¹³² *ibid.*, side 3.

Rhodesia i 1972 under 17 år.¹³³ På baggrund af ovennævnte forhold samt det faktum, at kun ca. 10% af de sorte lønarbejdere er kvinder (i 1946 var kvindeandelen af sorte lønarbejdere helt nede på 1,4%¹³⁴), skønner Harris, at mellem 50% og 60% af alle sorte husholdninger i 1972 var afhængig af lønarbejde som den væsentligste kilde til familiens indkomst. For resten af husholdningerne har lønarbejde en mindre betydning for den samlede indkomst.¹³⁵ Jeg er herved gledet over til en betragtning af den samfundsmæssige helhed i Rhodesia, hvorved de social-økonomiske klasser, bønderne og de sorte arbejdere, smelter sammen til én klasse, de halvproletariserede bønder.¹³⁶ Det er først efter 2. verdenskrig, at der er opstået helt proletariserede sorte arbejdere, i dag skønsmæssigt mellem 20.000 og 50.000 i alt.¹³⁷ I dag er der yderligere et forhold, der gør, at ovennævnte tal for afrikanere i lønarbejde ikke giver et dækkende billede af afrikanernes proletariseringsgrad, dvs. hvor mange der reelt er blevet adskilt fra deres produktionsmidler på grund af underudviklingsprocessen i det afrikanske landbrug. Det er det kraftigt voksende antal afrikanske arbejdsløse siden midten af 1950'erne, da antallet af indenlandsk proletariserede bønder i Rhodesia på grund af landbrugets underudviklingsproces begyndte at overstige antallet af nye arbejdspladser i den kapitalistiske økonomi. Fra 1959 til 1971 steg antallet af afrikanske lønarbejdere fra 657.000 til 779.000. På baggrund af den afrikanske befolkningstilvækst skønner T.E. Mswaka, at beskæftigelsen fra 1960 til 1971 skulle være steget med mellem 400.000 og 1.000.000 mere end den nævnte stigning i antallet af beskæftigede, hvis det oprindelige beskæftigelsesniveau skulle have været opretholdt.¹³⁸ I 1975 blev der, trods den såkaldte Urban Influx Control Policy, registreret 131.000 arbejdsløse afrikanere i byerne,¹³⁹ hvor de levede af at flette og sælge kurve, vaske de hvides biler

¹³³ Harris, *op.cit.*, side 9.

¹³⁴ W.J. Barber, *op.cit.*, side 217.

¹³⁵ Harris, *op.cit.*, side 9. Et tilsvarende skøn fra 1978 hæver lønarbejdsafhængigheden til ca. 70% af alle sorte husholdninger. *Zimbabwe Information Group Bulletin*, No. 9-10, Dec 1978-Jan 1979, side 13.

¹³⁶ Denne term benyttes også af Arrighi & Saul. Se Arrighi & Saul, *Socialism and Economic Development*, side 18 samt Arrighi, *International Corporations*, side 118, 120-125 og 151. Det er lidt uforståeligt for mig, hvordan Bo Jensen på grundlag af *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, hvor jeg også benyttede termen halvproletariserede bønder om denne klasse, kan få det til, at jeg kalder klassen for et "halvproletariat". Denne term har jeg aldrig benyttet, fordi jeg med halvproletariserede bønder netop vil fremhæve deres dobbelte strukturelle klassebestemmelse, for nu at anvende den terminologi, som Bo Jensen benytter sig af. Se Bo Jensen, *Ujamaa - socialisme?: den tanzanianske stats interventioner i landsektoren 1967-73*, specialeopgave, Institut for Statskundskab, Århus 1979, side 112.

¹³⁷ Harris, *op.cit.*, side 15 samt Stoneman, *Skilled Labour*, side 9-12.

¹³⁸ T.E. Mswaka, *African Unemployment and the Rural Areas of Rhodesia*, *Rural Africana* No. 24, East Lansing, Michigan 1974, side 63 f. Se endvidere D.G. Clarke, *Unemployment and Economic Structure in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1977, især side 17 ff samt D.G. Clarke, *The Unemployment Crisis, From Rhodesia to Zimbabwe*, No. 3, CIIR, London 1978, især side 14 ff.

¹³⁹ Centre of African Studies, University of Eduardo Mondlane, *Zimbabwe: Notes and Reflections on the Rhodesian Question*, Maputo 1977 (1976), side 30.

osv., den såkaldte "uformelle sektor", ¹⁴⁰ klassemæssigt svingende mellem pjalteproletariatet ¹⁴¹ og småborgerskabet. Resten af de "proletariserede" lever hos deres familie i landområderne, bortset fra dem, der siden januar 1975 i følge en aftale mellem den rhodesiske stat og WENELA, rekrutteringsorgan for de sydafrikanske miner, var blevet rekrutteret til de sydafrikanske miner. Deres antal skønnedes i 1977 at ville overstige 30.000. ¹⁴² Hertil kom i april 1978 skønsmæssigt 50-70.000 uregistrerede sorte rhodesiske arbejdere i Sydafrika, der var beskæftiget uden for minesektoren. ¹⁴³

Dette problemkompleks omkring dominansen af halvproletariserede bønder rejser spørgsmålet om bestemmelsen af forholdet mellem den kapitalistiske produktionsmåde og den ikke-kapitalistiske produktionsmåde ¹⁴⁴ i de afrikanske stammeområder (jeg ser her bort fra den ubetydelige småproduktion i købsområderne). I og med den igangsatte underudviklingsproces i stammeområderne har også forholdet til den kapitalistiske produktionsmåde været under stadig udvikling. Jeg vil her diskutere forholdet med udgangspunkt i den nuværende situation.

Som tidligere nævnt ¹⁴⁵ har de afrikanske bønder ikke længere nogen salgsproduktion af betydning, så godt som hele landbrugsproduktionen går til husholdningens eget forbrug. I denne forstand er de afrikanske bønder subsistensbønder, dog med den væsentlige modifikation, at de fleste afrikanske bønder ikke er i stand til at leve *alene* af deres landbrug, så de er nødt til at supplere indkomsten med lønarbejde. Som flere gange omtalt skete der i denne henseende et afgørende skift i slutningen af 1950'erne. Fra dette tidspunkt var underudviklingsprocessen i det afrikanske landbrug i Rhodesia alene (d.v.s. uden hjælp fra den udenlandske arbejdskraftrekruttering) i stand til at tilvejebringe den *rigelige* tilgang af afrikanske arbejdskraft, der var nødvendig for især det kapitalistiske landbrugs, men osse i vid udstrækning minesektorens profitabilitet. Skiftet førte på den ene side til, at den rhodesiske stat siden 1958 har lagt begrænsninger på tilgangen af udenlandske afrikanske arbejdere og har opmuntret de allerede tilstedeværende udenlandske arbejdere til at vende tilbage til deres hjemlande (*Foreign Migratory Labour Act of 1958*). Den udenlandske rekruttering er dog fortsat (siden UDI i 1965 kun fra Malawi), især for at opfylde agrarborgerskabets (som det er blevet udtrykt) "specielle krav" om en ekstrem billig arbejdskraft. ¹⁴⁶ På den anden side førte skiftet til en stramning af

¹⁴⁰ Se Rob Davies, *The Informal Sector: A Solution to Unemployment?*, From Rhodesia to Zimbabwe No. 5, CIIR, London 1978.

¹⁴¹ Jvf. Marx, Louis Bonapartes attende brumaire, *MEUS I*, side 287 f

¹⁴² Clarke, *African Mine Labourers*, side 193 samt Roger Riddell, *Alternatives to Poverty*, From Rhodesia to Zimbabwe No. 1, CIIR, London 1977, side 11.

¹⁴³ *Facts and Reports*, Val. 8 No. 10, 19 May 1978, side 20. Se også Riddell, *The Land Problem*, side 20.

¹⁴⁴ Jeg finder det på linje med fx D.G. Clarke og Roger Riddell vanskeligt at komme med en mere præcis bestemmelse end denne rent negative.

¹⁴⁵ Se afsnit 4.1.2.

¹⁴⁶ Se især Clarke, *Contract Workers*, specielt side 58 ff og 90 ff samt Arrighi, *Labor Supplies*, side 222 f. Det er netop for at ramme det politisk hegemoniske agrarbor-

de kontrolforanstaltninger, der tog sigte på at forhindre proletariserede bønder og familiemedlemmer til lønarbejdere i at drage fra landet ind i byområderne, når de ikke på forhånd havde lønarbejde, den såkaldte *Urban Influx Control Policy*. Op til da havde begrænsningerne i afrikasernes mulighed for at flytte ind i byerne bestået i, at der ikke blev bygget boliger nok, at der kun i ringe omfang etableredes undervisningstilbud, sundhedsforanstaltninger, forlystelsesmuligheder o.s.v.¹⁴⁷ Fra 1960 blev det suppleret med en omfattende og jævnlig huskontrol fra politiets side for at kontrollere hvem og hvor mange, der opholdt sig i hvert enkelt hus. Alle uden arbejde betragtedes som ulovligt bosiddende "squatters" og blev øjeblikkeligt sendt ud af byen (*Vagrancy Act of 1960*). Gennem en opstramning af Vagrancy Act og genindførelse af pastvang for alle afrikanere i de europæiske områder (*African Regulation and Identification Act*) blev en tættere kontrol med og begrænsning af udenlandske afrikanere og afrikanere i byområderne kombineret med en kanalisering af billig afrikansk arbejdskraft til det kapitalistiske landbrug.¹⁴⁸ Clarke sammenfatter kontrolforanstaltningernes virkning således:

*"The effect is to limit African urbanization to the basic needs of the employers in the urban economy and to provide a buffer against labour "pushed" out of the rural areas with the effect that workers must either chose to return to the poverty of the peasant economy, or offer themselves for employment in farm work at the "going wage rate".*¹⁴⁹

Alle arbejdsløse afrikanere gennes ud af byområderne med det formål dels at skaffe billig arbejdskraft til agrarborgerskabet og dels at puffe alle omkostninger i forbindelse med ikke-beskæftigede afrikanere (arbejdsløse, syge og gamle) over på de afrikanske bønder. Det sidste formål findes bekræftet på tryk i den officielle rhodesiske *Report of the Social Security Officer* fra 1944. Heri hedder det, at det er en generel antagelse, at "the Reserves will support their old, sick and destitute" (Part I, side 46). Og lidt længere fremme i samme rapport:

"Natives who are too old to work, or too sick, or unable to find work in European areas, will return to their homes (dvs. reservaterne, EM), to live out the declining days, to

gerskab på et økonomisk meget ømt punkt, at det har indgået som et vigtigt led i befrielsesbevægelsen ZANUs strategi for befrielseskampen at skræmme de udenlandske afrikanske arbejdere ud af Rhodesia. Se Kees Maxey, *The Fight for Zimbabwe*, Rex Callings, London 1975, side 146; Kees Maxey, *An Outline of the Armed Struggle in Zimbabwe*, *Review of African Political Economy* No. 9, May-Aug 1978, side 66 f samt A.R. Wilkinson, *From Rhodesia to Zimbabwe*, Davidson, Slovo & Wilkinson, *Southern Africa: The New Politics of Revolution*, Penguin, Harmondsworth 1976, side 266.

¹⁴⁷ Se Gray, *op.cit.*, side 251-257.

¹⁴⁸ Clarke, *Contract Workers*, side 98-102; T.E. Mswaka, *op.cit.*, side 62 samt International Commission of Jurists, *op.cit.*, side 16 f.

¹⁴⁹ Clarke, *Contract Workers*, side 98.

*regain health, or to maintain life in their traditional manner." (Part I, side 53)*¹⁵⁰

Derved får stammeområderne den funktion for den kapitalistiske produktion i Rhodesia at være *opbevaringssted for den industrielle reservearmé*. Legassick & Wolpe har diskuteret de sydafrikanske bantustans' funktion i forhold til kapitalakumulationen og har her forsøgt sig med nogle begrebsbestemmelser, der kan overføres på Rhodesia. De tager udgangspunkt i Marx' påpegning af, at den for kapitalakkumulationen relative overbefolkning antager forskellige eksistensformer,¹⁵¹ og fremfører, at eksistensen af ikke-kapitalistiske produktionsforhold gør det muligt at forhale forvandlingen af en *latent* overbefolkning i landområderne til en *flydende* overskudsbefolkning i byerne.¹⁵² Hermed har de understreget bantustans/stammeområdernes *underordning* under den kapitalistiske produktionsmåde og samtidig bestemt denne underordnings karakter. Opsummerende kan det herefter siges, at den ikke-kapitalistiske produktion i stammeområderne i to henseender medvirker til at holde lønnen lav. For det første ved at "betale" en del af arbejdskraftens reproduktion (generelt børn, arbejdsløse, syge og gamle) og i forlængelse heraf for det andet ved, at bønderne fungerer som arbejdskraftreserve, der gør det muligt for borgerskabet at presse de afrikanske arbejderes lønninger ned.

Det skal nævnes, at siden 1930 har en lille del af afrikanerne været selvejerbønder i købsområderne, d.v.s. de har udgjort et *agrarsmåborgerskab*. Bortset fra den tidligere omtalte "integrative funktion"¹⁵³ har de kun i 1950'erne spillet en selvstændig politisk rolle.¹⁵⁴

For lige at runde behandlingen af de undertrykte afrikanske klasser af, skal det fastslås, at ingen af dem optrådte som sociale kræfter førend efter den 2. verdenskrig. Shamva-minestrejken i 1927 og ICU omfattede kun en lille del af de halvproletariserede bønder, og selvom de fik en smule effekt på det politiske niveau bl.a. markeret med Native Affairs Act, vil jeg ikke mene, at dette i sig selv kan betegnes som en specifik tilstedeværelse med "betydelige effekter".¹⁵⁵

4.3.2 Den statslige herredømmeform

Som tidligere antydnet vil jeg ved herredømmeform forstå den form, som den herskende klasses magtudøvelse. antager over for de

¹⁵⁰ Citeret fra D.G. Clarke, *The Economics of African Old Age Subsistence in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1977, side 11 og 7.

¹⁵¹ Marx, *Kapitalen* 1, side 902 ff.

¹⁵² Martin Legassick & Harold Wolpe, The Bantustans and Capital Accumulation in South Africa, *Review of African Political Economy* No. 7, Sept-Dec 1976, side 87-107. Legassick & Wolpes artikel er primært formet som en kritik af teorier om marginaliserede masser, der især har været fremme i Latinamerika.

¹⁵³ Se afsnit 4.1.1.

¹⁵⁴ Se afsnit 5.

¹⁵⁵ Jvf. afsnit 1.2.1.

undertrykte klasser. Jeg vil i dette afsnit begrænse mig til den statslige herredømmeform.

De undertrykte klasser i Rhodesia består før 2. verdenskrig af arbejderaristokratiet, de halvproletariserede bønder samt agrarsmåborgerskabet.¹⁵⁶ Som tidligere omtalt formulerede Hirsch på grundlag af Gramsci det borgerlige herredømme som "en enhed af magtmæssig repression og ideologisk integration."¹⁵⁷ Bortset fra en periode i 1950'erne, som jeg vil vende tilbage til i afsnit 5, har det siden 1933 været kendetegnende for den statslige herredømmeform i Rhodesia, at den altovervejende har taget form af magtmæssig repression af de halvproletariserede bønder og agrarsmåborgerskabet, d.v.s. de undertrykte afrikanske klasser, og af ideologisk integration af arbejderaristokratiet, d.v.s. den undertrykte hvide klasse(fraktion).

Jeg har tidligere beskæftiget mig med den systematiske repression og desorganisering af de undertrykte sorte klasser,¹⁵⁸ så den vil jeg ikke komme nærmere ind på her.

Hvad angår den overvejende ideologiske integration af arbejderaristokratiet peger osse Loney på, at Industrial Conciliation Act i 1934 institutionaliserede et klassesamarbejde mellem de hvide klasser:

*"The conflict between labour and capital would for the next thirty years be played out constitutionally and within a framework, which did not jeopardize white rule."*¹⁵⁹

Kay skriver, at der blandt de hvide i Rhodesia findes nogle meget stærke integrationsmekanismer, som alle nyindvandrere indfanges af, og som betyder, at de fleste nye hvide efter meget kort tid bliver forvandlet til kraftige støtter for den eksisterende sociale orden:

*"Since Rhodesian society as such was established, it has exhibited a remarkable ability to absorb other whites. The newly-arrived immigrant is immediately subject to direct and subtle indoctrination and at the same time is provided with a way of life which appeals to material self-interest. Within a short time most newcomers have been transformed into staunch supporters and proponents of settler attitudes and policies. Only a small minority of Europeans in Rhodesia consistently opposes these policies."*¹⁶⁰

¹⁵⁶ Jeg ved som tidligere nævnt ikke tilstrækkeligt om det hvide småborgerskab til at kunne udsige noget om det.

¹⁵⁷ Hirsch, *Til analysen ...*, side 36. Mindre præcist har jeg set det samme udtrykt som det borgerlige herredømmes sammenfletning af undertrykkelse og konsensus (referat af Vittorio Foa fra det italienske Democrazia Proletaria i *Socialistisk Dagblad* den 13. febr. 1979).

¹⁵⁸ Se afsnit 4.1.3.

¹⁵⁹ Loney, *op.cit.*, side 81.

¹⁶⁰ Kay, *op.cit.*, side 31. Se også Leys, *European Politics*, side 241 ff.

Claus Toksvig har indgående beskrevet, hvordan han blev indfanget af disse integrationsmekanismer i slutningen af 1950'erne, da han arbejdede i Rhodesia.¹⁶¹

En anden journalist, John Parker, der boede i Rhodesia i 1960'erne, har beskrevet hvordan integrationen af de hvide, der oprindeligt var vendt alene imod de sorte, med UDI i 1965 også tog karakter af en national samling af de hvide som forsvarsmekanisme imod en fjendtligsindet omverden, specielt vendt imod Storbritannien.¹⁶²

Grundlaget for denne specielle rhodesiske herredømmeform har været racismen, som blev sammenfattet og systematiseret i Two Pyramid Policy's raceadskillellespolitik. Racismen som ideologi udgjorde det vigtigste led i integrationen af arbejderaristokratiet. Men racismen var og er andet og mere end blot en ideologi. Som de foregående afsnit har vist, har racismen givet sig udtryk i en omfattende raceadskillelse såsom jordfordelingen, statsapparatets opbygning, job-barrierer, adskillelse af skolevæsenet, sundhedsvæsenet, offentlige parker, busser m.m. (det sidste svarende til det, man i Sydafrika kalder "petty-apartheid"), hvor afrikanerne konsekvent er placeret på den ringeste side af "plankeværket". Racismens funktion i Rhodesia har siden Two Pyramid Policy været at skabe og opretholde en klassealliance mellem det nationale borgerskab og arbejderaristokratiet - et vigtigt led i det nationale borgerskabs strategi for at beholde den politiske magt i Rhodesia.¹⁶³ Effekten af den tidligt gennemførte racistiske politik er, at det i dag ikke er muligt blot at afvise racemodsætningen som fremtrædelsesform for klasse modsætningerne. Ganske vist tjener racemodsætningen nogle bestemte klasseinteresser og er som sådan sekundær i forhold til klasse modsætningerne. Men i den almindelige afrikanske arbejders og bondes bevidsthed er undertrykkeren og modstanderen de hvide og ikke borgerskabet. Det giver Ignatius Chigwendere fra befrielsesbevægelsen ZANU meget klart udtryk for:

"Folk i Zimbabwe er vant til gennem hundrede år at se fjenden som den hvide mand. Det nytter ikke at lukke øjnene for den kendsgerning, at denne situation har ført til, at mange af de folk, som kommer i flygtningelejrene ikke er i stand til at se konflikten som en politisk konflikt, men opfatter det som en racemæssig konflikt. Folk kommer til os, fordi de måske er blevet tortureret af en hvid politimand. De ønsker at få et våben og få militær træning for

¹⁶¹ Claus Toksvig, *Slutspil i Afrika*, Chr. Erichsens Forlag, København 1961.

¹⁶² John Parker, *Rhodesia: Little White Island*, London 1972.

¹⁶³ Denne alliancefunktion har den mangeårige premierminister, Godfrey Huggins, beskrevet i en tale i marts 1938: "The Europeans in this country can be likened to an island of white in a sea of black, with the artisan and the tradesman forming the shores and the professional classes the highlands in the centre. Is the native to be allowed to erode away the shores and gradually attack the highlands?" (citeret fra Gray, *op.cit.*, side 152). Citatet antyder - som også Arrighi gør det - at alliancen foruden arbejderaristokratiet (the artisan) også omfattede det hvide småborgerskab (the tradesman).

at vende tilbage og tage hævn over lige netop denne politimand." ¹⁶⁴

Der er ikke tale om, at racismen i Rhodesia blev skabt med Two Pyramid Policy, ¹⁶⁵ men derimod at denne politik udnyttede og uddybede den for at underbygge en bestemt klassealliance og herredømmeform. Skulle man undersøge racismens opståen i Rhodesia, måtte man inddrage situationen i Sydafrika, dels boernes tidlige racisme (jord- og arbejdskraftbehov), dels og især den britiske imperialisme. Som noget grundlæggende måtte man inddrage KPM, for det første dens ekspansionstvang (imperialismen = kapitalismens udvikling i bredden, som Lenin kaldte det ¹⁶⁶) og for det andet det forhold, at kapitalismen "repræsenterer" en højere udvikling af produktivkræfterne end andre hidtidige produktionsmåder. Det sidste viste sig helt håndgribeligt i Maxim-guns overlegenhed over for spyd i 1896-oprøret i Rhodesia. De indtrængende hvide repræsenterede helt kontant en højere udvikling af produktivkræfterne end afrikanerne gjorde, og spørgsmålet er, om ikke et evt. *fravær* af racisme mere ville kræve en forklaring end eksistensen af den.

4.3.3 Elementer af den rhodesiske statsform og styreform

Jeg vil i dette afsnit opsummere nogle vigtige træk ved den rhodesiske statsform og styreform, idet jeg dog koncentrerer mig om perioden efter 1923 p.gr.a. den absolutistiske stats særegne karakter.

Hvad angår styreformen blev denne afgørende domineret af det racistiske element på den måde, at det borgerligdemokratiske element alene omfattede de hvide. Inden for denne væsentlige grænse organiseredes magtblok og hegemoni på en måde meget svarende til den britiske, hvor en stor del af magtudøvelsen foregår gennem parlamentet. Der var valg i enkeltmandskredse, hvilket favoriserede et to-parti-system med RLP i den betragtede periode i rollen som det lille tredje parti. Det nationale borgerskabs hegemoniske position gav sig bl.a. udtryk i, at valgkredsinddelingen favoriserede landområderne. Siden 1919 havde også kvinderne haft valgret, men i øvrigt blev stemmeretsbetingelserne med jævne mellemrum strammet for at holde afrikanerne udenfor. ¹⁶⁷ Det koloniale element gled derimod helt i baggrunden og manifesterede sig stort set kun derved, at det britiske koloniministeriums accept var påkrævet og blev givet før en række statsindgreb. I

¹⁶⁴ Interview foretaget af Birkum Tøjbutik ultimo sept. 1978 med Ignatius Chigwendere, medlem af ZANUs centralkomite.

¹⁶⁵ Sådan som Steen Christensen hævder, at "marxistiske analyser" af det tilsvarende fænomen i Sydafrika gør det, hvorefter han overlegent nedgør opfattelsen med henvisning til, at den ikke er i overensstemmelse med den historiske virkelighed. Se Steen Christensen, Kapitalisme og racisme i Sydafrika, kronik i *Information* den 2. maj 1978.

¹⁶⁶ Se Neususs, *op.cit.*, side 163.

¹⁶⁷ Se Leys, *European Politics*, side 131 ff samt Mlambo, *op.cit.*, side 10-13 og 286-291.

1925 blev der inden for det britiske koloniministerium udskilt et særligt Dominions Office, og ved den lejlighed blev det koloniale elements ringe betydning markeret ved, at Sydrhodesia herefter sorterede under Dominions Office sammen med de egentlige dominions, Canada, Australien, New Zealand, Sydafrika og den Irske Fristat.¹⁶⁸

Hvad den rhodesiske statsform angår var og er den stærkt *interventionistisk*. Der har for det første været tale om en omfattende række økonomiske statsinterventioner. Jeg har i de foregående afsnit vist, hvordan den rhodesiske stat gennem et stort antal interventioner har medvirket til at etablere gunstige akkumulationsbetingelser for især agrarborgerskabet, men også for de små mineselskaber. I det efterfølgende afsnit vil det fremgå, hvordan staten var den absolut ledende kraft i bestræbelserne for at få en egentlig fremstillingsindustri på bene i Rhodesia. Ved industrialiseringens start var der klart tale om statsinterventioner, der ikke var "reaktivt" organiseret,¹⁶⁹ idet det var staten (og ikke private enkeltkapitaler), der oprettede de første større industri-virksomheder i Rhodesia. Den førnævnte Roasting Plant til forarbejdning af primært de små miners guld var et af de første eksempler herpå. Eksemplet viser, at selvom det pågældende statsindgreb ikke var "reaktivt" organiseret på den måde, at det var en reaktion på produktionsprocessens resultater, så var det i høj grad en "reaktion" på nogle eksisterende klasseinteresser.

Som Roger Riddell fremhæver,¹⁷⁰ vedrørte den rhodesiske stats vigtigste vedvarende interventioner imidlertid arbejdskrafttilvebringelsen - mere præcist: tilvejebringelsen af de "billige" halvproletariserede bønder. Netop denne klasses fortsat afgørende betydning for især det kapitalistiske landbrugs profitabilitet har nødvendiggjort bestandige og opretholdt statsindgreb. Det skyldes, at denne klasse ikke i den kapitalistiske reproduktionsproces bliver genskabt i den samme form, sådan som det er tilfældet med det "rene" borgerskab og den "rene" arbejderklasse.¹⁷¹ Det kommer meget tydeligt til udtryk i Urban Influx Control Policy, hvor den rhodesiske stat ved bestandige *repressive* indgreb må sørge for den reproduktion af de halvproletariserede bønder som halvproletariserede bønder, som den kapitalistiske reproduktionsproces ikke alene kan klare. *Ikke-økonomisk tvang* er således stadigvæk af afgørende betydning for merværdi-udpresningen i Rhodesia. Dette er baggrunden for den magtmæssige repressions dominans som herredømmeform over for denne klasse.

I en videregående diskussion af det stærkt interventionistiske træk ved den rhodesiske statsform vil jeg gå en lille omvej. I Europa etableredes den kapitalistiske stat historisk set som en *nationalstat* af indenlandske borgerskaber, der var vokset frem i feudalismens skød. Det betød, at den kapitalistiske stat foruden funktionerne i forhold til det

¹⁶⁸ Gann, *op.cit.*, side 257.

¹⁶⁹ Jvf. afsnit 1.1.

¹⁷⁰ Riddell, *Alternatives*, side 9 f.

¹⁷¹ Jvf. afsnit 1.1.

samfund, den var stat for (til klasserne heri osv.) også fik en vigtig funktion i varetagelsen af de nationale enkeltkapitalers forhold til andre kapitalistiske landes enkeltkapitaler og i forhold til omverdenen i almindelighed.¹⁷² Også den rhodesiske stat varetog tidligt en række nationalstatslige funktioner. Jeg har fx omtalt eksportfremstød i udlandet, told- og handelsaftaler med andre lande osv. Men statens funktioner som nationalstat har ikke blot indebåret sådanne fredelige funktioner. Tværtimod blev de kapitalistiske stater i Europa tidligt et meget vigtigt redskab i de europæiske borgerskabers ekspansion ud over nationalstatens grænser, en ekspansion, der "er umiddelbart givet i kapitalens begreb", som Marx udtrykte det,¹⁷³ og som Lenin kaldte kapitalismens udvikling i bredden.¹⁷⁴ Den omfattende kolonisering og herunder Scramble for Africa i slutningen af 1800-tallet var et historisk udtryk herfor, og det bestod kort fortalt i en underlæggelse af ikke-kapitalistiske områder.¹⁷⁵ Denne kolonisering betød, at kapitalismen i disse områder blev påtvunget udefra af et udenlandsk borgerskab, der benyttede den hurtigt oprettede koloniale stat som et vigtigt redskab heri (sådan som det også var tilfældet ved Rhodesias kolonisering). Som Hamza Alavi påpeger, har det haft en afgørende betydning for den nuværende stats rolle og karakter:

*"The essential problem about the state in post-colonial societies stems from the fact that it is not established by an ascendant native bourgeoisie but instead by a foreign imperialist bourgeoisie."*¹⁷⁶

Som det ses behandler Alavi den post-koloniale stat. Rhodesia kan ikke formelt set betragtes som et post-kolonialt samfund, men p.gr.a. det tidlige koloniale selvstyre har det gennemløbet en sådan udvikling, at teorielementerne om den post-koloniale stat - eller som den også kaldes: den perifere stat - kan bidrage til at sætte den omfattende statsinterventionisme i Rhodesia ind i en bredere sammenhæng. Det skal dog understreges, at disse teorier endnu er meget ufuldstændige og partielle,¹⁷⁷ så der bliver i det følgende primært tale om en eklektisk

¹⁷² Disse særlige statsinterventioner er nærmere behandlet bl.a. hos Elmar Altvater, Om nogle problemer ved statsinterventionismen, *Kurasje* nr. 7, febr. 1973 (1972), side 29 og 33; Neuss, *op.cit.*, side 119-130; Klaus Busch, *Die Multinationalen Konzerne: Zur Analyse der Weltmarktbewegung des Kapitals*, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1974, side 270 ff samt Hirsch, *Staatsapparat*, side 55 f.

¹⁷³ Marx, *Grundriser*, side 292.

¹⁷⁴ Se Neuss, *op.cit.*, side 163.

¹⁷⁵ Jvf. Rosa Luxemburg, *Kapitalens Akkumulation*, især side 241 ff og vedr. koloniseringen af Afrika: side 337 ff - dog med et afgørende forbehold for hendes forklaring herpå. Se fx Rosdolsky, *op.cit.*, side 69-77 og 450-463 samt Jørgen Østergård Andersen m.fl., *op.cit.*, side 27-32 og 47-52.

¹⁷⁶ Hamza Alavi, The State in Post-Colonial Societies: Pakistan and Bangladesh, *New Left Review* No. 74, July-Aug 1972, side 61.

¹⁷⁷ Se følgende oversigtsfremstillinger: Sven Bislev, Teorier om staten i kapitalismens periferi, *Politica* nr. 1, 7. årg. 1974, side 34-56; John Martinussen, *Bemærkninger om den post-koloniale stat som begreb*, diskussionspapir til den Nordiske Statskundskabskonference, Århus 1975; John Martinussen, Indledende om studiet af perifere og post-koloniale stater, *Politica* nr. 2-3, 8. årg. 1976, side 1-15 samt specielt

udvælgelse af elementer, der kan tjene som brikker til en forklaring af statsinterventionismen i Rhodesia.

Det er Alavis centrale tese, at den post-koloniale stat er "overudviklet" i forhold til det indenlandske samfundsmæssige grundlag, fordi dens basis i virkeligheden ligger i de højtudviklede kapitalistiske lande. "Overudviklingen" er en arv fra den koloniale stat, hvor den opstod ud af det indtrængende borgerskabs nødvendighed af at udøve dominans over *alle* de "indfødte" klasser.¹⁷⁸ På baggrund af sin egen analyse af Pakistan konkretiserer John Martinussen Alavis "overudviklings"-tese og fremhæver her bl.a. en ekstrem form for desorganisering af de undertrykte klasser som et karakteristisk træk ved den "overudviklede" stat.¹⁷⁹ Forstået som en næsten eksklusiv anvendelse af den magtmæssigt repressive herredømmeform over for de undertrykte klasser, har dette været til stede i Rhodesia, som påpeget dog kun over for de undertrykte *afrikanske* klasser. I forlængelse heraf nævner Martinussen et andet karakteristisk træk ved den "overudviklede" stat, som også har kendetegnet den rhodesiske stat. Det drejer sig om statens store rolle i forbindelse med organiseringen af magtblokkens fraktioner.

Udover den koloniale arv anfører Alavi som en anden årsag til den post-koloniale stats "overudvikling" de generelt meget omfattende økonomiske statsinterventioner, der har taget sigte på at fremme den økonomiske udvikling.¹⁸⁰ Dette aspekt er blevet mere grundigt behandlet af Heinz Rudolf Sonntag på baggrund af Latinamerika.¹⁸¹ Den kapitalakkumulation, som blev igangsat efter koloniseringen, var tæt forbundet med kolonimoderlandets, den var udadrettet. Efter den politiske uafhængighed påbegyndtes en ny kapitalakkumulation inden for den nye nationalstats rammer sideløbende med den udadrettede, således at eksistensen af en tosporet kapitalakkumulation blev et særligt kendetegn for de perifere samfund. Denne tosporede kapitalakkumulation er startet meget tidligt i Rhodesia, idet den interne eller indadrettede kapitalakkumulation kan betragtes som det økonomiske grundlag for det nationale borgerskab, mens den udadrettede kan betragtes som det

med henblik på Afrika: Björn Beckman, Staten i den tredje verden: autonomi og samfundsmæssig bestemmelse, *ibid.*, side 16-32.

¹⁷⁸ Alavi, *op.cit.*, side 61. Uden direkte at referere til Alavi hævder Susanne Thorbek meget i forlængelse heraf, at de eneste statsapparater, der blev udbygget i kolonitiden, var de repressive (se Susanne Thorbek, International solidaritet (Forandringer i imperialismen II), *Socialistisk Politik* nr. 2, febr. 1976, side 31). Heroverfor står Colin Leys' påpegnings af, at efter den umiddelbare erobring af kolonien beroede den koloniale statsmagt i de fleste tilfælde på udefra kommende undertrykkelsesstyrker, når det var nødvendigt, og var derfor ved den politiske uafhængighed ihvertfald militært svag (Colin Leys, The 'Overdeveloped' Post Colonial State: A Re-evaluation, *Review of African Political Economy* No. 5, Jan-April 1976, side 41 f). I nedkæmpelsen af 1896-oprøret var den rhodesiske stat / BSAC også afhængig af udefrakommende militær, men med det koloniale selvstyre opbyggede den rhodesiske stat selv et omfattende repressivt apparat. Se især afsnit 4.1.3., 5.5. og 6.2.

¹⁷⁹ Se Martinussen, *Bemærkninger om den post-koloniale stat*, side 9 samt Martinussen, *Indledende*, side 13 f.

¹⁸⁰ Alavi, *op.cit.*, side 62 og 72.

¹⁸¹ Heinz Rudolf Sonntag, Der Staat des unterentwickelten Kapitalismus, *Kursbuch* 31, Berlin 1973, side 157-183.

økonomiske grundlag for det internationale borgerskab.¹⁸² At den rhodesiske stat i den forbindelse har grebet aktivt ind for at "fremme økonomisk udvikling", sådan som Alavi nævner det, er fremhævet flere gange i det foregående og vil endvidere blive behandlet i afsnit 4.4. Sonntag argumentere videre, at den udadrettede kapital-akkumulation er dominerende og kan bestemme formen for den indadrettede. Denne fremmedbestemmelse af økonomien reducerer en perifer økonomis determination af politikken og ideologien og tilskriver det politiske niveau en relativt dominerende position. På denne baggrund bestemmer Sonntag den perifere stat som en i særlig høj grad relativ autonom stat.¹⁸³ Denne påpegning af den post-koloniale/perifere stats særlige grad af relativ autonomi og dens relativt dominerende position i det post-koloniale / perifere samfund findes osse hos Alavi og efter ham Saul.¹⁸⁴

Med denne korte ekskurs over teorier om den post-koloniale / perifere stat har jeg på den ene side påpeget, at den rhodesiske stats stærke interventionisme kan betragtes som et *væsentligt perifert element* i den rhodesiske statsform. Dermed har jeg samtidig på et højere abstraktionsniveau end den foregående helt konkrete Påvisning af den rhodesiske stats centrale position bidraget til en forklaring på, hvorfor den politiske magt, besiddelsen af statsmagten, spiller og har spillet en *særlig* vigtig rolle i Rhodesia.

I en analyse af klassestrukturen og den økonomiske udvikling i Afrika skriver Ann Seidman:

*"The creation of the state apparatus in the African context has historically been the essential instrument by which a class or allied classes have established and maintained their control over the productive process in order to enhance their power and privilege."*¹⁸⁵

Dermed er yderligere den "dialektiske" natur i besiddelsen af statsmagten/den hegemoniske position trukket frem: Først er den politiske magt - i den bevidst dobbelttydige betydning som en klasses kapacitet til at virkeliggøre sine objektive interesser via staten og statsmagten forstået som *den* politiske magt - af afgørende betydning for etableringen af en klasse (in casu det nationale borgerskab i Rhodesia). Siden bliver samme klasses fortsatte eksistens i høj grad afhængig af den politiske magt. Osse i Rhodesia dominerer den udadrettede kapital-akkumulation den indadrettede, det internationale borgerskab er økonomisk dominerende. På den anden side har det nationale borger-

¹⁸² Jvf. begrebsbestemmelsen af det nationale og det internationale borgerskab i afsnit 3.3.2. Morten Ougaard betegner i denne forbindelse det nationale borgerskab som "bærer af strukturen: internt rettet kapitalakkumulation" og kompradorborgerskabet som "bærer af strukturen: eksternt rettet akkumulation" (Morten Ougaard, *op.cit.*, side 57).

¹⁸³ Sonntag, *op.cit.*, side 166-174. Se endvidere Martinussen, *Indledende*, side 6 f samt Bislev, *Teorier*, side 51 f.

¹⁸⁴ Saul, *The State*, side 349 ff.

¹⁸⁵ Ann Seidman, Class Stratification and Economic Development in Africa, *Pan-African Journal*, Vol. V No. 1, Spring 1972, side 8.

skab befæstet sin position ved hjælp af sin / den politiske magt: herigennem sikres alliancen med arbejderaristokratiet og herigennem sikres akkumulationsbetingelserne, frem for alt den rigelige frugtbare jord og den "billige" arbejdskraft.

Jeg skulle hermed på flere niveauer have forklaret den store betydning af det nationale borgerskabs politiske magt, sådan som det i teseform blev tematiseret i indledningen.

4.4 Industrialiseringen

Som jeg omtalte det i indledningen til afsnit 4 havde agrarborgerskabet en objektiv interesse i, at der blev gennemført en industrialisering i Rhodesia, fordi det ville udvide markedet for dets fødevarer. Samtidig skrev jeg, at det internationale borgerskab ikke var interesseret i en nødvendig ekspansionistisk, hvis det betød øgede skattebyrder. Da der i 1920'erne og i 1930'erne var snævre økonomiske grænser for den rhodesiske stats handlemuligheder, blev det nationale borgerskabs hegemoniske position ikke udmøntet i en statslig initieret industrialisering. I periodens slutning blev der dog lagt et par sten: Vejnettet blev udbygget og forbedret op gennem 1930'erne, og i 1936 blev Electricity Supply Commission oprettet med det formål at centralisere, rationalisere og forbedre kraftforsyningen - med andre ord nogle forbedringer af de almene produktionsbetingelser, som det sandsynligvis har været muligt at gennemføre netop qua det almene. Den tidligere omtalte Roasting Plant, der blev oprettet i 1937 til forarbejdning af især de små nationale mineselskabers fuld, var - bortset fra mejerier, slagterier¹⁸⁶ den første egentlige industrivirksomhed i Rhodesia, men ved 2. verdenskrigs udbrud var der, som Arrighi bemærker, ingen egentlig industrisektor i landet:

*"In the 1930s, after nearly two decades of self-government, the country still had a typically colonial economy with no industrial sector apart from the railway shop and small firms engaged in wholly subsidiary activities."*¹⁸⁷

Det er osse Arrighi, der har levret den klart bedste analyse af baggrunden for og årsagen til industrialiseringens start i Rhodesia. Industrialiseringen blev igangsat af en række eksterne stimuli, hvoraf 2. verdenskrig udgjorde den første. Ved krigens udbrud blev Rhodesia afskåret fra leverancerne af en række varer, der hidtil var blevet importeret. Det skabte basis for en lokal industri, der fremstillede de manglende varer, d.v.s. en såkaldt importsubstitution. Samtidig steg efterspørgslen i de krigsførende lande efter nogle af Rhodesias råvarer. Det

¹⁸⁶ Colin Stoneman, Foreign Capital and the Prospects for Zimbabwe, *World Development*, Vol. 4 No. 1, 1976, side 30 samt Leys, *European Politics*, side 15 f og 67.

¹⁸⁷ Arrighi, *Political Economy*, side 349.

drejede sig især om krom, asbest og en række landbrugsprodukter. Endelig skal anlæggelsen af en træningsbase for det britiske luftvåben have betydet en kraftig stigning af den indenlandske efterspørgsel.¹⁸⁸ Disse faktorer skabte i sig selv kun *muligheden* for en industrialisering. Det var eksistensen af et hegemonisk *nationalt* borgerskab, der i Rhodesia omsatte denne mulighed til *virkelighed* (til forskel fra de fleste andre kolonier, hvor det internationale borgerskab var hegemonisk). Dette bliver fremhævet hos Arrighi (når man ser bort fra hans ækvivalering af det nationale borgerskab og arbejderaristokratiet):

*"This explosion in demand could have led merely to inflation as it did in many other underdeveloped countries. Instead it was under these circumstances that the national character of the white bourgeoisie and white workers who controlled the government became important. Contrary to what happened in the economies of the "enclave" type, controlled by international capitalism with no interest in the development of the country, the government in Southern Rhodesia could intervene both through direct anti-inflationary controls and by setting up actual iron and steel production and cotton spinning plants, which made the growth of secondary industry possible."*¹⁸⁹

Som antydnet af Arrighi blev industrialiseringen hjulpet i gang ved, at den rhodesiske stat under 2. verdens- krig oprettede to virksomheder, et jern- og stålværk (RISCO) mellem Que Que og Gwelo samt et bomuldsspinderi (Cotton Spinning Board) i Gatooma, der begge grundede sig på lokale råvarer og hver for sig satte yderligere industri i gang, specielt i tiden efter krigens afslutning,¹⁹⁰ Arrighi nævner ikke, hvordan staten fik råd til at oprette disse virksomheder, men Leys og W.J. Barber skriver, at de i en vis udstrækning blev finansieret ved låntagning: ca. halvdelen fra Storbritannien og resten ved hjælp af statsobligationer, hvor skønsmæssigt en femtedel blev opkøbt af udenlandske selskaber og investorer.¹⁹¹ Hertil kommer, at det af en tabel hos Leys fremgår, at de statslige indtægter fra at udgøre 3,5 mill. pund i 1938/39 steg til 10,4 mill. pund i 1943/44.¹⁹² Dette kunne tyde på, at staten via skatter og afgiftspålæggelser har tilegnet sig en del af de øgede indtægter, der fremkom som følge af den store efterspørgsel efter en række af Rhodesias råvarer. Hvorom alting er, fremgår det, at international kapital fra starten spillede en afgørende rolle i Rhodesias industrialisering. Det blev endnu tydeligere efter krigen, da det næsten udelukkende var international kapital, der etablerede sig i industrisekto-

¹⁸⁸ *ibid.*, side 350.

¹⁸⁹ *ibid.*, (Arrighis fremhævelser). Jvf. også Arrighi & Saul, *Nationalism and Revolution*, side 55 f (citeret i indledningen til dette speciale).

¹⁹⁰ Kay, *op.cit.*, side 154-157; W.J. Barber, *op.cit.*, side 144 f; Gray, *op.cit.*, side 203 samt Stoneman, *Foreign Capital*, side 31.

¹⁹¹ W.J. Barber, *op.cit.*, side 148 f samt Leys, *European Politics*, side 18 f.

¹⁹² Leys, *European Politics*, side 19.

ren.¹⁹³ Det var således det nationale borgerskab, der skabte betingelserne for industrialiseringen og tog initiativ til den, men overvejende det internationale borgerskab, der finansierede den.¹⁹⁴

Efter 2. verdenskrig kom der yderligere to stimuli for industrialiseringen. For det første var der fortsat en høj efterspørgsel efter krom og asbest. Det blev især afsat til Storbritannien, fordi Storbritannien derved sparede dollars. Den samme dollar-besparende effekt gjorde sig gældende for tobaks vedkommende og førte til, at den rhodesiske tobaksproduktion tredobledes fra 1945 til 1958. Den øgede tobaksdyrkning var hovedfaktoren bag den store hvide indvandring i efterkrigsårene,¹⁹⁵ der sammen med det hurtigt voksende antal afrikanske lønarbejdere¹⁹⁶ udvidede hjemmemarkedet for mange industriprodukter. Den anden efterkrigsstimulus fulgte efter Nationalistpartiets magtovertagelse i Sydafrika i 1948. Nationalistpartiet, der organiserede det nationale sydafrikanske borgerskabs magtudøvelse, havde bl.a. nationaliseringer på programmet, og frygten for en sådan "ekstremistisk" politik i Sydafrika medførte en kraftig stigning i kapitalimporten fra Sydafrika og Storbritannien. Rhodesia blev valgt p.g.a dets veludviklede produktionsbetingelser, voksende industri og europæisk indvandring. Fra 1947 og til 1951 steg værdien af de udenlandske investeringer i Rhodesia fra 15,5 mill. pund til 50,7 mill. pund, altså næsten en firedobling på 4 år.¹⁹⁷

Den nye industrisektors produkter blev overvejende hjemmemarkedsorienteret, idet dog lidt over en fjerdedel eksporteres, næsten udelukkende til omkringliggende lande: Nordrhodesia, Nyasaland og Sydafrika.¹⁹⁸ Desuden er der i de fleste tilfælde tale om en forarbejdning af rhodesiske råvarer, overvejende fra det kapitalistiske landbrug.¹⁹⁹ Mens industrialiseringen på den ene side markerer et begyndende brud med den rene koloniale økonomi (og på et relativt tidligt tidspunkt), er det dog på den anden side vigtigt at tilføje, at der langt fra er udviklet

¹⁹³ I slutningen af 1976 skønnede Robert Manning, at britisk og sydafrikansk kapital til sammen udgjorde ca. 80% af industrikapitalen i Rhodesia. Se *New African Development*, Jan 1977, side 19.

¹⁹⁴ Det skal i denne forbindelse bemærkes, at de to nævnte statsselskaber i 1957 (RISCO) og i 1960 (bomuldsspinderiet) begge blev solgt til privat udenlandsk kapital, efter de havde vist sig profitable. Der er altså ikke i Rhodesia opstået en omfattende statsejet industrisektor som i Sydafrika (se Stoneman, *Foreign Capital*, side 42).

¹⁹⁵ Antallet af hvide i Rhodesia:

1940	65.000
1945	81.000
1950	125.000
1955	165.000
1960	218.000

Herefter stagnerede antallet af hvide for så at stige igen efter UDI til toppunktet i 1975 på 277.000. Siden er antallet faldet støt som følge af befrielseskampen. Se mine opgørelser i *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 18 og 184.

¹⁹⁶ Se tabel 3 i afsnit 4.3.1.

¹⁹⁷ Arrighi, *Political Economy*, side 350 f og Stoneman, *Foreign Capital*, side 31.

¹⁹⁸ Stoneman, *Foreign Capital*, side 31, 45 og 47.

¹⁹⁹ Kay, *op.cit.*, side 153-158.

en "selvcentreret" økonomi i Rhodesia.²⁰⁰ I 1964 udgjorde maskiner og andre produktionsmidler ("machinery and transport equipment" i Kays tabel 26) 28,4% af Rhodesias samlede import, og på dette yderst vigtige område for kapitalistisk produktion er Rhodesia nærmest 100% afhængig af udlandet.²⁰¹

Tabel 4 kan benyttes til at illustrere industrisektorens vækst sammenlignet med væksten i det kapitalistiske landbrug og i minesektoren, selvom man skal være varsom med anvendelsen af tallene. For det første kan man ikke sammenligne på tværs af søjlerne, da værdien af industriens produkter indbefatter værdien af landbrugets og minernes produkter i den udstrækning de indgår som råvarer i industriens produktion. For det andet vil en ændret sammensætning af produktionen inden for den enkelte sektor påvirke tallene, men på hvilken måde det sker kan kun afgøres efter en nærmere analyse. Endelig spiller udefrakommende råvarer en forskellig og forskelligt varierende rolle inden for hver sektor. Men med disse de vigtigste forbehold in mente skulle tabellen alligevel kunne illustrere den store vækst, der var i industrisektoren i årene efter den 2. verdenskrig.²⁰²

Tabel 4: Gross value of output in European agriculture, mining and manufacturing at market prices in mill. pounds. 1938-57.

Year	Eur. agriculture	Mining	Manufacturing
1938	3,8	7,7	5,1
1945	9,8	8,1	14,1
1951	21,2	15,1	51,0
1957	41,8	25,8	105,1

Kilde: L.Tow, *The Manufacturing Economy of Southern Rhodesia*, s.4, citeres fra Loney, *op.cit.* s 69

²⁰⁰ Jvf. Samir Amin, *Den globale kapitalakkumulationen*, Zenit/Rabén & SjUgren, Uddavalla 1974 (1970). Se også Jørgen Østergård Andersen m.fl., *op.cit.*, side 159 ff.

²⁰¹ Kay, *op.cit.*, side 169 f.

²⁰² I *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 67-78 har jeg sammenfattet en række yderligere oplysninger om industrisektorens og de øvrige økonomiske sektors udvikling frem til i dag.

5 INDUSTRIBORGERSKABET SOM HEGEMONISK FRAKTION

Med industrialiseringens igangsættelse sættes et foreløbigt punktum for opbygningen af den "institutionelle ramme", ¹ der var et udtryk for det nationale borgerskabs hegemoniske position. Som tidligere omtalt ² blev den ene del af det nationale borgerskab, de små mineselskaber, i årene efter den 2. verdenskrig grundigt udkonkurreret, og tilbage var agrarborgerskabet. Dets interesse i en industrialisering svækkedes i tiden efter den 2. verdenskrig i takt med den voksende dyrkning af eksportvaren tobak. Dette muliggjorde en politisk konfrontation mellem agrarborgerskabet og den nye fraktion af det rhodesiske borgerskab, industriborgerskabet, der voksede frem som følge af industrialiseringen. ³ Konfrontationen startede som en interessekonflikt omkring de afrikanske arbejderes proletarisering. Industriborgerskabet var interesseret i at fremme skabelsen af en stabil, helt proletariseret afrikansk arbejderklasse i byerne, modsat de kun halvproletariserede migrantarbejdere, der havde udgjort den eneste form for afrikanske arbejdere før den 2. verdenskrig. Årsagen var, at det ved den industrielle masseproduktion var muligt at opdele arbejdsprocessen i en række relativt simple operationer, der kunne klares af tillært arbejdskraft. Ikke nødvendigvis faglært, men heller ikke helt ufaglært arbejdskraft. Derved blev de ustabile migrantarbejdere, der udgjorde hovedparten af arbejdskraften i minerne og det kapitalistiske landbrug, en utilstrækkelig arbejdskraft for store dele af industrien.

Denne fulde proletarisering af afrikanske arbejdere, der nødvendiggjorde en stigning i de afrikanske lønninger var mine- og agrarborgerskabet tilbageholdende overfor, da deres lønudgifter til afrikanerne udgjorde en langt større del af de samlede omkostninger end industriborgerskabets afrikanske lønudgifter. ⁴ Desuden indebar en stabilisering af de afrikanske arbejdere stigende udgifter for staten til forbedrede boligforhold, forbedrede sociale foranstaltninger osv.

I denne konflikt blev industriborgerskabet hjulpet af to store strejker blandt de afrikanske arbejdere i 1945 og 1948.

¹ Jvf. Arrighi, *Political Economy*, side 344 (citeret i indledningen til afsnit 4).

² Se afsnit 4.3.1.

³ Arrighi, *Political Economy*, side 355. Industrialiseringen udkonkurrerede hurtigt det lille småborgerskab bestående af hvide håndværkere o.l., der havde eksisteret før 2. verdenskrig.

⁴ Gray, *op.cit.*, side 228-250 og 277 f. En lidt senere teknologisk udvikling inden for minesektoren reducerede dog denne sektors afhængighed af de "billige" halvproletariserede bønder (se Stoneman, *Foreign Capital*, side 40), så konflikten gik primært mellem agrar- og industriborgerskabet.

5.1 De sorte arbejderes strejker i 1945 og 1948

I løbet af 2. verdenskrig begyndte de afrikanske arbejdere i byerne for første gang i større omfang at manifestere en utilfredshed med de eksisterende tilstande.

I marts 1944 førte utilfredsheden til, at de afrikanske jernbanearbejdere i Bulaway, der er Rhodesias største jernbaneknudepunkt, organiserede sig "*Rhodesia Railways African Employees' Association*" og begyndte at fremføre krav om forbedrede løn- og arbejdsforhold på baggrund af, at leveomkostningerne var fordoblet under krigen uden at lønnen var steget. Jernbaneledelsen afviste imidlertid alle henvendelser, og da arbejderne blev pålagt en ny og dårligere overtidsbetalingsrate gik 2.400 afrikanske arbejdere i strejke den 22. oktober 1945. Fra Bulawayo spredte strejken sig til andre jernbanecentre i både Sydrhodesia og Nordrhodesia og varede frem til den 3. november.

Jernbanearbejderne opnåede på grundlag af strejken en mindre lønfremgang, gradvist forbedrede social- og boligforhold samt tilladelse til, at 75% af arbejdsstyrken bosatte sig permanent med familie i byerne - en første legalisering af helt proletariserede arbejdere. I februar 1948 blev deres fagforening endvidere som den første afrikanske (og frem til 1959 også den eneste) officielt anerkendt og forhandlingsberettiget, - hvilket blev kodificeret i *Rhodesia Railways Act of 1949*.⁵

At denne strejke ikke var udtryk for et isoleret tilfælde af utilfredshed fremgår af Howman-kommissionens rapport fra 1943/44 om afrikanernes forhold i byerne.⁶ Det fremgår af denne rapport, at adskillige afrikanske arbejdere var begyndt at opfatte sig selv som *arbejdere* og ikke som bønder i 'midlertidigt lønarbejde'. Det fremgår bl.a. af følgende vidneudsagn fra en sort arbejder til Howman-kommissionen:

*"I have grown up under the white people ... My wish is that ... we get better treatment in the way of wages. Today I am getting older and I have nothing. I have not saved anything. I might die and not know how my children are going to manage."*⁷

De sorte jernbanearbejderes relative succes smittede af på de øvrige sorte arbejdere. Afrikanske fagforeninger skød op især i Bulawayo og Salisbury, de to byer med den største koncentration af sorte arbejdere og samtidig de steder, hvor de længst proletariserede befandt sig. Trods forsøg herpå blev der ikke dannet nogen sammenslutning af alle afrikanske fagforeninger, men efter at forskellige fagforeninger omkring årsskiftet 1947/48 havde rejst lønkrav og var blevet totalt afvist af arbejdsgiverne, udbrød der d. 15. april 1948 efter en række massemøder med deltagelse af op til 13.000 sorte arbejdere en spon-

⁵ Gray, *op.cit.*, side 283-288 og 316-319; Harris, *op.cit.*, side 55 samt Loney, *op.cit.*, side 70.

⁶ Se Gray, *op.cit.*, side 212 ff og 267 f.

⁷ Citeret fra Arrighi, *Political Economy*, side 352 (Arrighis fremhævelser).

tan arbejdsnedlæggelse med efterfølgende uroligheder i Bulawayo. Denne arbejdsnedlæggelse fik karakter af generalstrejke, da den i løbet af få dage bredt sig til først Umtali, så Salisbury og derefter gradvist til alle større mine- og bycentre i Rhodesia. Regeringen satte politiet ind imod de strejkende og tvang dem i arbejde igen. En del arbejdere blev fyret, andre blev idømt fængselsstraffe ifølge Masters and Servants Act, og de fagforeninger, der havde stået bag strejken blev forbudt (selvom udbruddet var spontant, da fagforeningslederne på massemøderne havde plæderet for forhandlinger). I 1950 fulgte staten det op med en generel stramning af undertrykkelseslovgivningen (Subversive activities Act).⁸

1948-strejken var den første større konfrontation mellem de sorte og de hvide i Rhodesia siden 1896-oprøret, og som sådan rystede den de hvide.⁹ Borgerskabets ledende repræsentanter, fremforalt premierministeren Godfrey Huggins, erkendte hurtigt efter 1948-strejken dens politiske karakter. Allerede den 5. maj 1948 udtalte Huggins i Legislative Assembly: "our experience is not unique. We are witnessing the emergence of the proletariat and in this country it happens (sic!) to be black."¹⁰ I 1951 skrev han endvidere, at regeringens reaktion på 1948-strejken var, at "we shall never do much with these people (de afrikanske arbejdere, EM) until we have established a native middle class."¹¹ Den rhodesiske stats strategi blev således hurtigt formuleret: En umiddelbar undertrykkelse af de afrikanske arbejdere og deres organisationer fulgt op af en ændring af herrredømmeformen med en gradvis ideologisk integration af dele af afrikanerne i form af en bevidst øget klasseudifferentiering blandt afrikanerne. Konsekvensen var en lempelse af racismen som herskende ideologi, hvilket kom til udtryk i, at Two Pyramid Policy blev afløst af *Policy of Racial Partnership*.

1948-strejken havde opslutning fra alle kategorier af sorte arbejdere i byerne, selv de private tjenestefolk indgik aktivt.¹² Den var uden tvivl udtryk for det, Curt Sørensen kalder *kapitalens objektive associationsfunktion*,¹³ d.v.s. det forhold, at den kapitalistiske produktion forener mange arbejdere under relativt ensartede arbejdsbetingelser med en begyndende udvikling af en proletarisk bevidsthed og organisering som følge. (netop som Huggins var inde på). Hermed mener jeg ikke umiddelbart udviklingen af en *socialistisk* bevidsthed og organisering, men i første omgang udviklingen af en bevidsthed og organisering som *arbejdere*. Det er denne *proces*, Marx har beskrevet som arbejderklassens udvikling fra klasse "an sich" til klasse "for sich".¹⁴ Med fagforeningsdannelserne forsøgte arbejderne at op hæve isoleringseffek-

⁸ Gray, *op.cit.*, side 288-291, 318-327 og 333.

⁹ Se *ibid.*, side 289 ff.

¹⁰ Citeret fra *ibid.*, side 293 f.

¹¹ Citeret fra *ibid.*, side 314.

¹² Clarke, *Domestic Workers*, side 26.

¹³ Curt Sørensen, *op.cit.*, side 280.

¹⁴ Se fx Karl Marx, *Filosofiens elendighed*, Rhodos, København 1974 (1847), side 247 f. Se også Curt Sørensen, *op.cit.*, side 492 ff.

ten på det økonomiske niveau,¹⁵ at ophæve den indbyrdes konkurrence mellem arbejderne for at styrke sig over for kapitalisterne.¹⁶ I Rhodesia svarede staten som nævnt med en umiddelbar repression efterfulgt af en intenderet ændring af herredømmeformen med det bevidste formål at splitte og desorganisere de undertrykte afrikanske klasser.

Med denne udvikling på det politiske og det ideologiske niveau som følge af 1948-strejken blev en af de undertrykte afrikanske klasser for første gang en social kraft. Det er dog et problem forbundet med at fastslå, hvilken klasse fraktion) der blev en social kraft. 1945- og 1948-strejkerne var som sagt udtryk for en voksende proletarisk bevidsthed, og som sådan blev de osse opfattet af staten i dens reaktion på strejkerne. Det er derfor mest nærliggende at mene, at det var de *afrikanske arbejdere*, der med strejkerne blev en social kraft, idet det netop var statens *reaktion* på strejkerne, som "ophøjede" de agerende til en social kraft (det, de afrikanske arbejdere selv opnåede med 1948-strejken, begrænsede sig stort set til en statsligt fastlagt minimumsløn, der endda lå langt under de krav, de afrikanske fagforeninger havde opstillet.¹⁷). Herimod kan indvendes, at det kun var yderst få afrikanere, der alene var arbejdere. Langt de fleste var - uafhængigt af bevidsthed og ønsker - halvproletariserede bønder. Da det imidlertid var statens reaktion, der var det bestemmende, hælder jeg til den opfattelse, at det var den afrikanske fraktion af arbejderklassen, der blev en social kraft, og ikke de halvproletariserede bønder som sådan.

Howman-kommissionens rapport fra 1943/44 om afrikanernes forhold i byerne havde peget på en lang række dårlige forhold for afrikanerne såsom for lave lønninger, utilstrækkelige boliger, dårlig sundhedstilstand, ødelagt familieliv m.m. og indeholdt desuden de første krav fra repræsentanter for det fremspirende industriborgerskab om en stabil afrikansk arbejdskraft og dermed også en modificering af raceadskillelsespolitikken. Det førte i 1946 til vedtagelsen af *Native (Urban Areas) Accomodation and Registration Act*, der skulle forbedre boligforholdene for afrikanske arbejdere og deres familier. Huggins gjorde ved forelæggelsen udtrykkelig opmærksom på, at et af de vigtigste formål med loven var at imødekomme industriborgerskabets behov:

*"Thirdly there is the new need of secondary industry for an effecient, stable labour force. ... In practice the provision of decent accomodation for married natives is essential if the native is to become more efficient and good at his job."*¹⁸

Blandt de hvide var der megen modstand imod loven, fordi den markerede et delvist brud med raceadskillelsespolitikken, og det førte

¹⁵ Jvf. afsnit 1.2.2.

¹⁶ Dette har Marx og Engels behandlet flere steder. Se fx Marx & Engels, *Den tyske ideologi*, side 78; Marx, *Filosofiens elendighed*, side 247 f samt Marx & Engels, Det kommunistiske partis manifest, *MEUS I*, side 33-38.

¹⁷ Se Gray, *op.cit.*, side 296 og 326 f.

¹⁸ Citeret fra *ibid.*, side 280.

til, at loven i de første år ikke fik nogen praktisk effekt. Det var primært de lokale myndigheder, der ifølge loven skulle stå for dens udførelse, og de bevilligede simpelthen ikke penge til de foreskrevne forbedringer. Gray viser, hvordan 1948-strejken ændrede på denne situation. I årene efter 1948 begyndte loven endelig at blive ført ud i livet: Boliger til hele afrikanske familier begyndte at blive opført, såkaldte "uautoriserede" kvinder blev ikke længere omgående smidt ud af byerne, hvis de blev opdaget, der blev bygget nye og mere attraktive værtshuse (beer-halls) osv. Gray understreger dog samtidig, at der blandt de hvide stadigvæk var udbredt modstand, således at mange af foranstaltningerne var halvhjertede og langt fra levede op til de afrikanske arbejderes behov og krav.¹⁹ Der er dog ingen tvivl om, at den begyndende offentlige finansiering af forudsætningerne for tilvejebringelsen af helt proletariserede afrikanske arbejdere udgjorde den første statslige varetagelse af industriborgerskabets interesser på tværs af mine- og agrarborgerskabets.

5.2 Policy of Racial Partnership

Periodens herskende ideologi blev sammenfattet under betegnelsen Policy of Racial Partnership og var som ideologi betragtet primært et udtryk for industriborgerskabets interesser. Den fik sit delvise gennembrud i Sydrhodesia oven på 1948-strejken. Men ideologien havde sine rødder et andet sted: i det udbredte ønske blandt alle hvide klasser i Sydrhodesia om en sammenslutning af Sydrhodesia, Nordrhodesia og Nyasaland, der kunne opnå en formaliseret selvstændighed i forhold til Storbritannien i form af dominion-status. Tidligere havde der ikke været megen interesse for en sammenslutning,²⁰ men under og især efter 2. verdenskrig ændredes dette. Fra 1939 til 1953 mere end seksdobledes værdien af kobberudvindingen i Kobberbæltet i Nordrhodesia, og værdien af Nordrhodesias eksport, der i 1938 havde ligget lige under Sydrhodesias, accelereredes til i 1953 at være næsten dobbelt så stor. Det markerede, at det økonomiske tyngdepunkt i Centralafrika skiftede fra Syd- til Nordrhodesia. Med en sammenslutning så alle hvide klasser i Sydrhodesia en mulighed for at få del i de voksende indtægter fra Kobberbæltet og en øget økonomisk udvikling i Sydrhodesia.²¹ Der var også en anden interesse, der samlede de hvide i Sydrhodesia omkring en sammenslutning. Det var ønsket om via en dominionstatus at styrke de hvide klassers position over for de undertrykte afrikanske klasser og over for evt. indgreb fra den britiske stats side - begge dele set i lyset af de spirende afrikanske nationalistbevægelser i det

¹⁹ *ibid.*, side 255-257 og 277-296. Se senere afsnit 5.6.2.

²⁰ Jvf. afvisningen i 1917 af en sammenslutning. Se afsnit 3.3.2.

²¹ *ibid.*, side 200-202 og Loney, *op.cit.*, side 84. Se afsnit 5.3. om de faktiske økonomiske fordele opnået med den Centralafrikanske Føderation.

øvrige Afrika.²² Også den britiske industri og den britiske stat var interesseret i en form for sammenslutning af de tre kolonier. Det ville skabe "an island of stability and security", som det blev udtrykt,²³ i et område, hvor Storbritannien havde store interesser. Det, der især var i centrum, var områdets store mineralressourcer, der for Storbritannien havde den specielle fordel at være dollar-besparende eller ved salg til USA ligefrem dollar-indtjenende. Hertil kom områdets potentiale som afsætningsmarked for britiske varer. Alt dette blev opsummeret i en tale, som en britisk industrileder holdt i London til Engineering Industries Association i 1948:

*"In no single area is the upsurge of economic progress so apparent as it is in Central Africa today. Apart from its strategic position ... it possesses a great wealth of mineral potential that is of the utmost importance. ... In fact the whole of that vast African territory ... is simply asking to be turned into both treasury and armoury, a source of dollar reserves in peace, a steadfast fortress in war. ... I am a great believer in the value of the African as a contributor to the prosperity and security of the British Empire. ... Provided that we can protect him from the virus of Communism - and the best way of doing that is to give him peace of mind and a full stomach - he has the manipulative dexterity and mental agility to enable him to become a useful operator in the agricultural and engineering field. In that way he will emerge as a wage-earning artisan who is a good customer for consumer goods."*²⁴

Der var dog et aber dabej ved disse sammenslutningsplaner, og det var det, Patrick Keatley kalder "the Westminster Factor".²⁵ Der var i Storbritannien og specielt i Labour, der dannede regering 1945-1951, en voksende kritik af racepolitikken i Sydrhodesia. Allerede i 1939 havde en britisk kommission, Blendisloe-kommissionen, anbefalet en sammenslutning af Nordrhodesia og Nyasaland og et nærmere samarbejde mellem disse lande og Sydrhodesia. Når Blendisloekommissionen ikke anbefalede en sammenslutning mellem alle tre lande, skyldes det racepolitikken i Sydrhodesia, som der var meget stærk modstand imod blandt afrikanerne i Nordrhodesia og Nyasaland, fordi mange som migrantarbejdere havde oplevet racediskriminationen i Sydrhodesia på egen krop.²⁶

²² Gray, *op.cit.*, side 197 samt Leys, *European Politics*, side 160162. Se endvidere senere afsnit 5.6.3.

²³ Se Gray, *op.cit.*, side 200.

²⁴ Citeret fra Loney, *op.cit.*, side 66. Loney viser samme sted gennem et andet citat, hvordan Labour-regeringens opfattelse nærmest var et fuldstændigt ekko heraf.

²⁵ Se Patrick Keatley, *The Politics of Partnership*, Penguin, Harmondsworth 1963, side 387 ff.

²⁶ Se Gray, *op.cit.*, side 150 ff samt Loney, *op.cit.*, side 83.

Som et kompromis blev resultatet en *føderation* i stedet for en egentlig sammenslutning samt i Sydrhodesia en officiel udskiftning af Two Pyramid Policy med Policy of Racial Partnership, der blev nedfældet i preamblen til den Centralafrikanske Føderations forfatning for at få kritikerne i Storbritannien til at sluge pillen, sådan som Keatley beskriver det:

"... the public-relations campaign, the 'soft-sell' - to smooth British criticism - of racial policy, hazily defined as 'partnership'." ²⁷

Ifølge Keatley har Huggins sidenhen offentligt erklæret, at hele "Partnership"-ideologien blev påtvunget regeringen i Sydrhodesia som forudsætning for Føderationen: "That was forced on us", skal han have sagt. ²⁸

Som Leys bemærker, ²⁹ er det derfor ikke så mærkeligt, at karakteren af "Partnership" aldrig blev præciseret, og det samme gjaldt spørgsmålet om, hvem der skulle være deltagere i "fællesskabet". I 1950, dvs. før Føderationens indgåelse i 1953, lagde Huggins op til en fuld ligestilling af sorte og hvide:

"We are anxious to build up this country on the basis of a partnership between the various races, not to use colour as a test of a man's ability and culture. We can only develop and hold this country as partners." ³⁰

Efter Føderationens etablering blev det florumvundne kastet bort, da Huggins i 1955 definerede "fællesskabet" som det mellem en rytter og en hest - den hvide som rytteren og den sorte som hesten! ³¹ Det ligger også nærmere virkeligheden, da deltagerne i fællesskabet af en gruppe hvide i Nordrhodesia blev defineret som "Europeans as a whole and certain selected African individuals". ³² "Civilized standards" blev det egentlige nøgleord i de hvides ideologi: de afrikanere, der gennem økonomisk og uddannelsesmæssig fremgang kom på linje med de hvide, kunne ifølge ideologien opnå politiske rettigheder ligesom de hvide - ikke før og ikke andre. ³³

Dette sidste var dog sådan set lidt af en efterrationalisering, idet der reelt var tale om, at den ændring af den statslige herredømmeform med oparbejdelse af en afrikansk "middelklasse", der var den sydrhodesiske stats modtræk til 1948-strejken, blev indordnet under den påtvungne Policy of Racial Partnership og gjort til et vigtigt led i konkretiseringen og virkeliggørelsen af Policy of Racial Partnership.

²⁷ Keatley, *op.cit.*, side 146. Se endvidere *ibid.*, side 414-431.

²⁸ *ibid.*, side 224.

²⁹ Leys, *European Politics*, side 272 f.

³⁰ Citeret fra *ibid.*, side 272.

³¹ Mlambo, *op.cit.*, side 117 og 134.

³² Citeret fra Leys, *European Politics*, side 272 f (fremhævelse i originalen).

³³ *ibid.*, side 274-277.

Til sammen var den Centralafrikanske Føderation, oparbejdelsen af en afrikansk "middelklasse" og åbningen over for helt proletariserede afrikanske arbejdere de vigtigste udtryk for industriborgerskabets hegemoniske position. Men - som jeg vil vise i de følgende afsnit - der var ikke tale om en stabil hegemoni.

På den politiske scene blev hegemoniskiftet, der blev formidlet af agrarborgerskabets oprindelige interesse i at fremme en industrialisering i Rhodesia samt interessen i etableringen af den Centralafrikanske Føderation, ikke markeret af, at et andet parti overtog regeringspositionen. Det var stadig *United Party* eller *United Rhodesia Party*, som det hed fra 1953-58, eller *United Federal Party (UFP)*, som det hed fra 1958-63,³⁴ der var regeringsparti. På det økonomiske niveau førte industriborgerskabets fremvoksen til, at det i 1949 dannede sin egen interesseorganisation, Federation of Rhodesian Industries (FRI). Leys, der skrev i 1958, betegner FRI som en relativt svag organisation, specielt i sammenligning med agrarborgerskabets tilsvarende organisation RNFU, bl.a. fordi mange industrivirksomheder forblev medlem af Chamber of Commerce efter 1949.³⁵

5.3 Den Centralafrikanske Føderation

Det er ikke hensigten her at skrive den Centralafrikanske Føderations historie. Jeg vil kun kort opsummere dens vigtigste økonomiske betydning for klasserne i Sydrhodesia.

Det var repræsentanter for industriborgerskabet, der i Sydrhodesia var de ledende i agitationen for oprettelsen af den Centralafrikanske Føderation. Formanden for United Central Africa Association, der var blevet dannet i 1949 som organisator af kampagnen til fordel for føderationen, var således identisk med formanden for FRI.³⁶ Det blev da også det sydrhodesiske industriborgerskab, der fik størst gevinst af Føderationen. Industrien i Sydrhodesia var fra starten baseret på afsætning i også Nordrhodesia og Nyasaland, og Føderationen konsoliderede dette forhold på det politiske plan. Industrien fik sikret og ikke mindst beskyttet størstedelen af markedet for sine produkter og forhindrede derved effektivt, at der i Føderations-årene udvikledes en lokal industri i Nordrhodesia og Nyasaland.³⁷

Formelt set var Føderationen hovedsagelig ansvarlig for de hvides anliggender, mens afrikanernes forhold forblev i de enkelte delstater regi. Da Nordrhodesia p.gr.a. Kobberbæltet var den største økonomiske bidragsyder til Føderationen, mens langt størstedelen af de hvide i Føderationen boede i Sydrhodesia, var en konstant ressource-

³⁴ Se *ibid.*, side 140-142.

³⁵ Se *ibid.*, side 105-111.

³⁶ Loney, *op.cit.*, side 88

³⁷ *ibid.*, side 90 samt Centre of African Studies, *op.cit.*, side 3.

overførsel fra Nord- til Sydrhodesia én af de vigtigste konsekvenser af føderationsdannelsen. Det muliggjorde for det første en generel skattnedsættelse i Sydrhodesia, som de hvide som de største skatteydere profiterede mest af. For det andet blev de overførte finansielle midler benyttet til en generel forbedring af de almene produktionsbetingelser i Sydrhodesia, ikke mindst opbygningen af Kariba-dæmningen og et stort kraftværk dér.³⁸

Hvad det økonomiske angår var der således ikke de store konflikter vedrørende Føderationen mellem de hvide klasser i Sydrhodesia. Den Centralafrikanske Føderation styrkede generelt disse, og det kom bl.a. til udtryk i de højeste hvide indvandringstal, Sydrhodesia nogen sinde har oplevet, så det var ikke de hvide klasser i Sydrhodesia, der tog initiativ til Føderationens opløsning. Mere herom i afsnit 5.6.3.

5.4 Bestræbelserne på at oparbejde en afrikansk "middelklasse"

Som nævnt var den rhodesiske stats reaktion på den voksende proletariske bevidsthed og organisering en umiddelbar undertrykkelse af de afrikanske arbejdere kombineret med bestræbelser på at oparbejde en afrikansk "middelklasse", der kunne fungere som stødpude over for de afrikanske arbejdere. Med en kraftig anvendelse af ideologien om Racial Partnership blev det stillet udvalgte afrikanere i udsigt, at de efter et stykke tid ville kunne opnå de samme rettigheder og privilegier som de hvide og en accept som ligeværdige borgere.

I byerne gik bestræbelserne ud på at indlemme de afrikanske intellektuelle (lærere, præster, journalister o.l.) i en række *multiraciale foreninger*, hvor hvide og sorte kunne mødes og diskutere. Shamuyarira, der som afrikansk journalist selv oplevede dette "fællesskab", sammenfatter de multiraciale foreninger under overskriften "Tea-time partners". InterRacial Association, Capricorn African Society og diverse Welfare Associations er eksempler på sådanne foreninger. De intellektuelle er en social kate ori, hvis opgave er at sammenfatte og udsprede ideologi,³⁹ og det overordnede formål med de multiraciale foreninger var da også en kraftig borgerlig-ideologisk indoktrinering af de afrikanske intellektuelle. Mere konkret var formålet at kanalisere de afrikanske intellektuelle ind i det regerende United Rhodesia Party/United Federal Party og bort fra den fremspirende nationalistbevægelse.⁴⁰

Det sidste formål lykkedes aldrig rigtig og brød definitivt sammen, da den relativt liberale premierminister, Garfield Todd, der havde efterfulgt Huggins i 1953, blev fældet som Sydrhodesias premiermini-

³⁸ Leys, *European Politics*, side 121 samt Loney, *op.cit.*, side 89 f og 68.

³⁹ Se Poulantzas, *Om samhällsklasser*, side 40 og Poulantzas, *Classes in ...*, side 23.

⁴⁰ Shamuyarira, *op.cit.*, side 18-22.

ster i februar 1958 i et internt opgør i UFP netop p.gr.a. sine liberale udtalelser om racemæssige emner.⁴¹ Man kan dog ikke fralægge de multiraciale foreninger enhver betydning. Som Amilcar Cabral har påpeget, spiller netop de afrikanske intellektuelle en afgørende rolle ved nationalistbevægelsens dannelse i kraft af, at de stort set udgør dens eneste mulige ledere i starten.⁴² Det er nærliggende at se den (set i sammenhæng med udviklingen i det øvrige Afrika) relativt sene udvikling af den afrikanske nationalistbevægelse i Sydrhodesia, dens langvarige satsen på forhandlinger for at opnå afrikansk flertalsstyre til trods for den rhodesiske stats gentagne forbud af nationalist-organisationer, fængsling af ledere og voldelige undertrykkelse af fredelige demonstrationer samt dens endelige splittelse i 1963 på grundlag af uenighed om strategien (væbnet kamp kontra fortsatte forhandlinger) i lyset af den ideologiske påvirkning af de afrikanske intellektuelle i de multiraciale foreninger.⁴³ Opfattet på denne måde har de multiraciale foreninger ydet et vigtigt bidrag til UDI i 1965, fordi nationalistbevægelsens splittelse og de efterfølgende interne kampe mellem ZANU og ZAPU medførte, at det var relativt let for RF-styret før UDI at desorganisere de undertrykte afrikanske klasser, således at selve UDI den 11. november 1965 kun blev mødt med spredt og spontan afrikansk modstand.

I de afrikanske landområder førte bestræbelserne på at oparbejde en afrikansk "middelklasse" til vedtagelsen af *Native Land Husbandry Act i 1951*.⁴⁴ Loven gav regeringen fuldmagt til at opdele jorden i alle afrikanske områder (Purchase Areas såvel som reservater) i privatejede økonomisk rentable enheder. Hver enhed skulle være så stor, at den kunne dække selvforsyningsbehovene for en gennemsnitsfamilie samt et årligt overskudssalg på ca. 75 pund (til sammenligning kan nævnes, at den årlige gennemsnitsløn for afrikanske arbejdere i 1956 var 75 pund,⁴⁵) Gennem regler om, at højst to landbrugsenheder kunne sluttet sammen under én ejer, søgte man at forhindre udviklingen af et egentligt afrikansk agrarborgerskab og begrænse det til et agrar-småborgerskab.⁴⁶ Omvendt forsøgte man gennem regler om, at enhe-

⁴¹ *ibid.*, side 22 samt Mlambo, *op.cit.*, side 115 f og 123-126.

⁴² Amilcar Cabral, *op.cit.*, side 14-17 og 39-41. Cabral taler egentlig om småborgerskabet, men inkluderer heri de intellektuelle, og det er specielt dem, der vil stå i spidsen for nationalistbevægelsen (se *ibid.*, side 40).

⁴³ Jeg har behandlet disse forhold mere indgående i *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 38 f, 103-107 og 120-131 og der forsøgt at sandsynliggøre tesen (bevises i streng forstand kan den jo næppe).

⁴⁴ Den rhodesiske Chief Native Commissioner forklarede i 1954 hensigterne med loven således: "Rapid implementation of government policy, by application of the Native Land Husbandry Act, right throughout all the Native reserves and rural areas, is vital to establish and ensure a contented and progressive Native peasant. ... inevitably he will disregard the political sirens of the urban areas, who themselves are making no headway with their self-aggrandisement sheme." Citeret fra Loney, *op.cit.*, side 59.

⁴⁵ *Africa South of the Sahara 1971*, side 601.

⁴⁶ Den konkrete grænse mellem borgerskab og småborgerskab er noget flydende. På den ene side består det "rene" småborgerskab alene af dem, der arbejder med egne produktionsmidler uden at beskæftige fremmed arbejdskraft (=småproduktion), mens på den anden side det "rene" borgerskab består af dem, der ikke selv arbej-

derne var udelelige, at forhindre en fortsættelse og forværring af overbefolkningen i reservaterne. Loven blev således lanceret som en "landbrugsrevolution", der skulle gøre en ende på overgræsning og jorderosion i de afrikanske landområder. Samtidig indgik loven som et led i industriborgerskabets bestræbelser på at få etableret en helt proletariseret afrikansk arbejderklasse i byerne, idet kun et mindretal af afrikanerne ifølge lovens intentioner skulle forblive på landet agrarsmåborgerne og et mindre antal landarbejdere, der kunne beskæftiges), mens resten måtte finde lønarbejde i de europæiske områder.⁴⁷

I forlængelse af Native Land Husbandry Act begyndte staten i slutningen af 1950'erne at oprette afrikanske lokalråde (*African Councils Act af 1957*) i den hensigt at integrere de afrikanske intellektuelle i landområderne (især lærerne) i lokaladministrationen og gå den måde fjerne dem fra nationalistbevægelsen.⁴⁸ Denne politik har RF-regeringen fortsat i 1960'erne som led i dens *Policy of Community Development*.⁴⁹

Native Land Husbandry Act var som nævnt en fuldmagtslov, og selvom der fra statens side i perioden 1950-1958 blev pumpet 18,8 mill. pund i forbedringer af det afrikanske landbrug (imod 2,5 mill. pund fra 1941 - 1949)⁵⁰ blev intentionerne med loven ikke opfyldt (bortset fra en forøgelse i antallet af selvejerbønder i købsområderne). Loven blev endelig opgivet i 1962. Bag fiaskoen lå for det første, at en kapitalistiske produktion slet ikke var i stand til at opsuge alle de proletariserede som lønarbejdere. I forlængelse heraf blev der for det andet ikke bygget boliger nok i byerne til afrikanerne, og der blev slet ikke skabt et alternativt socialt sikkerhedsnet, således at afrikanerne fortsat måtte ty til den afrikanske landbrugsproduktion som "arbejdsløshedsunderstøttelse", "alderdomspension" o.s.v.⁵¹ Bag dette lå en voksende modsætning mellem på den ene side agrarborgerskabet og arbejderaristokratiet og på den anden side industriborgerskabet.⁵² For det tredje skyldtes lovens fiasko modstanden fra den fremvoksende afrikanske nationalistbevægelse.

der, men via ejendomsret til produktionsmidler beskæftiger fremmed arbejdskraft og dermed lever af udbytningen af dem (indkomstkilde = profit, jvf. Marx, *Kapitalen* 3, side 1137 f). Herimellem må en konkret afgrænsning bero på graden af afhængighed af fremmed arbejdskraft, idet beskæftigelse af enkelte lønarbejdere normalt ikke regnes for brud med småborgerskabs-tilhørsforholdet.

⁴⁷ Kay, *op.cit.*, side 86-88; Riddell, *The Land Problem*, side 9 og 39 ff; Gray, *op.cit.*, side 296 f samt Loney, *op.cit.*, side 58-60. At det internationale borgerskab, som industriborgerskabet i Rhodesia var en del af, så med venlige øjne på Native Land Husbandry Act, fremgår bl.a. af, at Verdensbanken bidrog med et lån på £ 2 mill. til lovens gennemførelse (Shamuyarira, *op.cit.*, side 98).

⁴⁸ A.K.H. Weinrich, *Chiefs and Councils in Rhodesia*, Heinemann, London 1971, side 27.

⁴⁹ Se afsnit 6.1.

⁵⁰ Arrighi, *Political Economy*, side 361. Se afsnit 5.6.2. vedr. en del af disse penges oprindelse og brug.

⁵¹ *Report of the Secretary for Internal Affairs for 1962* - citeret i Kay, *op.cit.*, side 88.

⁵² Se afsnit 5.6.

5.5 Den afrikanske nationalist-bevægelses fremvækst

Strejkerne i 1945 og 1948 var udtryk for en voksende proletarisk bevidsthed hos de afrikanske arbejdere, men de afrikanske arbejdere var som helhed svage.⁵³ Op til midten af 1950'erne var den rhodesiske stat i stand til effektivt at desorganisere de afrikanske arbejdere, men desorganiseringen var modsigelsesfyldt. Et vigtigt led i den ændrede herredømmeform bestod som omtalt ovenfor i Native Land Husbandry Act, og forsøgene på at gennemføre denne lov var den direkte anledning til dannelsen af den afrikanske nationalistbevægelse. En af de tidlige nationalist-ledere, George Nyandero, har således udtalt, at loven var "the best recruiter the African nationalists ever had."⁵⁴ Årsagen her til var ikke blot den stigende proletarisering af afrikanske bønder, uden at de kunne finde arbejde andetsteds, men osse det forhold, at alle afrikanske arbejdere (halv- såvel som helproletariserede) samt studenter og intellektuelle med Native Land Husbandry Acts gennemførelse ville miste det sikkerhedsnet, der lå i det traditionelle jordfordelings-princip i de afrikanske reservater, hvor alle voksne mænd havde ret til at få tildelt brugsretten over et stykke jord.⁵⁵ Native Land Husbandry Act udgjorde således en trussel imod alle afrikanske klasser og lag lige bortset fra det afrikanske 'agrarsmåborgerskab.

Dannelsen af den første nationalist-organisation⁵⁶ i Rhodesia, *City Youth League (CYL)* i august 1955 blev fremprovokeret af Huggins hest-og-rytter metafor. Det var en række unge afrikanske intellektuelle, der tog initiativet, og de formulerede ved samme lejlighed et opgør med de multiraciale foreninger og de afrikanske intellektuelle, der indgik i dem. James Chikerema, der sammen med George Nyandoro var ledende i CYL, udtalte således ved CYLs dannelse:

*"Fight for human dignity and freedom ... Forget the tea-drinking multi-racialists ... Do not hang on the back Of European Organizations like babies. Rely now On yourselves."*⁵⁷

Jeg vil ikke på dette sted i detaljer gennemgå den afrikanske nationalistbevægelses udvikling, men vil henvise til min egen gennemgang heraf.⁵⁸ Jeg vil her kun nøjes med at trække de ting frem, der har relation til min problemstilling: UDI og de klasse- og magtforhold, der

⁵³ Se min diskussion heraf i *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 82-93.

⁵⁴ Citeret fra Arrighi, *Political Economy*, side 376. Se den samstemmende redegørelse hos en anden nationalistleder: Shamuyarira, *op.cit.*, side 90.

⁵⁵ Se herom i afsnit 2.

⁵⁶ Betegnelsen bruges her primært, fordi det er den almindeligt benyttede i diverse fremstillinger. Indholdsmæssigt dækker den det brede spektrum af undertrykte afrikanske klasser, hvis magtudøvelse organiseredes herigennem,

⁵⁷ Citeret fra Shamuyarira, *op.cit.*, side 28.

⁵⁸ I *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 115-131, der dækker udviklingen fra 1955 til 1965.

ligger bag det opretholdte hvide styre i Rhodesia, herunder statens indgreb.

CYL og især *African National Congress (ANC)*, der efterfulgte CYL i 1957, samt til dels *National Democratic Party (NDP)*, der efterfulgte ANC i 1960, bekæmpede aktivt Native Land and Husbandry Act. Gennem modstanden mod denne lov, der samlede afrikanerne i byerne og på landet, lykkedes det relativt hurtigt for nationalist-bevægelsen i Rhodesia at få opbakning fra alle de undertrykte afrikanske klasser.⁵⁹ Fra 1958 til 1960 strømmede osse de afrikanske intellektuelle til nationalistbevægelsen efter at Garfield Todd var blevet fældet, og Partnership -ideologien var bristet i de fleste afrikaneres øjne.⁶⁰ I en case-study af den afrikanske bydel, Mucheke, udenfor Fort Victoria fremgår det endvidere, at det afrikanske småborgerskab byen (håndværkere, små forretningsdrivende samt ejere af busser, lastbiler o.lgn.) i hvertfald i Mucheke også var aktive i kampen for afrikansk flertalsstyre i Rhodesia.⁶¹

Nationalistbevægelsens samling af alle de undertrykte afrikanske klasser blev med NDPs dannelse i januar 1960 fulgt op af, at bevægelsens krav fra da af entydigt var *flertalsstyre*. I NDPs Statement of Principle hedder det, at NDP skal arbejde:

"for removing all forms of oppression, and for the establishment of a democratic government in Southern Rhodesia, to work for speedy constitutional reconstruction in Southern Rhodesia, with the object of having a government elected on the principle of "One Man, One Vote.""

⁶²

Den rhodesiske stats reaktion på den forenede organisering af de undertrykte afrikanske klasser var en voldsom repression, allerede før det utvetydige krav om flertalsstyre blev formuleret. Frem til ihvertfald 1962 benyttede de afrikanske nationalist-organisationer alene fredelige og forfatningsmæssige midler til at fremme deres sag. Alligevel blev den ene organisation efter den anden forbudt, så snart lejligheden bød sig - og f.eks. i ANCs tilfælde var denne lejlighed blot en frygt for, at uroligheder i den Centralafrikanske Føderations to andre lande ville brede sig til Sydrhodesia.⁶³ Ledende medlemmer blev fængslet stort

⁵⁹ Shamuyarira, *op.cit.*, side 90-98. Det blev som sagt ikke til så meget med oparbejdelsen af et afrikansk agrarsmaborgerskab. Jeg har ingen oplysninger, der tyder på, at agrarsmaborgerskabet som klasse forholdt sig på en særegen måde i forhold til den fremvoksende afrikanske nationalistbevægelse.

⁶⁰ Mlambo, *op.cit.*, side 129 og 145 f. Se endvidere A.K.H. Weinrich, *Black and White Elites in Rural Rhodesia*, Manchester University Press, Manchester 1973, side 166-173.

⁶¹ Se A.K.H. Weinrich, *Mucheke: Race, Status and Politics in a Rhodesian Community*, Unesco Press, Paris 1976, side 186 f.

⁶² Citeret fra Shamuyarira, *op.cit.*, side 60.

⁶³ Se James Barber, *Rhodesia: The Road to Rebellion*, Oxford University Press, London 1967, side 18 f.

set i flæng, og fredelige demonstrationer blev brutalt splittet af politiet, ved en enkelt lejlighed kostede det mellem 12 og 36 afrikanere livet.⁶⁴

Dette nu helt åbenlyse brud på Partnership-ideologien blev fremtvunget af, at det regerende UFP mødte stigende modstand imod sin politik osse fra de hvide. I februar 1956 var oppositionspartiet *Dominion Party (DP)* blevet dannet, og ved valget i juni 1958 fik det flere stemmer end UFP (45,7% imod 42,4%), men p.g.a. et system med alternativ stemmeafgivning lykkedes det UFP at få flertal i Legislative Assembly (17 til UFP og 13 til DP). DP understregede i sin politik kravet om fortsat uindskrænket europæisk overherredømme i Rhodesia og var primært udtryk for agrarborgerskabets og arbejderaristokratiets voksende modstand imod den førte UFP-politik.⁶⁵

5.6 Modstanden mod UFPs politik

5.6.1 Modsætningen mellem industriborgerskabet og arbejderaristokratiet.

I naturlig forlængelse af interessen i at få skabt en helt proletariseret afrikansk arbejderklasse havde industriborgerskabet, der beskæftigede hovedparten af de hvide arbejdere, en åbenlys interesse i at få fjernet job-barriererne på arbejdsmarkedet, således at alle arbejdere uanset hudfarve kom til at konkurrere på lige fod. Da der var overflod af afrikanske arbejdere, ville en lige konkurrence mellem sorte og hvide arbejdere på arbejdsmarkedet automatisk på lidt længere sigt - når osse kvalifikationsforskellene var blevet udlignet - betyde, at de hvide arbejderes høje lønninger ville falde drastisk, uden at der nær ville ske en tilsvarende stigning i de sortes lønninger. På denne måde ville industriborgerskabets lønomkostninger kunne nedbringes.⁶⁶

Som en refleks heraf fremsatte regeringen i 1954 et lovforslag (Native Industrial Workers' Unions Bill), der ville betyde en anerkendelse af afrikanske fagforeninger på linje med de hvides samt i det hele taget en større ligestilling af sorte og hvide arbejdere. Efter en langvarig udvalgsbehandling og et omfattende lobby-arbejde fra de hvide fagforeninger, der nu var samlet i Trade Union Congress,⁶⁷ blev resultatet i 1959 en *ændring af Industrial Conciliation Act*, der i det store og hele stadigvæk er gældende i dag.

⁶⁴ Se Zimbabwe: *klassekamp - befrielseskamp*, side 123 f.

⁶⁵ Leys, *European Politics*, side 167-172 samt Mlambo, *op.cit.*, side 125 f, 129 f, 138 og 246.

⁶⁶ Arrighi, *Political Economy*, side 358.

⁶⁷ Se Leys, *European Politics*, side 116-119.

Med 1959-erklæringen blev det åbenlyst racistiske element i Industrial Conciliation Act ⁶⁸ fjernet. Nu omfatter loven alle arbejdere, dog undtaget de offentligt ansatte (hvor Public Services Act fortsat gælder), jernbanearbejderne (hvor Rhodesia Railways Act gælder) samt landarbejderne og de private tjenestefolk (hvor Masters and Servants Act fortsat er i kraft). ⁶⁹ Allerede ved disse undtagelser blegner det ikke-racistiske billede: Effekten heraf er, at kun ca. 38% af de sorte arbejdere er omfattet af loven sammenlignet med 78% af de hvide. ⁷⁰ Men ikke nok med det:

Med lovændringen fik afrikanske fagforeninger mulighed for at blive officielt anerkendt og forhandlingsberettigede i brancherådene. Men for det første foreskriver Industrial Conciliation Act, at kun én fagforening kan blive forhandlingsberettiget i hver branche og få sæde i brancherådet. Da mange brancher på forhånd havde hvide fagforeninger, blev de afrikanske arbejdere tvunget til at organisere sig i disse, hvis de ikke ville stå helt uden for systemet. Men så optræder den næste flaskehals: Alle fagforeninger må opdeles i sektioner på basis af uddannelse, køn, race m.m. og i forlængelse heraf kan der etableres et system med "vote-devaluation" for at beskytte "skilled and minority interests", som loven udtrykker. det. ⁷¹ I den nu "multiraciale" AMWU giver dette sig konkret udtryk i, at Grade I-medlemmerne (de faglærte) ved hjælp af specielle udformede stemmeregler altid er sikret "flertal". F.eks. valgte de 1000 grade I-medlemmer 39 hvide delegater til 1974-kongressen, mens de 4.422 Grade II- og III-medlemmer valgte 15 sorte delegater. ⁷² Tilsvarende inden for United Steel Workers, hvor de ca. 300 hvide arbejdere vælger 20 repræsentanter til forretningsudvalget og de mere end 1500 sorte arbejdere kun 10. ⁷³ Men heller ikke hermed er det sagt:

Hvis en fagforening (f.eks. en rent afrikansk) vil deltage i et brancheråd og være medbestemmende om egne løn- og arbejdsforhold, skal den registreres af staten. Og staten kan nægte eller altid tilbagekalde en registrering, hvis fagforeningen skønnes - af *staten*, vel at mærke! - at være et uansvarligt eller urepræsentativt organ, hvis dens aktiviteter skønnes at gå imod den offentlige interesse, eller hvis den er engageret i politiske aktiviteter. At staten benytter disse gummiagtige bestemmelser til at desorganisere fagbevægelsen, når staten følte sig blot en smule truet, illustreres af, at antallet af registrerede fagforeninger omkring UDI faldt fra 60 i 1964 til 53 i 1967. ⁷⁴ På denne baggrund

⁶⁸ Se afsnit 4.2.3.

⁶⁹ Harris, *op.cit.*, side 55.

⁷⁰ Sprack, *op.cit.*, side 20.

⁷¹ *Zimbabwe Information Group Bulletin* No. 9-10, Dec 1978 - Jan 1979, side 14.

⁷² Clarke, *African Mine Labourers*, side 207 f.

⁷³ *Zimbabwe Information Group Bulletin* No. 9-10, Dec 1978 - Jan 1979, side 14.

⁷⁴ Harris, *op.cit.*, side 55-57 og Sprack, *op.cit.*, side 19.

er det ikke så mærkeligt, at der i dag kun eksisterer en svag og splittet afrikansk fagbevægelse.⁷⁵

Ved 1959-ændringen af Industrial Conciliation Act blev brancherådene frataget kontrollen med de faglige uddannelser, der i stedet for blev reguleret af *Apprenticeship Act of 1959*. Fra da af fik afrikanere mulighed for at oprette en lærekontrakt og dermed få en faglig uddannelse, men forudsætningen for at indgå en lærekontrakt er mindst 10 års uddannelse, og det ekskluderer på forhånd det store flertal af sorte, da alle afrikanske skoleelever skal betale skoleafgifter og det endda efter en glidende skala, så afgiften stiger år for år.⁷⁶ Desuden har de hvide fagforeninger ved pres på staten og arbejdsgiverne gjort det vanskeligt for sorte, der opfyldte forudsætningerne, overhovedet at få oprettet lærekontrakter, bl.a. fik de hvide arbejdere gennemtvunget, at den statslige faglige skole (Luveve College), der blev oprettet i 1961 specielt med henblik på sorte elever, allerede blev lukket igen i 1961. Resultatet var, at det i perioden 1962-69 kun lykkedes i alt 114 afrikanere at få oprettet lærekontrakter imod 3.438 hvide (der foreligger ingen tal for fulde uddannelser).⁷⁷

Med andre ord lykkedes det kun for industriborgerskabet i en meget amputeret form at få gennemtvunget sine interesser. Den reelle ligestilling af sorte og hvide arbejdere på arbejdsmarkedet blev ikke gennemført, og de hvide arbejders monopol på faglært arbejde blev kun i ringe grad antastet. Tværtimod fik industriborgerskabet opbygget et åbent modsætningsforhold til arbejderaristokratiet, der blev yderligere skærpet under den afmatning, der prægede Rhodesias økonomi i en række år efter 1958. Industriborgerskabets vaklende hegemoni skal ses i sammenhæng med, at et modsætningsforhold til agrarborgerskabet også begyndte at manifestere sig.

5.6.2 Modsætningen mellem industriborgerskabet og agrarborgerskabet

Som tidligere nævnt aftog agrarborgerskabets interesse i en industrialisering i takt med, at eksportvaren tobak blev den vigtigste afgrøde, og derved kappedes den formidling, der efter 1948-strejken havde ført til agrarborgerskabets, omend modvillige accept af en begyndende helproletarisering af de sorte arbejdere. Det kapitalistiske

⁷⁵ Se vedr. den afrikanske fagbevægelse: Harris, *op.cit.*, side 60-63; C.M. Brand, *Politics and African Trade Unionism in Rhodesia since Federation, Rhodesian History*, Vol. 2 1971, side 89-109; Clarke, *Labour Conditions*, side 125-131; Clarke, *Domestic Workers*, side 43-45; Clarke, *Contract Workers*, side 106-110 samt Clarke, *Agricultural and Plantation Workers*, side 188-196.

⁷⁶ Se min gennemgang af det rhodesiske uddannelsesvæsen i *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 52-56.

⁷⁷ Austin, *op.cit.*, side 48 f og International Commission of Jurists, *op.cit.*, side 23. Se endvidere Stoneman, *Skilled Labour*, side 13 ff. For en række af de her skildrede forhold spiller det selvfølgelig en vigtig rolle, at det nationale borgerskab i 1962 tilbageerobrede den hegemoniske position i alliance med arbejderaristokratiet (se afsnit 5.6.4. og 6.).

landbrugs profitabilitet var fortsat afhængig af de "billige" halvproletariserede bønder, og selvom jeg ikke har nogen kilder, der direkte bekræfter det, er det nærliggende at slutte, at den utilstrækkelige opbygning af forudsætningerne for en helproletarisering af de sorte arbejdere (boliger, sociale foranstaltninger o.s.v.) primært skyldes pres fra agrarborgerskabet. Eric Gargett, der i mange år har været Senior Welfare Officer i Bulawayo, bekræfter ihvertfald, at det var politisk uenighed om graden af de afrikanske arbejderes proletarisering, der lå bag den ufuldstændige etablering af boliger m.m. til afrikanerne i byerne:

"The tremendous and rapid growth of the urban African population ... placed an enormous strain on local authorities who were left to shoulder the main burden, but had neither the financial nor the administrative resources to cope with it. Legislation in 1946 gave them the powers and financial facilities they needed, but political policy, then and since, has greatly complicated an already involved issue. The unresolved question has been the degree of permanence to be expected - or allowed - of urban settlement." ⁷⁸

Forsøget på at oparbejde et afrikansk agrarsmåborgerskab uddybede modsætningsforholdet mellem industri- og agrarborgerskabet. Et større afrikansk agrarsmåborgerskab var uundgåeligt en konkurrence-trussel for agrarborgerskabet, ihvertfald inden for visse produkter. Agrarborgerskabets magt viste sig op gennem 1950'erne i de mange gennemhulninger af intentionerne med Native Land Husbandry Act.

For det første blev det afrikanske agrarsmåborgerskabs afgrøder helt overvejende begrænset til hjemmemarkedsprodukter, især majs, mens agrarborgerskabet gik over til tobak. Det blev på den ene side sikret ved, at det afrikansk-diskriminerende to-prissystem fortsat eksisterede med det RNFU-dominerede Grain Marketing Board som administrerende organ. ⁷⁹ På den anden side ved, at alle hjemmemarkedspriser blev kontrolleret af staten, men altid efter forhandling med RNFU (Agricultural Marketing Council Act of 1956) ⁸⁰ og endelig at markedsføring af Virginia-tobak krævede registrering hos Tobacco Marketing Board, som (også) domineredes af RNFU (Tobacco Marketing Act of 1955). Enkelte afrikanske selvejerbønder fik mulighed for at dyrke det angiveligt mindre profitable tyrkiske tobak. ⁸¹ For det andet viste agrarborgerskabets magt sig ved, at mere end en tredjedel af de penge, der fra statens side blev benyttet til at forbedre det afrikanske landbrug med, ⁸² stammede fra Native Development Fund, der primært

⁷⁸ Eric Gargett, *The Administration of Transition: African Urban Settlement in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1977, side 41. Arrighi, *Political Economy*, side 361 ff er inde på det samme.

⁷⁹ Se afsnit 4.1.2.

⁸⁰ Leys, *European Politics*, side 68.

⁸¹ *ibid.*, side 68 f samt W.J. Barber, *op.cit.*, side 27.

⁸² Se afsnit 5.4.

fik sine midler fra afgifter på afrikanske salgsafgrøder (der var bl.a. tale om, at *en del* af forskellen mellem prisen på de afrikansk producerede og de europæisk producerede afgrøder gik til denne fond).⁸³ Til dette skal ydermere lægges, at halvdelen af udgifterne til at "forbedre" det afrikanske landbrug mellem 1950 og 1960, rent faktisk blev benyttet til at finansiere flytningen af afrikanere fra europæiske områder til afrikanske.⁸⁴

Det kunne tyde på, at Native Land Husbandry Act var en ren "papirtiger". At det dog ikke var tilfældet fremgår af, at antallet af selvejerbønder steg fra 1.969 i 1946 til 6.426 i 1961, og at det afrikanske agrarsmåborgerskab i 1960 beskæftigede ca. 56.000 landarbejdere (i 1969 efter 6 års RF-styre var dette tal faldet til ca. 17.000 landarbejdere hos agrarsmåborgerskabet).⁸⁵ Der foregik med andre ord en stadig magtkamp omkring Native Land Husbandry Act, hvor agrarborgerskabet primært udøvede sin magt gennem den stærke "faglige" organisation, RNFU, mens industriborgerskabet primært udøvede sin magt gennem regeringspartiet UFP. Da modsætningsforholdet mellem agrar- og industriborgerskabet tilspidsede sig 1960 - 1962 var der dog kommet yderligere et moment til – et moment, som kom til at bestemme den retning, som oppositionen imod UFP kom til at tage.

5.6.3 Afkoloniseringen i Afrika

Det nye moment bestod i afkoloniseringen i Afrika. Det ligger uden for dette speciales emne at gå ind i en dybere diskussion af afkoloniseringen, så jeg vil nøjes med her kort at opregne årsagerne til afkoloniseringen og derefter se på konsekvenserne for og i Rhodesia.

Efter den 2. verdenskrig var de førende kolonimagter, heriblandt Storbritannien, alvorligt svækket. De blev yderligere svækket efter en række hårde befrielseskampe i Asien (Storbritannien fx i Malaya), hvor frigørelsesbestræbelserne radikaliseredes tidligere end i Afrika p.gr.a. kampen mod den japanske besættelsesmagt under den 2. verdenskrig. I kølvandet på de svækkede kolonimagter fremstod USA som den absolut dominerende kapitalistiske stormagt efter den 2. verdenskrig. I forbindelse med kolonispørgsmålet arbejdede USA aktivt for en afkolonisering, hovedsageligt ud fra det økonomiske motiv at få åbnet de hidtil lukkede kolonimarkeder for USAs ekspanderende multinationale selskaber. Da nationalistiske bevægelser begyndte at dukke op i Afrika i 1950'erne, var kolonimagterne derfor udsat for et flersidet pres for afkolonisering, og resultatet blev en overgang til nykolonialismens indirekte og mindre omkostningskrævende dominansstrategi, som ikke var di-

⁸³ Leys, *European Politics*, side 34 f samt W.J. Barber, *op.cit.*, side 153

⁸⁴ W.J. Barber, *op.cit.*, side 153.

⁸⁵ Kay, *op.cit.*, side 93 samt Centre of African Studies, *op.cit.*, side 16 og 19.

skriminerende over for USA og dets multinationale selskaber, og hvor der var erfaringer fra Latinamerika at trække på.⁸⁶

I sin såkaldte "Wind of Change"-tale i Cape Town den 3. februar 1960 erklærede den daværende britiske premierminister, Harold Macmillan, at Storbritannien nu aktivt ville arbejde for afkolonisering i Afrika.

⁸⁷ Det fik næsten øjeblikkelige konsekvenser for den Centralafrikanske Føderation. Den afrikanske nationalistbevægelse stod væsentligt stærkere i Nordrhodesia og især i Nyasaland, end den gjorde det i Sydrhodesia. I juli 1960 blev det efter forhandlinger mellem den britiske koloniminister Ian Macleod og nationalistlederen Hastings Banda (udenom den føderale regering) klart, at Nyasaland ville opnå politisk uafhængighed under navnet Malawi, og at Malawi ville trække sig ud af den Centralafrikanske Føderation. En efterfølgende forfatningskonference i december 1960 om Føderationens fremtid endte resultatløst, og dermed var den Centralafrikanske Føderation i realiteten brudt sammen. Initiativet overgik derefter til de tre enkeltstater.⁸⁸

5.6.4 Modsætning mellem det nationale og det internationale borgerskab

I Sydrhodesia førte afkoloniseringsforberedelserne og Føderationens sammenbrud til, at modsætningsforholdet mellem industri- og agrarborgerskabet ændredes til et modsætningsforhold mellem det internationale og det nationale borgerskab. Dette perspektivskift i modsætningsforholdet blev i høj grad formidlet af, at bestræbelserne på at oparbejde en afrikansk "middelklasse" på baggrund af afkoloniseringsforberedelserne blev opfattet som et forsøg på at muliggøre en senere nykolonial løsning gennem en alliance mellem det internationale borgerskab og den afrikanske "middelklasse".⁸⁹ Det var netop forcerede bestræbelser på at oparbejde et afrikansk agrarsmåborgerskab i 1961-62, der førte til den endelige tilspidsning af modsætningsforholdet mellem på den ene side det internationale borgerskab og på den anden side det nationale borgerskab i alliance med arbejderaristokratiet.

Ved en forfatningskonference i januar-februar 1961, der skulle afgøre Rhodesias fremtid efter den Centralafrikanske Føderations opløsning, blev resultatet ikke aftaler om en afkolonisering, men derimod en ny forfatning, der på den ene side for første gang i Rhodesia sikrede afrikanerne en formel deltagelse i det borgerlig-demokratiske styre (de fik 15 ud af Legislative Assemblies nu 65 pladser, mens de hvide fik 50) og på den anden side øgede det lokale selvstyre uden at ophæve den koloniale status, forstået på den måde at Storbritannien ifølge forfatningens Section III formelt set kunne gribe direkte ind i magtudøvelsen i

⁸⁶ Se fx Afrikagrupperne i Sverige, *Befrielsekampen i Afrika*, ALIS Stockholm 1977, side 37-59 samt Arrighi & Saul, *Nationalism and Revolution*, side 52-55.

⁸⁷ Se fx Callinicos & Rogers, *op.cit.*, side 3 samt James Barber, *op.cit.*, side 22 ff.

⁸⁸ James Barber, *op.cit.*, side 25-42.

⁸⁹ Arrighi, *Political Economy*, side 365.

Rhodesia, men samtidig anerkendte, at interne anliggender var dækket "by the convention of non-interference". Resultatet må betegnes som en klar sejr til det nationale borgerskab, selvom Storbritannien forsøgte at udlægge det som et skridt på vejen til afrikansk flertalsstyre.⁹⁰

På baggrund af 1961-forfatningen fremstod den forcerede afrikanske agrarsmåborgerskabs-oparbejdning som et forsøg fra UFPs side på at vinde tilslutning fra afrika-nerne ved det kommende valg. Det skal ses på baggrund af, at UFP allerede ved valget i 1958 havde fået færre stemmer end DP og derfor så frem til at skulle få flertal i det kommende Legislative Assembly v.hj.a. de afrikanske pladser. I 1961 begyndte UFP så småt at foretage statsopkøb af uudnyttet jord i de europæiske områder for derefter at overdrage jorden til afrikanske selvejerbønder. Op til valget i december 1962 forpligtede UFP sig yderligere til at ophæve racediskriminationen og især Land Apportionment Act, hvis det vandt valget.⁹¹

I marts 1962 blev *Rhodesian Front (RF)* dannet som en sammenslutning af DP og en række udbrydere fra UFP (heriblandt Ian Smith) for at forene og styrke oppositionen imod UFP. I sin agitation op til valget kørte RF især på, at det var imod enhver form for afrikansk indflydelse, selv den minimale, som 1961-forfatningen indrømmede afrikanerne. RFs svar var en skærpet tilbagevenden til raceadskillelsespolitikken fra 1930'erne og 1940'erne.⁹² RFs politik var med andre ord et udtryk for det nationale borgerskabs og arbejderaristokratiets interesser, sådan som de var formuleret imod den politik, som UFP i industriborgerskabets/ det internationale borgerskabs interesse med dalende succes havde forsøgt at føre igennem. Alliancen i RF blev yderligere svejset sammen af, at valgkampen i 1962 foregik på baggrund af krigen i Congo og et netop indsat afrikansk overgangsstyre i Nordrhodesia, og ved valget den 14. december 1962 blev resultatet 35 pladser til RF, 29 til UFP (incl. alle de 15 afrikanske pladser!) samt 1 uafhængig.⁹³

Dette valgresultat afgjorde endeligt den langvarige kamp om den hegemoniske position, som havde raset siden midten af 1950'erne, da industriborgerskabet dels forsøgte at nedbryde job-barriererne på arbejdsmarkedet og dels forsøgte at gennemføre Native Land Husbandry Act. Kampen blev kraftigt intensiveret efter Føderationens sammenbrud i 1960, og jeg vil mene, at der ihvertfald fra 1960 til 1962 var tale om en periode, hvor hverken det nationale eller det internationale borgerskab indtog den hegemoniske position (der var en form for magtligevægt). Jeg vil i denne forbindelse nævne, at det netop var i 1960, at Urban Influx Control Policy blev indført, hvilket indebar en kontrol med og begrænsning i antallet af helt proletariserede afrikanske

⁹⁰ Loney, *op.cit.*, side 122f; James Barber, *op.cit.*, side 68-79 samt John Day, Southern Rhodesian African Nationalists and the 1961 Constitution, *Journal of Modern African Studies*, Vol. 7 No. 2, 1969, side 225-229.

⁹¹ James Barber, *op.cit.*, side 124 og Loney, *op.cit.*, side 125 f.

⁹² Loney, *op.cit.*, side 124 og 126; James Barber, *op.cit.*, side 149-162 samt Mlambo, *op.cit.*, side 55 f.

⁹³ Loney, *op.cit.*, side 126.

arbejdere i byerne. Indførelsen af denne kontrolpolitik var helt entydigt i det nationale borgerskabs interesse.⁹⁴

I relation til min problemstilling vil jeg fremhæve, at det i perioden med industriborgerskabet som hegemonisk fraktion ikke lykkedes at antaste deri "institutionelle ramme", der var opbygget under det nationale borgerskabs hegemoni, nemlig for det første de dele, der sikrede agrar-borgerskabets akkumulationsbetingelser (jordfordelingen, den undertrykte konkurrence fra det afrikanske landbrug og tilvejebringelsen af billig sort arbejdskraft) og for det andet sikringen af de hvide arbejdere som arbejderaristokrati, selvom angreb på samtlige disse elementer blev forsøgt. Når alt kommer til alt bestod industriborgerskabets hegemoni således først og fremmest i etableringen af den Centralafrikanske Føderation og den lille åbning for helt proletariserede sorte arbejdere. Da Føderationen brød sammen, var det sket med industriborgerskabets hegemoni. Herefter vendte det nationale borgerskab tilbage som hegemonisk fraktion i politisk alliance med arbejderaristokratiet, dvs. på basis af den "institutionelle ramme", der var blevet etableret tidligere under det nationale borgerskabs hegemoni fra 1923 til 1948/50.

⁹⁴ Se afsnit 4.3.1.

6 DET NATIONALE BORGERSKAB TILBAGE SOM HEGEMONISK FRAKTION

6.1 De grundlæggende elementer i RFs politik

I tiden fra RFs valgsejr i 1962 og frem til UDI viste det nationale borgerskabs genvundne hegemoniske position sig først og fremmest i en række defensivt prægede bestræbelser, der tog sigte på at bibeholde og videreføre den "institutionelle ramme", som var opbygget i 1930'erne og 1940'erne, og som sammenfattede og udtrykte det nationale borgerskabs grundlæggende interesser. (herunder den politiske alliance med arbejderaristokratiet). RF blev dannet og vandt 1962-valget, netop p.g.a. UFPs angreb på den "institutionelle ramme".¹

Som følge af RFs valgsejr blev Land Apportionment Act ikke ophævet, sådan som UFP havde lovet at gøre det. Tværtimod begyndte RF omgående at udbygge nogle hidtil ret løse planer om at etablere en form for lokalt selvstyre i de afrikanske stammeområder (Tribal Trust Land) ved at give øgede beføjelser til de regeringsudpegede og -lønnede høvdinge for på den måde bl.a. at cementere jordfordelingen. Intentionerne minder en del om den sydafrikanske bantustanpolitik og blev i Rhodesia kaldt for *Policy of Community Development*.²

I det rhodesiske uddannelsesvæsen var der i 1950'erne blevet allokeret øgede midler til den afrikanske uddannelse, specielt med henblik på at få nogle flere højtuddannede afrikanere (i forlængelse af "middelklasse"-oparbejdningen). Efter RFs regeringsovertagelse er uddannelsesvæsenet igen blevet helt racedelt og indrettet således, at alle hvide får en høj uddannelse (næsten 50% får en akademisk uddannelse, og resten er sikret en teknisk-faglig uddannelse, mens næsten alle afrikanere kun uddannes til et niveau, hvor de vil være i stand til at udføre funktioner som ufaglært og halvfaglært arbejdskraft. Eller som det direkte udtrykkes i RFs uddannelsespolitik:

*"... to gear the African educational output to the job opportunities which Europeans are willing to offer to Africans."*³

Den eneste undtagelse fra raceadskillelsen inden for uddannelsesvæsenet er universitetet i Salisbury. Sammenfattende er det rhode-

¹ James Barber, *op.cit.*, side 221 karakteriserer RFs politik som "the overall commitment of the party to retain the existing social structure."

² Se *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 58-62 samt den senere udkomne Bratton, *op.cit.*, side 18-34. I 1972 blev politikken revideret og kaldt for Programme of Provincialization, men er siden blevet kvalt af befrielseskampens fremgang.

³ Citeret fra Austin, *op.cit.*, side 46. Se i øvrigt *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 52-56.

siske uddannelsessystem dog nøje tilpasset, så det bidrager til at opretholde den eksisterende klassestruktur.

I 1960 begyndte den rhodesiske stat at ansætte sorte i administrative stillinger i statsbureaukratiet (Public Services Amendment Act), men det blev droppet igen i 1963, da RF havde overtaget regeringspositionen, hvorefter antallet af sorte i bureaukratiet er faldet fra 1652 i 1965 til 802 i 1969.⁴ Noget tilsvarende gjorde sig gældende med den såkaldte petty-diskrimination, der med Municipal Amendment Act of 1967 genindførte den offentlige raceadskillelse af parker, sportspladser, postkontorer, jernbaner osv.⁵

Som disse eksempler illustrerer, var RFs regeringsovertagelse ensbetydende med en officiel og utilsløret tilbagevenden til den raceadskillelsespolitik, som med Two Pyramid Policy blev systematiseret i 1930'erne og 1940'erne. Dengang dækkede raceadskillelsen over opbygningen af den "institutionelle ramme", der befæstede det nationale borgerskabs hegemoniske position. Efter 1962 har den dækket over videreførelsen af den "institutionelle ramme" og kaldes i RFs terminologi for "separate development".⁶ Officielt vil RF dog nødig vedstå, at det fører en racediskriminerende politik. Ifølge dets egen ideologi står RF i spidsen for et samfund, hvor evner og dygtighed er det afgørende, ikke den enkeltes racemæssige tilknytning. Det udtrykkes på følgende måde i RFs "Principles":

*"The Party will preserve a strong and prosperous State based upon the fundamental principles which affect a sound society, including: ... (ii) the right of all individuals ... to develop their abilities to the full and to receive reward and recognition entirely on merit."*⁷

Denne officielle afstandtagen fra racismen skal ses på baggrund af RFs før antydede defensive position. Det har hele tiden - både før og efter UDI - ønsket at opnå en international anerkendt politisk uafhængighed fra Storbritannien med den eksisterende økonomiske og sociale struktur intakt. Den officielle afstandtagen fra racismen som ideologisk legitimering af den førte politik er blevet lettet af, at RF blot skulle videreføre en allerede etableret økonomisk og social struktur, hvor "merit", om jeg så må sige, er indskrevet i strukturen, mens det omvendt i 1930'erne drejede sig om opbygningen af strukturen. Reelt spiller racismen dog stadigvæk en vigtig rolle, specielt i forbindelse med det nationale borgerskabs alliance med arbejderaristokratiet. Det fremgår og-

⁴ International Commission of Jurists, *op.cit.*, side 99.

⁵ Mlambo, *op.cit.*, side 244 f samt Sprack, *op.cit.*, side 37.

⁶ I RFs "Principles" fra 1969 udtrykkes det således: "The Party opposes compulsory integration and believes that the peaceful co-existence of people can only be achieved when communities have the right and opportunity to preserve their own identities, traditions and customs, and therefore recognises the obligation of Government and respective communities where necessary to ensure the provision of such separate facilities as will make this possible." Citeret fra Austin, *op.cit.*, side 104.

⁷ Citeret fra *ibid.*

så, når repræsentanter for RF forsøger at legitimere partiets politik. Dette sker som regel med henvisninger til, at det er RFs mål at bevare "European standards and civilization" eller "Christianity and civilization" i Rhodesia, mens alle RF-modstandere brændemærkes som "communists". Det afgørende er, at regeringen forbliver i "responsible hands", for nu at sammenstille nogle af de vigtigste nøgleord i RFs ideologi.⁸

Udover de refererede ideologiske standpunkter fremgår det i øvrigt tydeligt af RFs "Principles" fra 1969, hvilke klasseinteresser RF primært varetager. Det gælder først og fremmest det nationale borgerskabs interesser:

"6. The Party will ensure the permanent establishment of the European in Rhodesia and to this end will encourage to the utmost European immigration.

7. The Party will uphold the principle of the Land Tenure Act (1969-afløser for Land Apportionment Act, EM).

*8. The Party will uphold the principle of the preservation of the Tribal Trust lands and will promote their development."*⁹

Og i anden række arbejderaristokratiets interesser:

*"15. The Party will protect the standards of skilled workers against exploitation by cheap labour."*¹⁰

6.2 Desorganiseringen af de undertrykte klasser

Også hvad angår den statslige herredømmeform vendte den rhodesiske stat under RFs ledelse tilbage til mønsteret fra 1930'erne og 1940'erne. Over for arbejderaristokratiet bestod den statslige herredømmeform helt overvejende af ideologisk integration. 1959-ændringen af Industrial Conciliation Act truede ikke på nogen afgørende punkter arbejderaristokratiet, så den blev ikke ændret. For arbejderaristokratiet var det vigtigste ved RFs regeringsovertagelse, at den umiddelbare fare for afrikansk flertalsstyre blev fjernet.

Over for de undertrykte afrikanske klasser betød RFs regeringsovertagelse, at den magtmæssige repression blev skærpet og enhver tale om oparbejdelse af en afrikansk "middelklasse" blev opgivet.

¹¹ Som omtalt i afsnit 4.1.3. og 5.5. havde allerede UFP-regeringen fået

⁸ Se Mlambo, *op.cit.*, side 225, 229, 234 f og 247 samt RFs "Principles" i Austin, *op.cit.*, side 104 f.

⁹ Citeret fra Austin, *op.cit.*, side 104.

¹⁰ *ibid.*, side 165.

¹¹ Den eneste undtagelse fra den magtmæssige repression af de afrikanske klasser bestod i Policy of Community Development og de hermed forbundne øgede beføjelser til høvdingene. Udover at cementere jordfordelingen var formålet at oprette en alliance med høvdingene vendt imod den afrikanske nationalisme, eller som rege-

opbygget en omfattende undertrykkelsespraksis for at komme den afrikanske nationalistbevægelse til livs. Kort efter RFs regeringsovertagelse strammede staten undertrykkelseslovgivningen og hvad der er mere vigtigt: Staten strammede selve virkeliggørelsen af undertrykkelsen. I begyndelsen af 1963 blev det forbudt at afholde politiske møder om søndagen, det eneste tidspunkt afrikanske arbejdere kunne mødes. Op gennem 1963 blev afrikanske nationalistledere bestandigt bragt for retten, beskyldt for brud på Law and Order (Maintenance) Act. Mellem februar og april 1964 blev næsten alle de ledende i nationalistbevægelsen arresteret og Law and Order (Maintenance) Act strammet endnu en tand. Den 26. august 1964 kulminerede det med forbud imod de afrikanske nationalistorganisationer samt The Daily News, den eneste større afrikanske avis.¹²

I løbet af denne relativt korte periode med RF-regering lykkedes det effektivt for den rhodesiske stat at få desorganiseret den samlede politiske organisering af de undertrykte afrikanske klasser, som nationalistbevægelsen udgjorde.¹³ I den forbindelse blev desorganiseringen hjulpet af nationalistbevægelsens strategi for at opnå afrikansk flertalsstyre samt af konsekvenserne heraf. Fra NDP i 1960 definerede det politiske mål som flertalsstyre og indtil nationalistbevægelsen blev splittet i 1963 benyttede nationalistbevægelsen stort set kun *forhandlinger* med den formelle kolonimagt, Storbritannien, kombineret med fredelige massedemonstrationer for at opnå flertalsstyre.¹⁴ Denne strategi blev benyttet, fordi den havde haft succes i de fleste andre afrikanske kolonier, hvor afkoloniseringen skred frem i 1960'erne. Der var imidlertid en alvorlig hage ved strategien: den tog ikke højde for en afgørende forskel mellem Rhodesia og praktisk taget alle andre afrikanske kolonier. I de andre kolonier var det internationale borgerskab hegemonisk, mens denne position i Rhodesia indtoges af det nationale borgerskab (ihvertfald fra 1962 og med en form for hegemoniligevægt 1960-62). Som omtalt i afsnit 5.6.3. var det internationale borgerskab af forskellige grunde rede til at give efter for kravet om flertalsstyre og i stedet for satse på nykolonialismen som dominansstrategi, men det var absolut ikke tilfældet for det nationale borgerskab i Rhodesia.¹⁵

ringen selv har udtrykt det: at gøre høvdingene til en organiseret politisk kraft "closely dependent upon and therefore allied with, the white government against African nationalism and its fervent ambitions." Citeret fra D.K. Davies, *Race Relations in Rhodesia: A Survey for 1972-73*, Rex Collings, London 1975, side 284f.

¹² James Barber, *op.cit.*, side 197 og 203-211; Mlambo, *op.cit.*, side 198, 207 ff og 226 f samt Sprack, *op.cit.*, side 30 ff.

¹³ Jvf. afsnit 5.5. vedr. den brede klassemæssige opbakning bag nationalistbevægelsen.

¹⁴ En mere grundig gennemgang af strategien og dens udførelse og konsekvenser findes i *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 120-131. Her opsummerer jeg kun essensen.

¹⁵ I forbindelse med det øvrige Afrika skriver Rolf Gustavsson, at disse kolonier omkring 1960 fik den politiske uafhængighed tildelt - der var ikke tale om, at den blev tilkæmpet. Se Rolf Gustavsson, *op.cit.*, side 35. Se også Björn Beckman, *op.cit.*, side 23 f.

Strategien, som NDP stærkt påvirket af andre nationalistbevæ-
gelsers succes tog i anvendelse, var derfor i høj grad inadækvat, når
man tager de politiske magtforhold i Rhodesia i betragtning.¹⁶ Det viste
sig første gang helt åbenlyst ved forfatningskonferencen i 1961, som
NDP havde haft store forventninger til, men hvor resultatet for afrika-
nerne kun blev 15 ud af Legislative Assemblys 65 pladser.¹⁷ Derefter
gik den rhodesiske nationalistbevægelse over til via FN at forsøge at
presse Storbritannien til at indkalde til en ny forfatningskonference, der
skulle føre til flertalsstyre i Rhodesia. Det lykkedes for ZAPU, NDPs ef-
terfølger, at skabe så megen røre om "Rhodesia-problemet" i FN,
Commonwealth og senere også OAU (efter at den var blevet oprettet i
1963),¹⁸ at det blev umuligt for Storbritannien at give Rhodesia politisk
uafhængighed på basis af 1961forfatningen, men det lykkedes på den
anden side ikke at opnå flertalsstyre. Det førte til voksende uenighed
inden for nationalistbevægelsen og resulterede i, at den i juli 1963 blev
splittet. Den nye nationalistorganisation ZANU gik ind for, at den eneste
korrekte strategi i Rhodesia var afrikanernes egen befrielse af sig selv
gennem væbnet kamp, mens ZAPU fortsat mente at kunne presse
Storbritannien til at give Rhodesia flertalsstyre. Jeg skal ikke her argu-
mentere for den ene strategis fortræffelighed til fordel for den anden,
men nøjes med at konstatere, at den umiddelbare effekt af splittelsen
var en svækkelse af nationalistbevægelsen som sådan. Tilstedeværel-
sen af to nationalistorganisationer førte øjeblikkelig til konkurrence om,
hvilken af de to der kunne opnå den største folkelige opbakning. Rent
bortset fra den svækkelse, der kom af, at en stor del af begge organisa-
tioners arbejde blev ledt over i denne konkurrence og derfor bort fra
den mere umiddelbare kamp for flertalsstyre, udviklede konkurrencen
sig hurtigt til voldsomme og voldelige sammenstød mellem tilhængere
af de to organisationer. Den rhodesiske stat var i denne sammenhæng
meget påpasselig med *ikke* at gribe ind, når de to organisationer kæm-
pede indbyrdes, men omgående slå til, når de begyndte at true den ek-
sisterende sociale orden. På den måde blev en del af den rhodesiske
stats desorganiseringsopgave hjulpet af nationalistbevægelsen selv.

Da UDI blev gennemført den 11. november 1965, var de under-
trykte afrikanske klasser effektivt desorganiseret og splittet. UDI blev
som følge heraf ikke mødt med nogen samlet, koordineret modstand fra
de undertrykte afrikanske klassers side, men kun med en spontan og
usammenhængende modstand, som den rhodesiske stat relativt let
kunne nedkæmpe. Men det forklarer ikke, hvorfor UDI i det hele taget
blev gennemført.

¹⁶ Dette fremhæves også af Arrighi, *Political Economy*, side 366 f.

¹⁷ Se afsnit 5.6.4.

¹⁸ Se James Barber, *op.cit.*, side 185 f.

6.3 UDI

Som Arrighi påpeger,¹⁹ var nykolonialismen ikke en mulig strategi for det internationale borgerskab i Rhodesias tilfælde. Det skyldtes i første omgang fiaskoen med at oparbejde en afrikansk "middelklasse", som det internationale borgerskab kunne alliere sig med og knytte til sig som kompradorborgerskab. I anden omgang skyldtes det den rhodesiske stats effektive undertrykkelse af den afrikanske nationalistbevægelse, hvilket fjernede et muligt afrikansk alternativ til RF-regeringen. Dette forklarer, hvorfor det internationale borgerskab i 1960'erne blev tvunget til at acceptere "a policy of 'second best'", som Arrighi formulerer det,²⁰ dvs. det nationale borgerskabs hegemoni organiseret under RF-regeringens ledelse. Men det forklarer stadigvæk ikke, hvorfor UDI blev gennemført.

UDI den 11. november 1965 var ikke en hurtigt gennemført impulsiv handling. Tværtimod var UDI blevet diskuteret offentligt blandt hvide i Rhodesia lige siden 1958.²¹ Den 13. april 1964 blev RFs første premierminister, Winston Field afsat, fordi han i nogle offentlige udtalelser var gået imod UDI. Han blev erstattet af Ian Smith.²² Det vigtigste emne i valgkampen op til valget i maj 1965 var UDI. RF gik ind for UDI og vandt ved valget alle de 50 hvide pladser i Legislative Assembly, mens Rhodesia Party, en efterfølger for UFP, opnåede 10 ud af 15 sorte pladser. En lang række af det internationale borgerskabers interesseorganisationer i Rhodesia havde advaret imod UDI, men det blev altså ikke taget til følge af de hvide vælgere.²³ Arrighi peger i denne forbindelse på, at truslen om UDI i Rhodesia havde den vigtige funktion at skabe opbakning bag RF og dermed det nationale borgerskabs hegemoni,²⁴ fordi truslen over for den britiske regering understregede, at der i Rhodesia (i modsætning til de andre kolonier) var et alternativ til flertalsstyre.²⁵ Men endnu engang: hvorfor blev UDI gennemført, når truslen om UDI kombineret med undertrykkelsen af den afrikanske nationalistbevægelse var tilstrækkelig til at sikre det nationale borgerskabs hegemoniske position?

Ingen af mine kilder giver grundlag for et fuldt tilfredsstillende svar herpå, men Arrighi er i det mindste ærlig nok til at indrømme det.²⁶ Han opregner i stedet for tre mulige, evt. kombinerede årsager til, at RF-regeringen skred til UDI den 11. november 1965. Den første går på, at en påstået uro i de afrikanske landområder skulle have fået RF-regeringen til at frygte for den interne stabilitet, hvor UDI så skulle fore-

¹⁹ Arrighi, *Political Economy*, side 365 ff.

²⁰ *ibid.*, side 365.

²¹ Loney, *op.cit.*, side 127.

²² James Barber, *op.cit.*, side 192 f.

²³ Loney, *op.cit.*, side 130 f.

²⁴ Denne tilføjelse vedr. det nationale borgerskabs hegemoni kommer Arrighi i sin ligestilling af "de nationale hvide klasser" dog ikke med.

²⁵ Arrighi, *Political Economy*, side 367.

²⁶ *ibid.*, side 367 f.

bygge evt. konsekvenser. Den anden mulige årsag går på, at UDI som en trussel var begyndt at ophøre med at virke som opbakningskatalysator bag RF i Rhodesia, og at også afrikanske ledere i Commonwealth var begyndt at opfatte UDI som en tom trussel, der skulle aflede opmærksomheden fra en gennemførelse af flertalsstyre via en forfatningskonference. For det tredje er det ifølge Arrighi muligt, at UDI blev gennemtvunget fra neden ved pres på RF-lederne. Arrighi gør i denne forbindelse opmærksom på, at den lille hvide befolkning i Rhodesia betyder, at der er en tæt, ofte personlig kontakt mellem de politiske ledere og deres vælgere.²⁷

Det hører med til billedet af UDI, at RF-regeringen *på forhånd* - på grundlag af den britiske regerings erklæringer - var klar over Storbritanniens modforholdsregler i tilfælde af UDI og derfor på forhånd var i stand til at tage skridt til at gardere sig imod dem. Først og fremmest var RF-regeringen klar over at Storbritannien ikke ville benytte militær indgriben.²⁸ Dette middel havde Storbritannien i øvrigt allerede i 1963 delvist spillet sig af hænde ved at sørge for, at Rhodesia ved den Centralafrikanske Føderations ophør blev tildelt Føderationens samlede luftvåben, hvorefter Rhodesia rådede over en af Afrikas stærkeste militærmaskiner. Storbritannien nedlagde endda direkte veto i FNs sikkerhedsråd imod en resolution, der opfordrede Storbritannien til ikke at overdrage dette luftvåben til Rhodesia. (det var Storbritanniens første veto efter Suez-krisen i 1956!).²⁹

RF-regeringen vidste osse, at Storbritannien i stedet for ville gribe til et sanktionsprogram og havde allerede *før* UDI fået Sydafrikas tilsagn om, at det ville hjælpe med til at modvirke sådanne sanktioner. Inde i Rhodesia gik forholdsreglerne så langt som til at trykke rationeringskuponer forud for UDI!³⁰

På denne baggrund kan det tænkes, at RF vurderede, at konsekvenserne af UDI var til at bære, mens UDI på den anden side ville styrke det nationale borgerskabs hegemoniske position.³¹ I hvert fald er det en kendsgerning, at RF-regeringen den 11. november 1965 erklærede Rhodesia for et selvstændigt land og dermed egenhændigt ophævede den formelle kolonistatus i forhold til Storbritannien.

Blandt de hvide i Rhodesia var der og har der kun været en meget minimal modstand mod UDI. Det har bl.a. givet sig udtryk i, at RF ved hvert eneste valg siden 1965 har erobret samtlige af de 50 pladser i Legislative Assembly, der er reserveret for de hvide. Endvidere næv-

²⁷ *ibid.*, side 368 f.

²⁸ Loney, *op.cit.*, side 134 f og 138-146 gennemgår minutigt alle Storbritanniens officielle argumenter for ikke at gribe militært ind i tilfælde af UDI.

²⁹ *ibid.*, side 128 f samt James Barber, *op.cit.*, side 173 f og 185.

³⁰ Loney, *op.cit.*, side 135 samt Abdul Minty i *Sydafrika-kontakt*, april 1975, side 11.

³¹ Det sidste hævder Mlambo på en vel formalistisk måde ved at skrive, at det var den britiske stats indgrebsmuligheder og de formelle begrænsninger, der lagde for den rhodesiske stats handlefrihed, der fik RF-regeringen til at gennemføre UDI (Mlambo, *op.cit.*, side 230-234).

ner Loney f.eks., at kun i alt 36 ud af de 12.000 ansatte i det rhodesiske statsapparat, trådte tilbage i 1965 som følge af UDI, resten fortsatte.³² Mens *truslen* om UDI muligvis var ophørt med at fungere som opbakningskatalysator bag UDI, kan det hævdes, at selve UDI, og den medfølgende direkte konfrontation med det internationale borgerskab, har ført til en opbakning blandt de hvide klasser i Rhodesia bag det nationale borgerskabs hegemoni.³³

Også det internationale borgerskab affandt sig i realiteten med det nationale borgerskabs hegemoni i Rhodesia, ihvertfald frem til 1974, da det blev klart, at de undertrykte afrikanske klasser var ved at have overvundet RFs repressive desorganisering.³⁴ Storbritannien iværksatte - langsomt og gradvist - de lovede sanktioner, men de fik ikke den store virkning i Rhodesia, primært p.g.a. at Sydafrika tillod varer og kapital at flyde til og fra Rhodesia via Sydafrika.³⁵ Storbritannien afviste pure at iværksætte "sanktioner imod sanktionsbryderne", sådan som afrikanske ledere forlangte det i FN. Storbritannien erklærede åbenhjertigt i FN, at årsagen hertil var Storbritanniens store økonomiske interesser i Sydafrika: sanktioner imod Sydafrika ville ifølge den britiske FN-repræsentant føre til omfattende arbejdsløshed i Storbritannien og en årlig forringelse af betalingsbalancen med ca. 300 mill. pund.³⁶ Også den række af forhandlinger mellem den britiske regering og RF-styret, som blev gennemført i 1966, 1968 og 1971, aftegner billedet af en britisk regering, der reelt affandt sig med det nationale borgerskabs hegemoni i Rhodesia. Som påpeget af Abdul Minty bar Storbritanniens politik over for Rhodesia i disse år mere præg af forsøg på at føre RF-styret tilbage til legalitet end af forsøg på at komme det til livs.³⁷ Det britiske 1968-forslag til en løsning ville således tidligst have ført til afrikansk flertalsstyre i 1999 og 1971-forslaget tidligst i år 2035.³⁸ Heller ikke på det mere umiddelbart økonomiske plan kan der konstateres virkningsfuld modstand mod det nationale borgerskabs hegemoni i Rhodesia. Der var ganske vist en lille tilbagegang i den rhodesiske økonomi umiddelbart efter UDI, men fra 1967/68 frem til 1975/76 var økonomien præget af uafbrudt ekspansion. Der kan heller ikke påvises nogen kapitalflugt fra Rhodesia, tværtimod er de udenlandske investeringer vokset efter -UDI.³⁹

³² Loney, *op.cit.*, side 146 f.

³³ Jvf. John Parker, *op.cit.*, passim. Se afsnit 4.3.2.

³⁴ Se *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, side 204 ff.

³⁵ Se *ibid.*, side 43-48.

³⁶ Loney, *op.cit.*, side 149-155.

³⁷ Se *Sydafrika-kontakt*, april 1975, side 12.

³⁸ Loney, *op.cit.*, side 166-168 og 170-182.

³⁹ Se Stoneman, *Foreign Capital*, side 49-55 samt Ahmed M. Khalifa, *The Adverse Consequences for the Enjoyment of Human Rights of Political, Military, Economic and other Forms of Assistance Given to the Colonial and Racist Regimes in Southern Africa*, UN-ECOSOC, Commission on Human Rights (E/CN.4/Sub.2/383), juli 1977, side 47-64.

På den baggrund synes det rimeligt at konkludere, at selve UDI i 1965 alene indebar en ændring i den rhodesiske styreform, nemlig en total ophævelse af det koloniale element. Det nationale borgerskab indtog fortsat den hegemoniske position og udgjorde sammen med det internationale borgerskab magtblokken. Selv om jeg finder det vanskeligt at påpege en entydig og materielt funderet *nødvendighed* af, at RF-regeringen i 1965 gennemførte UDI, er der ingen tvivl om, *hvad* selve UDI var: en ændring af styreformen, og hvad der *muliggjorde* UDI: det nationale borgerskabs hegemoniske position og den grundfæstelse af det nationale borgerskabs-magt, som etableringen af den såkaldte "institutionelle ramme" fra 1923 til 1948 var ensbetydende med: sikringen af det nationale borgerskabs akkumulations-betingelser og af dets politiske alliance med arbejderaristokratiet.

AFSLUTNING

I afsnit 1.3. præciserede jeg specialets centrale problemstilling. Her postulerede jeg, at det var det nationale borgerskab, der stod bag gennemførelsen af UDI, og at denne borgerskabsfraktion på dette tidspunkt indtog den hegemoniske position. Jeg postulerede også, at forudsætningen for UDI i høj grad fandtes i etableringen af nogle "institutionelle rammer", som havde grundfæstet det nationale borgerskabs politiske magt. I løbet af den konkrete analyse har jeg underbygget de fremførte teser vedrørende det nationale borgerskabs politiske magt og betydningen af de nævnte "institutionelle rammer" i den forbindelse. Jeg har desuden lagt megen vægt på at vise, hvad der var baggrunden for, at de blev etableret. Jeg mener således, at jeg i store træk har opfyldt det analyse-program, som blev opstillet i afsnit 1.3.

Men dermed er der ikke sagt, at analysen er uden svage punkter. Mens jeg løbende har behandlet nogle af de konkrete svagheder i analysen, vil jeg her i afslutningen koncentrere mig om nogle mere overordnede problemer.

Da det centrale i analysen har været at undersøge det nationale borgerskabs politiske magt og betydningen af de "institutionelle rammer" valgte jeg især i afsnit 4. en overvejende emnemæssig behandling. Med en sådan fremstillingsform risikerer man let at klargørelsen af lidt af *samspillet* mellem indgreb på forskellige områder går tabt. Til trods for at jeg har gennemført grundige krydshenvisninger, er det åbenlyst, at den svaghed også findes i mit speciale. Men jeg mener, at fordelene ved den valgte fremstillingsform har været større end ulemperne.

Da den konkrete analyse har været det centrale i dette speciale, har den anvendte stats- og klasseteori ikke været udsat for en "test" som teori betragtet. Stats- og klasseteorien har derimod i den konkrete analyse været benyttet som retningsangiver for, hvad der skulle undersøges, samt hvordan undersøgelsen skulle foretages og ordnes. Det betyder, at evt. brist i teorien slår igennem som brist i den konkrete analyse i dette speciale.

Et problem, som jeg finder delvist uløst i specialet, er, hvordan man skal begribe en klasse som de halvproletariserede bønder, der er dobbelt økonomisk bestemt. På den ene side er jeg sprunget over, hvor gærdet er lavest, og har understreget deres dobbelte økonomiske bestemmelse som *både* arbejdere og bønder. Men på den anden side optræder de halvproletariserede bønder på et givent tidspunkt altid som *enten* bønder *eller* arbejdere, f.eks. som arbejdere i 1945- og 1948-strejkerne. Hvad betyder det i den konkrete situation? Problemet accentueres i Rhodesias tilfælde af, at de udgør så stor en del af den samlede befolkning. En viderebearbejdelse af dette problem synes påkrævet.

Jeg har haft et lidt tilsvarende (men dog anderledes) problem med de hvide arbejdere. Spørgsmålet er her i hvilken udstrækning de hvide arbejdere udfører opsyns-, overvågnings- og andre funktioner, der ligger uden for de egentlige arbejderfunktioner, og som tenderer imod at sprænge deres arbejderklasse-tilhørsforhold. Jeg er i specialet slet ikke kommet ind på en konkret-bestemmelse af enkeltindviders klassetilhørsforhold, men blot antydte problemet i et enkelt tilfælde (afsnit 4.2.3. note 101, side 80). Denne svaghed bunder bl.a. i, at jeg ikke er stødt på materiale, der systematisk belyser problematikken.

Endelig er der problemet med "race-adjektiverne". Som jeg har beskrevet, har racismen spillet en helt central rolle i Rhodesia. På den ene side kan man let komme til at videreføre fokuseringen på hudfarve og race ved selv at bruge ordene sort og hvid foran de forskellige klassebetegnelser. På den anden side har racismen ført til, at der i Rhodesia er en reelt eksisterende opdeling af befolkningen i sorte og hvide. Det er derfor en balance-akt at vælge, hvor tit det er relevant at sætte "kulør" på klassebestemmelsen, og mit brug af disse "race-adjektiver" har ikke altid været lige velovervejet. Endvidere har jeg en del steder blot skrevet de hvide eller de sorte, hvor der retteligen burde have stået de hvide klasser og de sorte klasser, evt. yderligere præciseret.

Litteraturliste

Africa South of the Sahara 1971, European Publications, London 1971.

Africa South of the Sahara 1977-78, European Publications, London 1977.

Afrikagrupperna i Sverige, *Befrielsekampen i Afrika*, ALIS, Stockholm 1977.

Hamza Alavi, The State in Post-Colonial Societies: Pakistan and Bangladesh, *New Left Review* No. 74, July-Aug 1972.

Louis Althusser, *For Marx*, Rhodos, København 1969 (1965).

Louis Althusser, *Ideologi og ideologiske statsapparater*, pirattryk, København/Århus 1972 (1970).

Louis Althusser & Etienne Balibar, *Att läsa Kapitalet*, Bo Cavefors Bokförlag, Stockholm 1970 (1968).

Elmar Altvater, Om nogle problemer ved statsinterventionismen, *Kurasje* nr. 7, febr. 1973 (1972).

Samir Amin, *Den globala kapitalackumulationen*, Zenit/Rabén & Sjögren, Uddevalla 1974 (1970).

Jørgen Østergård Andersen m.fl., Imperialisme: Grundlag-Funktion-Konsekvens, *Den jyske historiker* nr. 11, Århus 1977.

Nils Andrén, *Forfatning og politisk struktur i andre lande*, Borgen, København 1967 (1965).

Anti-Apartheid Movement, *Racism and apartheid in Southern Africa: South Africa and Namibia*, Unesco Press, Paris 1974.

Giovanni Arrighi, International Corporations, Labor Aristocracies and Economic Development, 1967/1970, Giovanni Arrighi & John S. Saul, *Essays on the Political Economy of Africa*, Monthly Review Press, New York & London 1973.

Giovanni Arrighi, Labor Supplies in Historical Perspective: A Study of the Proletarianization of the African Peasantry in Rhodesia, Arrighi & Saul, *ibid.*

Giovanni Arrighi, The Political Economy of Rhodesia, 1966/67, Arrighi & Saul, *ibid.*

Giovanni Arrighi, *The Political Economy of Rhodesia*, Mouton, Hague 1967.

Giovanni Arrighi & John S. Saul, Nationalism and Revolution in Sub-Saharan Africa, 1969, Arrighi & Saul, *op.cit.*

Giovanni Arrighi & John S. Saul, Socialism and Economic Development in Tropical Africa, 1968, Arrighi & Saul, *ibid.*

Reginald Austin, *Racism and apartheid in Southern Africa: Rhodesia*, Unesco Press, Paris 1975.

James Barber, *Rhodesia: The Road to Rebellion*, Oxford University Press, London 1967.

W.J. Barber, *The Economy of British Central Africa. A Case Study of Economic Development in a Dualistic Society*, Stanford University Press, Stanford 1961.

Björn Beckman, Staten i den tredje verden: autonomi og samfundsmæssig bestemmelse, *Politica* nr. 2-3, 8. årg. 1976.

Sven Bislev, *Baggrund for apartheid*, speciale, Institut for Statskundskab, Århus 1975.

Sven Bislev, Teorier om staten i kapitalismens periferi, *Politica* nr. 1. 7. årg. 1974.

Inger Boesen, Asger Christensen, Michael Harbsmeier & Sten Rehder, Kapitalen og bønderne: Den ikke-kapitalistiske produktions underordning under kapitalen og produktionsmådernes "konkurrence", *Marxistisk Antropologi* nr. 2, IMRA, København 1974.

C.M. Brand, Politics and African Trade Unionism in Rhodesia since Federation, *Rhodesian History*, Vol. 2, 1971.

Michael Bratton, *Beyond Community Development: The Political Economy of Rural Administration in Zimbabwe*, From Rhodesia to Zimbabwe No. 6, CIIR, London 1978.

Jens Brinch, *Kapitalakkumulationen i Danmark efter 1940*, Politisk Revy, København 1974.

Jens Brinch m.fl., I anledning af Grundrids-udgivelsen, *Kurasje* nr. 10, maj 1974.

Klaus Busch, *Die Multinationalen Konzerne: Zur Analyse der Weltmarktbewegung des Kapitals*, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1974.

Rigmor Bækholm m.fl., *Kapitalakkumulationen i Danmark efter 1940 II*, Politisk Revy, København 1975.

Amilcar Cabral, *Revolutionen i Guinea*, Demos, København 1972 (1973).

Alex Callinicos & John Rogers, *Southern Africa after Soweto*, Pluto Press, London 1977.

The Catholic Commission for Justice and Peace, *Rhodesia: The Propaganda War*, CIIR, London 1977.

Catholic Institute for International Relations, *Rhodesia's Internal Settlement*, Comment No. 34, CIIR, London 1978.

Centre of African Studies, University of Eduardo Mondlane, *Zimbabwe: Notes and Reflections on the Rhodesian Question*, Maputo 1977 (1976)

David Chanaiwa, *The Zimbabwe Controversy: A Case of Colonial Historiography*, Eastern African Studies VIII, Syracuse University, New York 1973.

Agnete Christensen m.fl., *Bønder i Zimbabwe: Vil bønderne støtte en socialistisk udvikling?*, Institut for Kultursociologi, Kbh. 1978.

Asger Christensen & Peter Aaby, Efterskrift til Friedrich Engels, *Familiens, privatejendommens og statens oprindelse*, Politisk Revy, København 1977.

D.G. Clarke, African Mine Labourers and Conditions of Labour in the Mining Industry in Rhodesia 1940-1976, *The Rhodesian Journal of Economics*, Vol. 10 no. 2, 1976.

D.G. Clarke, *Agricultural and Plantation Workers in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1977.

D.G. Clarke, *Contract Workers and Underdevelopment in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1977.

D.G. Clarke, *Domestic Workers in Rhodesia: The Economics of Masters and Servants*, Mambo Press, Gwelo 1974.

D.G. Clarke, *The Economics of African Old Age Subsistence in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1977.

D.G. Clarke, *Labour Conditions and Discrimination in Southern Rhodesia (Zimbabwe)*, International Labour Office, Geneva 1978.

D.G. Clarke, *Unemployment and Economic Structure in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1977.

D.G. Clarke, *The Unemployment Crisis*, From Rhodesia to Zimbabwe No. 3 CIIR, London 1978.

H.P. Clausen, *Kilderne og kildeanalysen*, stencilat, Institut for Statskundskab, Århus 1973.

D.K. Davies, *Race Relations in Rhodesia: A Survey for 1972-73*, Rex Collings, London 1975.

Rob Davies, *The Informal Sector: A Solution to Unemployment?*, From Rhodesia to Zimbabwe No. 5, CIIR, London 1978.

John Day, Southern Rhodesian African Nationalists and the 1961 Constitution, *Journal of Modern African Studies*, Vol. 7 No. 2, 1969.

Friedrich Engels, *Familiens, privatejendommens og statens oprindelse*, Politisk Revy, København 1977 (1884/1891).

Friedrich Engels, Om boligspørgsmålet, 1872, *Marx-Engels udvalgte skrifter* (forkortet MEUS), Tiden, København 1973, bind I.

Friedrich Engels, Socialismens udvikling fra utopi til videnskab, *MEUS II*.

L.H. Gann, *A History of Southern Rhodesia. Early Days to 1934*, Chatto & Windus, London 1965.

Eric Gargett, *The Administration of Transition: African Urban Settlement in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1977.

Kenneth Good, Settler Colonialism in Rhodesia, *African Affairs*, Vol. 73 No. 290, 1974.

Richard Gray, *The Two Nations: Aspects of the Development of Race relations in the Rhodesias and Nyasaland*, Oxford University Press, London 1960.

Rolf Gustavsson, Introduktion, Rolf Gustavsson (red.), *Kapitalismens utveckling i Afrika*, Bo Cavefors Bokförlag, Stockholm 1971.

Michael Harbsmeier, Althusser-inspirationen inden for antropologi, Esbern Krause-Jensen (red.), *Omkring Althusser-skolens videnskabsteori*, Rhodos, København 1977.

Peter S. Harris, *Black Industrial Workers in Rhodesia: The General Problems of Low Pay*, Mambo Press, Gwelo 1974.

Rudolf Hilferding, *Finanskapitalen*, Rhodos, København 1976 (1909).

Joachim Hirsch, Om problemet med en afledning af den borgerlige stats form- og funktionsbestemmelse, Hennig, Hirsch, Reichelt & Schäfer, *Til rekonstruktion af den marxistiske statsteori*, Rhodos, København 1974 (1974).

Joachim Hirsch, *Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals*, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1974.

Joachim Hirsch, Til analysen af den borgerlige stat, *Oktober* nr. 8, jan. 1978 (1976).

International Commission of Jurists, *Racial Discrimination and Repression in Southern Rhodesia*, CIIR & ICJ, London & Geneva 1976.

International Defense and Aid Fund, *Smith's Settlement: Events in Zimbabwe Since 3rd March 1978*, IDAF, London 1978.

Richard Jeffries, The Labour Aristocracy? Ghana Case Study, *Review of African Political Economy* No. 3, May-Oct 1975.

Bo Jensen, *Ujamaa - socialisme?: den tanzanianske stats interventioner i landsektoren 1967-73*, speciale, Institut for Statskund. skab, Århus 1979.

R.W.M. Johnson, African Population Estimates - Myth or Reality?, *The Rhodesian Journal of Economics*, Vol. 3 No. 1, March 1969.

181 -

Johnstone, *Class, Race and Gold: A Study of Class Relations and Racial Discrimination in South Africa*, Routledge & Kegan Paul, London 1976.

George Kay, *Rhodesia: A Human Geography*, University of London Press, London 1970.

Patrick Keatley, *The Politics of Partnership*, Penguin, Harmondsworth 1963.

Ahmed Khalifa, *The Adverse Consequences for the Enjoyment of Human Rights of Political, Military, Economic and other Forms of Assistance Given to the Colonial and Racist Regimes in Southern Africa*, UN-ECOSOC, Commission on Human Rights (E/CN.4/Sub.2/383), juli 1977.

Mihael Larsen & Hans-Jørgen Schanz, Oversætternes forord til Karl Marx, *Grundrids til kritikken af den politiske økonomi*, Modtryk/Kurasje, Århus 1974.

Martin Legassick & Harold Wolpe, The Bantustans and Capital Accumulation in South Africa, *Review of African Political Economy* No. 7, Sept-Dec 1976.

V.I. Lenin, Imperialismen som kapitalismens højeste stadium, *Udvalgte værker* bind 6, Tiden, København 1947 (1916/1917).

V.I. Lenin, *Staten og revolutionen*, Gyldendal, København 1967 (1917)

V.I. Lenin, *Staten. En forelæsning holdt på Sverdlov-Universitetet d. 11. juli 1918*, Forlaget Oktober, København u.å.

Colin Leys, *European Politics in Southern Rhodesia*, Oxford University Press, London 1959.

Colin Leys, The 'Overdeveloped' Post Colonial State: A Re-evaluation, *Review of African Political Economy* No. 5, Jan-April 1976.

Roger Leys, Klassebegrebet i Afrika, Steen Christensen & Alex Frank Larsen (red.), *Det lænkede Afrika*, Soc., København 1974.

Martin Loney, *Rhodesia: White Racism & Imperial Response*, Penguin, Harmondsworth 1975.

Rosa Luxemburg, *Kapitalens akkumulation*, Rhodos, København 1976 (1913).

Dieter Läßle, *Staten og de almene produktionsbetingelser*, Kurasje, København 1973 (1973).

Ernest Mandel, *Der Spätkapitalismus*, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1972.

Alpheus Manghezi, *Class, Elite and Community in African Development*, Scandinavian Institute of African Studies, Uppsala 1976.

John Martinussen, *Bemærkninger om den post-koloniale stat som begreb*, diskussionspapir til den Nordiske Statskundskabskonference, Århus 1975.

John Martinussen, *Bidrag til analyse af den pakistanske stat*, speciale, Institut for Statskundskab, Århus 1974.

John Martinussen, *Historisk-materialistisk samfunds- og statsteori*, GMT, Kongerslev & Grenå 1976.

John Martinussen, Indledende om studiet af perifere og post-koloniale stater, *Politica* nr. 2-3, 8. årg. 1976.

Karl Marx, *Bidrag til kritik af den politiske økonomi*, Rhodos, København 1974 (1859).

- Karl Marx, *Kapitalen 1-2-3*, Rhodos, København 1970-72 (1867-94).
- Karl Marx, *Das Kapital 1-2-3*, MEW 23-24-25, Dietz Verlag, Berlin (øst) 1972-73.
- Karl Marx, *Filosofiens elendighed*, Rhodos, København 1974 (1847).
- Karl Marx, *Grundrids til kritikken af den politiske økonomi*, Modtryk/Kurasje, Århus 1974-77 (1850-59/1939-41).
- Karl Marx, *Klassekampene i Frankrig 1848/50, 1850*, MEUS I.
- Karl Marx, *Louis Bonapartes attende brumaire, 1852*, MEUS I.
- Karl Marx, *Resultater af den umiddelbare produktionsproces*, Modtryk, Århus 1974 (1863-67/1933).
- Karl Marx & Friedrich Engels, *Den kommunistiske partis manifest, 1848*, MEUS I.
- Karl Marx & Friedrich Engels, *Den tyske ideologi*, Rhodos 1974 (1845-46/1932).
- Kees Maxey, *The Fight for Zimbabwe*, Rex Collings, London 1975.
- Kees Maxey, *An Outline of the Armed Struggle in Zimbabwe*, *Review of African Political Economy* No. 9, May-Aug 1978.
- Eshmael Mlambo, *Rhodesia: The Struggle for a Birthright*, C. Hurst & Co., London 1972.
- T.E. Mswaka, *African Unemployment and the Rural Areas of Rhodesia*, *Rural Africana*, No. 24, East Lansing, Michigan 1974.
- Wolfgang Müller & Christel Neusüss, *Socialstatsillusionen og modsigelsen mellem lønarbejde og kapital, 1970*, Mattick, Müller & Neusüss, *Socialstat og blandingsøkonomi*, DSF, København 1974.
- Erik Maaløe, *Zimbabwe: klassekamp - befrielseskamp*, Internationalt Forum, Århus 1978.
- Harold D. Nelson m.fl., *Area Handbook for Southern Rhodesia*, Foreign Area Studies of the American University, Washington D.C. 1975•
- Christel Neusüss, *Imperialismen og det kapitalistiske verdensmarked*, Kurasje, København 1976 (1972).
- Torben Hviid Nielsen, *Borgerskabets reformer og marxismen: Om borgerlige og socialistiske strategier i det 20. århundrede*, Pax/Modtryk, Århus 1977.
- Tomen Hviid Nielsen, *Indledning til Rudolf Hilferding, Finanskapitalen*.
- Charles van Onselen, *Chibaro: African Mine Labour in Southern Rhodesia. 1900-1933*, Pluto Press, London 1976.
- Morten Ougaard, *Zambia efter afkoloniseringen*, speciale, Institut for Statskundskab, Århus 1977.
- John Parker, *Rhodesia: Little White Island*, London 1972.

Adrian Peace, The Lagos Proletariat: Labour Aristocrats or Populist Militants? Richard Sandbrook & Robin Cohen (eds.), *The Development of an African Working Class*, Longman, London 1975.

I.R. Phimister, Peasant Production and Underdevelopment in Southern Rhodesia, 1890-1914, *African Affairs*, Vol. 73 No. 291, 1974.

I.R. Phimister, White Miners in Historical Perspective: Southern Rhodesia, 1890-1953, *Journal of Southern African Studies*, Vol. 3 No. 2, April 1977.

Nicos Poulantzas, The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau, *New Left Review* No. 95, Jan-Feb 1976.

Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, NLF, London 1975 (1974).

Nicos Poulantzas, Om samhällsklasser, *Zenit* nr. 34, 1973 (1972).

Nicos Poulantzas, *Politisk makt och sociala klasser*, René Coekelberghs Partisanförlag, Mölndal 1970 1968).

Nicos Poulantzas, Staten, magten og socialismen, *Socialistisk Politik* nr. 10, nov. 1978 (1978).

Projekt Klassenanalyse, *Materialen zur Klassenstruktur der BRD. Erster Teil: Theoretische Grundlagen und Kritiken*, VSA, Westberlin 1973.

Proletarische Front/GWK, *Imperialismen i dag*, Modtryk, Århus 1975 (1971).

T.O. Ranger, *The African Voice in Southern Rhodesia (1898-1930)*, Heinemann Educational, London 1970.

Erik Rasmussen, *Komparativ politik*, Gyldendal, København 1969.

Helmut Reichelt, *Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx*, Kurasje, København 1974 (1970).

Roger C. Riddell, *Alternatives to Poverty*, From Rhodesia to Zimbabwe No. 1, CIIR, London 1977.

Roger C. Riddell, *The Land Problem in Rhodesia*, Mambo Press, Gwelo 1978.

Roman Rosdolsky, *Kapitalens tilblivelseshistorie*, Modtryk, Århus 1975-76 (1968).

John S. Saul, The 'Labour Aristocracy' Thesis Reconsidered, Sandbrook & Cohen, *op.cit.*

John S. Saul, The State in Post-Colonial Societies: Tanzania, Ralph Milliband & John Saville (eds.), *The Socialist Register 1974*, London 1974.

Hans-Jørgen Schanz, *Antikritik: Reflektioner over kritikken af kapitallogikken*, Modtryk, Århus 1977.

Hans-Jørgen Schanz, *Problematisering af begrebet "marxistisk eller materialistisk statsteori"*, dispositionsudkast til foredrag på Arkitektskolen i Århus, marts 1974.

Hans-Jørgen Schanz, *Til rekonstruktion af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status*, Modtryk, Århus 1973•

Ann Seidman, Class Stratification and Economic Development in Africa, *Pan-African Journal*, Vol. V No. 1, Spring 1972.

Nathan Shamuyarira, *Crisis in Rhodesia*, Andre Deutsch, London 1965.

Issa Shivji, Peasants and Class Alliances, *Review of African Political Economy* No. 3, May-Oct 1975.

Gunnar Skirbekk, *Politisk filosofi*, Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø 1976.

Gianni Sofri, *Det asiatiske produktionssättet - En marxistisk stridsfråga*, Bokförlaget Prisma, Stockholm 1975 (1969).

Heinz Rudolf Sonntag, Der Staat des unterentwickelten Kapitalismus, *Kursbuch* 31, Berlin 1973.

John Sprack, *Rhodesia: South Africa's Sixth Province*, International Defence and Aid Fund, London 1974.

Colin Stoneman, Foreign Capital and the Prospects for Zimbabwe, *World Development*, Vol. 4 No. 1, 1976.

Colin Stoneman, *Skilled Labour and Future Needs*, From Rhodesia to Zimbabwe No. 4, CIIR, London 1978.

Curt Sørensen, *Marxismen og den sociale orden*, GMT, Kongerslev & Grenå 1976.

Claus Toksvig, *Slutspil i Afrika*, Chr. Erichsens Forlag, Kbh. 1961.

Susanne Thorbek, International solidaritet (Forandringer i imperialismen II), *Socialistisk Politik* nr. 2, febr. 1976.

United Nations, *Land Tenure Conditions in South Africa*, Centre Against Apartheid, New York 1976.

Søren A. Vinther, *Den rhodesiske kolonistsamfundsformations oprindelse og konsolidering 1890-ca. 1920*, Geografisk Institut, København 1977.

Vitali S Vygotsky, *Hvordan "Das Kapital" blev til*, Rhodos, København 1974 (1965)•

A.K.H. Weinrich, *African Farmers in Rhodesia*, Oxford University Press, London 1975.

A.K.H. Weinrich, *Black and White Elites in Rural Rhodesia*, Manchester University Press, Manchester 1973.

A.K.H. Weinrich, *Chiefs and Councils in Rhodesia*, Heinemann, London 1971.

A.K.H. Weinrich, *Mucheke: Race Status and Politics in a Rhodesian Community*, Unesco Press, Paris 1976

A.K.H. Weinrich, Strategic Resettlement in Rhodesia, *Journal of Southern African Studies*, Vol. 3 No. 2, 1977.

A.R. Wilkinson, From Rhodesia to Zimbabwe, Davidson, Slovo & Wilkinson, *Southern Africa: The New Politics of Revolution*, Penguin, Harmondsworth 1976.

Montague Yudelman, *Africans on the Land*, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1964.

Herudover er følgende aviser og tidsskrifter benyttet:

Facts and Reports

Information

New African Development

Review of African Political Economy

Socialistisk Dagblad

Sydafrika-kontakt

Zimbabwe Information Group Bulletin

Zimbabwe News (ZANUs officielle blad)